

**T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**KÖRFEZ ARAP ÜLKELERİ İŞ BİRLİĞİ KONSEYİ
VE TÜRKİYE İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hande GÜLEY**

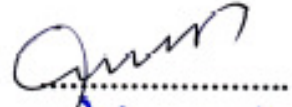
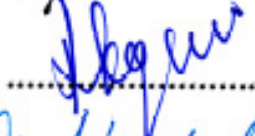
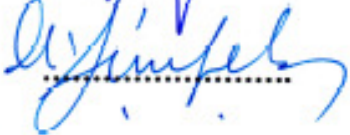
**Danışman
Prof. Dr. Uğur ESER**

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Hande GÜLEY'e ait "Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliğiyle/oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

12.06.2019

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye(Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Uğur ESER	
Üye : Dr. Öğretim Üyesi Fevzi ENGİN	
Üye : Dr. Öğretim Üyesi Orhan ŞİMŞEK	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum, “**Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulan kaynaklardan yapılan alıntılarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Hande GÜLEY

12.06.2019

ÖN SÖZ

Tez çalışmam boyunca bana rehberlik eden, bilgi birikimi ve akademik duruşuyla örnek aldığım, bu çalışmanın her aşamasını titizlikle takip eden ve eğitim hayatım boyunca öğrencisi olmaktan kıvanç duyduğum Prof. Dr. Uğur ESER'e, daima yanımda olan ve bu tezin bir bitiş değil başlangıç olduğuna inandıran Honore TWARASENZE'ye, tez düzenlemelerimde satır satır okuyarak bana yardımcı olan Burçin YILDIZ'a, her zaman desteklerini hissettiğim, beni bu günlere getiren ve daima yanımda olan hayatımdaki en büyük güç kaynağım olan annem ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hande GÜLEY

12.06.2019

ÖZET

KÖRFEZ ARAP ÜLKELERİ İŞ BİRLİĞİ KONSEYİ VE TÜRKİYE İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Hande GÜLEY

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Profesör Dr. Uğur ESER

Haziran 2019, 151+xii Sayfa

Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi (KİK)'in tarihsel gelişim süreci incelenerek oluşumun eksiklikleri saptanacak ve KİK içerisindeki mevcut sorunların eksiklikler ile ne kadar ilişkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. KİK üyesi olan ülkelerin petrol gelirlerine bağımlı ekonomilerinin fiyat şokları ile maruz kaldığı olumsuzluklardan dolayı mecburi bir dönüşüm süreci içerisine girmeleri ve buna bağlı olarak uygulamaya koydukları çeşitlendirme politikaların başarılı olup olmayacağına yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır. Devamında ise Türkiye'nin KİK ve üyesi ülkeler ile olan ekonomik ilişkilerin gelişim sürecine değinilip, Türkiye'nin dış politika kararları başta olmak üzere bölge ile ekonomik ilişkilerde belirleyici rol oynayan faktörler saptanmaya çalışılacaktır. KİK üyesi ülkeler ile mevcut ekonomik ilişkiler dış ticaret, yatırım ve bankacılık sektörü, inşaat ve emlak sektörü, enerji sektörü ve turizm sektörü alanlarına ağırlık kazandırılarak incelenecektir. Son olarak KİK üyesi ülkeler ile ekonomik ilişkilerin araştırılması sürecinde elde edilen bulgular ve Türkiye'nin enerji bağımlılığı göz önünde bulundurularak ilişkilerin gelecekte nasıl bir gelişim seyri göstereceğine dair tahminlerde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Körfez İşbirliği Konseyi, Ekonomik çeşitlendirme, Katar Krizi, Türkiye, Enerji Bağımlılığı.

ABSTRACT

GULF ARAB COOPERATION COUNCIL AND ECONOMIC RELATIONS WITH TURKEY

Hande GÜLEY

Master Thesis

Department of Economics

Advisor: Professor Dr. Uğur ESER

June 2019, 151 +xii Pages

The deficiencies of the formation will be determined by studying the historical development of the Gulf Cooperation Council (GCC) and will try to determine whether these deficiencies are related to the existing problems in the GCC. It will be inferred whether the diversification policies, put into effect in a transformation process by the oil income dependent member states of the GCC, due to price shocks with forced negative consequences will be successful or not. After touching on the development process of the economic relations between Turkey and the GCC member states, the factors that play a decisive role in economic relations especially Turkey's foreign policy with the region will be determined. Current economic relations with the GCC member countries will be examined by focusing on foreign trade, investment and banking sector, construction and real estate sector, energy sector and tourism sector. Finally, the findings of the research process of economic relations with GCC member states and the estimates of how development course will be shown in the future considering Turkey's energy dependency will be inferred.

Key words: Gulf Cooperation Council, Economic diversification, Qatar Crisis, Turkey, Energy Dependence.

Annem Sakine GÜLEY'e ve tüm emekçi kadınlara...

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	5
1. KÖRFEZ ARAP ÜLKELERİ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ VE ÜYESİ ÜLKELERİN EKONOMİK AÇIDAN ANALİZİ	5
1.1. Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'nin Oluşumunu Hazırlayan Süreç	5
1.2. Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi.....	9
1.3. Körfez İşbirliği Konseyi'nin Bütünleşmeyi Artırmak Adına Ekonomi Alanında Yürüttüğü Faaliyetler	11
1.4. KİK Ülkelerinin Mevcut Ekonomik Yapısının Tarihsel Gelişimi.....	15
1.4.1. KİK Ülkelerinde Krizlerin Yönetimi	18
1.5. KİK Ülkelerinin Mevcut Ekonomik Görünümü	20
1.5.1. Ekonomik Çeşitlilik Ve Yapısal Reformlar	32
1.5.1.1. Maliye Politikası	38
1.5.1.2. Para ve döviz kuru politikaları.....	42
1.5.1.3. İşgücü Piyasası Politikaları	45
1.5.1.4. Enerji Politikaları	50
1.5.1.5. KİK'in Çevre Ülkelerle İlişkileri	54

1.6. Katar Krizi Ve KİK'in Geleceği	57
---	----

II. BÖLÜM

2.TÜRKİYE VE KÖRFEZ ARAP ÜLKELERİ İŞ BİRLİĞİ KONSEYİ ÜYESİ

ÜLKELER ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER VE ANALİZLERİ..... 64

2.1. Türkiye Ve Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi Üyesi Ülkeler Arasındaki Ekonomik İlişkiler Tarihsel Gelişimi	64
2.2. KİK Üyesi Ülkeler İle Yürütülen Dış Ticaret Faaliyetleri	70
2.3. KİK Üyesi Ülkeler İle Yürütülen Doğrudan Yatırım Ve Bankacılık Sektörü Faaliyetleri	80
2.4. KİK Üyesi Ülkelerle Yürütülen İnşaat Ve Emlak Sektörü Faaliyetleri.....	92
2.4.1 KİK Üyesi Ülkelerde Yürütülen Müteahitlik Faaliyetleri	99
2.5 KİK Üyesi Ülkeler İle Yürütülen Enerji Sektörü Faaliyetleri	103
2.6. KİK Üyesi Ülkelerle Yürütülen Turizm Faaliyetleri.....	110
2.7. KİK Üyesi Ülkeler Ve Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geleceği....	118

III. BÖLÜM..... 124

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME..... 124

KAYNAKLAR 132

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: KİK üyesi ülkelerin ülke profilleri	23
Tablo 1.2: KİK üyesi ülkelerde nüfus içerisinde vatandaş-yabancı dağılımı	45
Tablo 1.3: KİK üyesi ülkelerin yıllara göre nüfus verileri (2000-2020)	49
Tablo 1.4: OPEC Üyesi Ülkelerin Toplam rezervleri ve OPEC içerisindeki payları	50
Tablo 2.1: KİK üyesi ülkelerin Türkiye’de bankacılık faaliyetleri	86
Tablo 2.2: Küresel İslami Finansal varlıkların Ülkelere Göre Dağılımı	87
Tablo 2.3: KİK üyesi ülkelerinin Türkiye’de Faaliyet Gösteren şirketlerinin sayısı	89
Tablo 2.4: KİK üyesi ülkelere yapılan konut satışı (2015-2018).....	95
Tablo 2.5: Türk müteahhitlerinin aldığı müteahhitlik projelerinin ülkelere göre dağılımı(1972-2017)	100

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Petrol fiyatlarında yıllara göre fiyat değişimi (2000-2019)	21
Şekil 2.1: Türkiye ve KİK Ülkeleri GSYİH'ları	71
Şekil 2.2: KİK Üyesi Ülkelerin Türkiye ile Dış Ticareti (2015-2018)	72
Şekil 2.3: KİK Üyesi Ülkelerin Türkiye'de DYY yatırımları (2003-2017)	82
Şekil 2.4: KİK yatırımlarının sayısının ve değerinin tüm yabancı yatırımlar içerisindeki payı	84
Şekil 2.5: KİK üyesi ülkelerden Türkiye'ye gelen turist sayısı (2005-2018)	111

KISALTMALAR LİSTESİ

KİK	: Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IFF	: Uluslararası Finans Enstitüsü
CIA	: Merkez İstihbarat Ajansı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
BİT	: Bilgi ve İletişim Teknolojileri
KİT	: Kamu iktisadi teşebbüsü
WEF	: Dünya Ekonomik Forumu
KÖİ	: Kamu Özel İşbirliği
DJIM	: Dow Jones İslam Piyasası Endeksi
GIIS	: Küresel İslami Endeks Serisi
ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
MENA	: Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
MESA	: Orta Doğu Stratejik İttifakı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
TAI	: Türk Havacılık ve Uzay Sanayileri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
İTT	: İslam İşbirliği Teşkilatı

GİRİŞ

Ülkeler arasındaki ekonomik, kültürel ve siyasal ilişkilerdeki yoğunlaşmanın giderek arttığı ve dünyada ideolojik mücadele biçimi olan soğuk savaşın son ve en şiddetli yansımalarının yaşandığı 1980 sonrası dönemde dünya hızla çok boyutlu bir gelişim ve değişim süreci içerisine girmiştir. Kapitalist sistemin uluslararası bir dayatması olan küreselleşme süreciyle birlikte en kapalı en korumacı ve katılımcılıktan uzak ekonomileri bile ekonomilerini bu gelişim süreci içerisine dahil etme çabası içerisine girmiş ve bu sürecin en uzağında yer alan Körfez ülkeleri de sürece dahil olabilmek için önemli adımlar atmışlardır. Körfezin kapitalist düzen içerisine dahil edilebilmesi için ekonomik ve sosyal yaşamda gerekli olan dönüşümün gerçekleştirilmesi yönünde atılan ilk ve en büyük adımlardan biri 1981 yılında Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Teşkilatının kurulması olmuştur. KİK üyesi ülkelerce coğrafi yakınlıklarından ve benzer ekonomik özelliklerinden yararlanılarak, üye ülkeler aralarındaki ekonomik, ticari, bilimsel ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi ve Basra Körfezinin bir barış, istikrar ve refah bölgesine dönüştürülmesi istenmiştir. Soğuk savaşın etkilerinin en yoğun şekilde hissedildiği Körfez bölgesi savaşın yıpratıcı etkilerini en aza indirmek, İran'ın bölgedeki gücünü zayıflatmak, ekonomilerini koruma altına almak gibi birçok amaçla bölgesel bütünleşme yoluna gitmişler ve serbest ticaret rejimine geçiş için attıkları bu adımla batılı ülkelerce büyük destek görmüşlerdir. KİK'in bölgeselleşme hedefleri politik, sosyal ve kültürel olarak değerleri paylaşmayı da içerse de öncelikli ağırlık noktası ya da başarılı olduğu alan ekonomik ve ticari bütünleşmenin sağlanması olmuştur. Bölgesel bütünleşme yolunda ekonomik entegrasyon önemli ölçüde sağlanmış ve entegrasyonun ilk üç aşaması olan serbest ticaret bölgesinin kurulması, gümrük birliğine geçiş ve ortak pazar aşamaları başarı ile tamamlanmış ancak entegrasyonun son aşaması olan parasal birliğe geçiş ülkeler arasında birçok sorunun ortaya çıkmasına ve KİK'in ekonomik yapısının zarar görmesine neden olmuştur. Gelişme düzeyi farklı olan Suudi Arabistan, Birleşik Arap

Emirlikleri (BAE), Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Umman'ın birbirleriyle yoğun siyasi, toplumsal ve iktisadi ilişkiler içine girmeleri, nispeten gelişmiş olan ülkeler ile daha az gelişmiş ülkeleri farklı farklı etkilemiş ve ilişkilerin fayda ve külfetleri taraflara eşitçe dağılmamıştır. Kapitalist üretim sürecinin vazgeçilmezi olan enerji bakımından yoğun bir kaynak birikimine sahip bu bölge jeopolitik konumundan kaynaklı olarak sürecin devamlılığını sağlamak adına önemli bir görevi üstlenmek zorunda kalmışlardır. KİK ülkeleri Kapitalist gelişim sürecinin sadece enerji tedarikçisi görevini üstlenmemiş aynı zamanda biriken bu enerji gelirleri ile Kapitalizmin tekrar eden krizlerinin de finansörü olmuştur.

Tezin birinci bölümünde devletçiliği emperyalizm ile birlikte yürütme görevini üstlenmiş bir bölge olan KİK'in oluşum sürecini hazırlayan etkenler, devlet öncülüğünde küreselleşme yolunda attığı adımlar ve kendine has bir bölge olması ile kapitalist gelişim sürecinde nasıl bir rol üstlendiği tarihsel gelişim süreci üzerinden aktarılacaktır. Rantiyer devlet anlayışı ile uzun yıllardan beri bolluk içerisinde ekonomik istikrarını zorlanmadan sürdüren ve tek görevi biriken petrol gelirlerini halka dağıtmak olan KİK ülkelerinin Kapitalist sistemin mevcut krizlerinden nasıl etkilendiği ve yaşadıkları ekonomik kayıpların uzun yıllar devam eden etkileri üzerinde durulacaktır. Ekonomilerinin petrole olan bağıllığını en aza indirmek için maliye politikaları, para ve döviz kuru politikaları, işgücü piyasası politikaları ve enerji alanında atılan adımlarla yürüttükleri çeşitlendirme politikaları ve kalıcı hale getirmedeki çabalarına değinilecektir. 2009 ve 2014 yıllarında petrol fiyatlarının düşmesi ile büyük zararlar gören KİK ülkeleri ekonomilerinin petrole olan bağıllığını azaltmak adına belirledikleri vizyon hedefleri ve bu yolda gerçekleştirdikleri devasa projelerin ekonomilerine nasıl etki ettiğine değinilecektir. 2014 yılında petrol fiyatlarındaki düşüşten ekonomileri olumsuz bir şekilde etkilenen KİK ülkelerinin Arap Baharı sürecinde ortaya çıkan fikir ayrılıklarının da aynı yıl içerisinde en üst düzeye çıkması ile politik olarak da ağır bir darbe almışlardır. Çalışmada kökeni Arap Baharı'na da dayanan fikir ayrılıklarının 2014 yılında ortaya çıkan ilk kriz belirtilerinden 2017 Haziran ayında alınan abluka kararı sonrası ortaya çıkan KİK tarihinin en büyük krizine nasıl gelindiği, KİK oluşumunun bu krizden ne derecede zarar gördüğü ve göreceği üzerinde durulacaktır. Abluka kararı sonrası varlığına ve

bölgesel etkinliğine ciddi zarar gören KİK'in ve krizin yanında Yemen Savaşı ve Kaşıkçı cinayeti gibi büyük insani skandallar konusunda sessiz kalması KİK oluşumunun sorgulanmasına neden olmuştur. Birinci bölümde son olarak kurumsallaşma sürecini henüz tam olarak tamamlayamamış durumdaki KİK'in neden son yıllarda üyesi olan altı ülkenin sorunlarının ve bölgesel sorunların çözümünde veya bölgesel gelişmelere öncülük etme konusunda etkin bir aktör olma konumuna yükselmediği KİK'in eksiklikleri üzerinden cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde ise genel olarak emperyal güçlerin Ortadoğu'da yürüttüğü taktik savaşlarının en büyük oyuncularını olarak sık sık karşı karşıya gelen ve bu güçlerin planlarının etkisi altında bazen yakın bazen uzak diplomatik ilişkiler kuran KİK ve Türkiye'nin bu politik ilişkiler ışığında ekonomilerinin nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu üzerinde durulacaktır. KİK'in ekonomik faaliyetlerin hakimi konumundaki devlet idaresinin Ortadoğu siyasetinin çalkantılı yapısı gereği yürüttüğü politik tutum ekonomik ilişkilere de yansımış ve ilişkiler uzun yıllar hep dur-kalk mantığı ile hareket etmiştir. Türkiye'nin ise enerji bakımından dışa bağımlı ekonomik yapısı gereği dönem-dönem yaşadığı ekonomik sorunlar ışığında gelişen diplomatik ilişkiler bölgeye yönelik ekonomi politikaların temelini oluşturmuştur. AKP hükümetinin KİK ülkeleri ile ilişkileri kurumsallaştırma yolunda attığı adımların olumlu sonuçları ve 2008 küresel finansal krizinin ekonomik ilişkilere yansımaları ve son on yılda Türkiye ile KİK arasındaki ekonomik kültürel ve siyasi ilişkilerin sürekli artan bir trende oluşunun üzerinde durulacaktır. Türkiye ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri özellikle AKP hükümetinin iktidara geldiği dönemden itibaren yakın ilişkiler kuran iki taraf olmalarına ve toplam 2 trilyon dolardan büyük GSYİH'ya sahip büyük bir potansiyel oluşturmalarına rağmen neden bu potansiyele karşılık gelen bir ekonomik ilişki düzeyine erişilemediği üzerinde durulacaktır. Ek olarak KİK ülkeleri ile yürütülen ekonomik faaliyetlerin müteahhitlik gibi geleneksel ekonomik ilişkilerden nasıl çeşitlendirilerek yenilenebilir enerji gibi modern ekonomik faaliyetleri içine alan bir boyut kazandırıldığından bahsedilecektir. Çalışmada KİK ile ve KİK ile ilişkilerde kurumsal yapının tam olarak kurulamamasından dolayı KİK üyesi altı ülke ile olan ekonomik ilişkilerin gelişim sürecine değinildikten sonra ilişkiler dış ticaret, yatırım ve

bankacılık sektörü, inşaat ve emlak sektörü, enerji sektörü ve turizm sektörü ile ilgili alanlara ağırlık kazandırılarak incelenecektir. Bu sektörler dışındaki ekonomik faaliyetler araştırmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışmada KİK üyesi altı ülke ile diplomatik ilişkilerin ekonomideki olumlu ve olumsuz yansımalarına sıkça değinilecektir. KİK ülkelerinde yaşanan dönüşüm süreci ve oluşturulan vizyon hedeflerinin Türkiye'nin son dönemde yaşadığı döviz krizini aşış sürecinde nasıl etkileri olduğundan bahsedilecektir. KİK ülkelerinin Türkiye ekonomisinin öncü sektörü olan emlak sektöründe oluşan kırılmalıkta rolüne değinilecektir. Türkiye'nin KİK yatırımcısını ve turistini çekebilmek için ortaya koyduğu politikaların başarılı ve başarısız sonuçlarına değinilecek ve ikinci bölüm sırası ile dış ticaret, doğrudan yatırım ve bankacılık sektörü faaliyetleri, enerji sektörü faaliyetleri ve son olarak turizm sektörü faaliyetlerine değinilecektir.

Son olarak tüm bu değerlendirmeler göz önüne alınarak KİK oluşumunun geleceği ve KİK üyesi ülkeler ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin nasıl bir sürece evrileceği üzerinde durulacaktır.

I. BÖLÜM

1. KÖRFEZ ARAP ÜLKELERİ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ VE ÜYESİ ÜLKELERİN EKONOMİK AÇIDAN ANALİZİ

1.1. Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'nin Oluşumunu Hazırlayan Süreç

Geçmişinde kimilerine göre medeniyetlerin, kimilerine göre barbarlığın beşiği olan, bazen yakın bazen uzak denilen, sınırları ülkelerin çıkarları doğrultusunda belirlenen soyut sınırlardan oluşmuş Ortadoğu diye anılan bir coğrafya, yüzlerce tarihi olaya şahit olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Yazı bu topraklar üzerinde icat edilmiş, ilk medeniyetler bu bölgede ki Fırat ve Dicle havzaları arasında kurulmuş ve tarih bu bölgede yazılmaya başlanmıştır. Farklı çıkarlar nedeniyle Ortadoğu'nun sınırları farklı zamanlarda çok farklı şekillerde tespit edilmiştir. 'Orta Doğu' (Middle East) kelimesini ilk olarak ortaya atan kişi 1902 yılında Amerikalı amiral Alfred Thayer Mahen olmuştur. Mahen Middle East kelimesini ilk defa *The Persian Gulf and International Relations* isimli bir makalesinde kullanmış ve Ortadoğu'yu Doğu'da Hindistan, güneyde Süveyş Kanalı'yla sınırlı tutmuştur (Özdemir 2014). Ancak bu tanımlamadan sonra Ortadoğu yüzlerce farklı tanımlamaya dahil edilmiştir. Dünyanın en büyük petrol rezervine sahip bölgesi olan bu bölge, ABD ve diğer batılı ülkeler için hayati öneme sahiptir. Tarihi süreç içerisinde, I. Dünya Savaşı ile birlikte özellikle petrolün endüstrileşmede önemli bir faktör haline gelmesiyle batılı büyük güçlerin mücadele alanı olan bu bölge, çeşitli çatışmaların da odak noktası haline gelmiştir. Bilhassa 19.yy'ın sonlarına doğru ve 20.yy'ın başlarında Emperyalizmin iyice kök salmasıyla, bölge Batılı güçler tarafından terminolojik olarak yeni bir adlandırmaya ihtiyaç duymaya başlamıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası Ortadoğu ile ilgili terim ve kapsam tartışmalarını da temelinden etkilemiştir ve değişim yaşamıştır. Terör

saldırılarının hemen ardından, uluslararası ilişkiler literatürüne, Ortadoğu'nun jeopolitik olarak yeniden düzenlenmesi bağlamında Büyük Ortadoğu, Genişletilmiş Ortadoğu veya İslami Büyük Ortadoğu gibi tanımlamalar girmiştir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölge coğrafyasının hem günümüzdeki siyasî gelişmelerini daha iyi anlayabilmek, hem büyük güçlerin yakın geleceğe yönelik mevzî siyasî perspektiflerini öngörebilmek açısından, tanımlama ile ilgili tartışmalar önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Ortadoğu teriminin coğrafi bir sınırlamayı değil, siyasî ve kültürel bir kimliği içerdiği unutulmamalıdır (Gerger 2012: 10-50).

Günümüzde dar bir tanım olarak Ortadoğu; Türkiye, İran ve Mısır üçgeni ve bu üçgenin içinde kalan ülkeleri kapsamaktadır. Geniş bir tanım olarak ise bu devletleri ve onlara komşu olan çevre Müslüman ülkeleri, yani Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan'ı içermektedir. Bilim adamları arasında üzerinde en fazla anlaşmaya varılan tanım, Arap ülkelerine Türkiye, İran ve İsrail'in eklenmesiyle elde edilen bölge olmaktadır (Sander 1998: 66). Ortadoğu bölgesinin en önemli alanlarından birini Basra Körfezi oluşturmaktadır. Basra Körfezi'nin ilk çağlardan itibaren doğudaki büyük uygarlıkların buluşma yeri olduğu ve önemli bir taşımacılık rotası olduğu belirtilir. Danimarkalı arkeologlar Glob ve Bibby'e göre bu bölge ilk deniz seferlerinin düzenlendiği, doğu ile batı arasındaki ilk alışverişlerin yapıldığı kavşak olmuştur (Zorgbibe 1992).

Körfez kapitalizmi küresel düzeyde kapitalist gelişimle yan yana ve onun içerisinde evrimleşmiş ve batıdan ayrı bir siyasi ortamda olsa da özünü çok değiştirmemiştir. 90'lı yılların sonuna kadar devlet desteğine temelden bağlı ve aile tabanlı ticaret gruplarının kısa zamanda birkaç devasa holdinge dönüştüğü körfezdeki kapitalist sürecin böylesine evrim geçirmesinin arkasında uzun bir tarihsel süreç yatmaktadır. Ortadoğu'ya egemen olmak sadece askeri bir hakimiyet olmayıp her alanda hakimiyetin göstergesi olmuş ve tarihin her aşamasında büyük güçlerin yarıştığı bu arenada yerelde en güçlü bölge konumunda olan Körfez üzerinde sağlanan güç hakim güç olma konusunda belirleyici olmuştur. Büyük güçlerin büyük oyunlar oynadığı bu satranç tahtasında Körfez ülkeleri İngiltere'nin sömürsünden çıkıp ABD-Sovyetler birliği arasındaki soğuk savaşın piyonu olmuştur. Soğuk Savaş sonrası

dönemde ise sosyalizmin bölgede herhangi bir etkinliğinin kalmamasına ek olarak işçi sınıfının dahi örgütlü bir yapısının olmaması emperyalizmin bölgedeki şiddetini artırmış ve halk sadece kendilerini sefaletle terk eden iktidarları tahtlarından indirmeye yönelmişlerdir. Sonrasını düşünmek ABD ve yereldeki müttefikleri Suudi Arabistan, Katar, Avrupa ülkeleri ve İsrail'e kalmıştı ve bu güçler bölge denetimini tamamen ele geçirmişti. Hedef Batıya petrol akışının bozulmaması, İran'ın çevrelenmesi, İsrail'in korunması, Suudi Arabistan ve Katar'ın devrim dalgalarından etkilenmemesi bu bağlamda da isyanların ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin önüne set çekmemesiydi.

Körfez Bölgesinin kapitalist rekabet içerisine eklemlenme arzusu ABD'nin bölgedeki hegemon güç olma arzusuyla uyuşuyordu fakat emperyal çıkarıcılığın liberal demokrasi anlayışı ile uzlaşmasını sağlamak ve Körfezin kapitalist düzen içerisine dahil edilebilmesi için ekonomik ve sosyal yaşamda bir çok değişiklik yapılması gerekiyordu. Bu durumda devreye girecek ve körfezin ekonomik rotasını kapitalist düzene sürecek kaptan ise ABD idi. Fakat kaptanlık görevini üstlenmek için bir amacı olmalıydı. Batı Ortadoğu toplumunun demokrasiye yabancı olduğunun farkındaydı ve bunu bir silah olarak kullanabilirdi. ABD'nin kendi saldırganlığına uydurduğu "hümanist emperyalizm" kılıfı bu süreçte devreye giriyordu (Gerger 2012: 10-50). Hümanist Emperyalizm bu görev için uydurulabilecek en makul kılıftı ve Körfez bölgesini kendi istediği doğrultuda restore etme fırsatı sunuyordu. Küreselleşmeye entegrasyon için uygun ortamı sağlamak özelleştirmeler, sübvansiyonların azaltılması, sosyal devlet anlayışının zayıflatılması, gümrük tarifelerini düşürme, finansallaşmayı artırma ve ücret düzeylerine müdahale yolu ile mümkün olabilirdi. Körfezde bunların hiç biri tam manası ile yoktu. Diğer yandan Körfez'in mevcut ekonomi politikası ABD'nin çıkarlarına ters düşmekteydi. Emperyalist restorasyon adına ABD'nin bölgeye yönelik attığı ilk adım bölgede kendisine bir müttefik bulmaktı.

ABD körfezdeki iktidarını artırmak için İran'ı büyük bir ittifak olarak görmüş ve 1973'ten itibaren İran'a verilen desteklerde ciddi bir artış yaşanmıştır. İran'a 1973-1975 arasında 6 milyar dolar askeri yardım yapılmıştır. Ancak ABD körfezdeki konumunu sağlamlaştırmaya çalışırken bölgedeki çıkarları ağır bir darbe almıştır. 1979 yılında İran'da bir halk hareketi ABD destekli Şah'ı devirmiş ve İran'ın ABD'nin körfezdeki

baş müttefik olması engellemiştir. İran ve Irak arasındaki savaş başlamadan önce ikisinin de egemenlik gücünü ortaya koyabilecek düzeyde donanmaları vardı. ABD Körfezdeki egemenliğini artırabilmek için İran'ı zayıflatmanın bir yolu olarak Irak'a yaklaştı ve Irak'a milyarlarca dolarlık kredi temin ederek, askeri danışmanlık sağlayarak ve gerekli askeri silahları tedarik ederek savaşın gidişatını şekillendirmeye çalıştı (Hanieh 2012: 89-92). Şah'ın devrilmesi ile beraber İran hükümetinin İslam devrimini bölgeye yaymak ve Arap hükümetlerini devirmeye çalışmak gibi niyetini belli eder tutumlarda bulunması Körfez ülkeleri üzerindeki baskıyı artırmış ve bu yüzden bu süreçte Bağdat'ın yanında yer almışlardır. Diğer yandan ABD gibi Körfez ülkeleri de savaşın gidişatı için ciddi finansal yardımlarda bulunmuşlardır. Ancak Irak bu yardımların karşılığını ilerleyen süreçte hiç beklemediği şekilde vermiştir.

Irak hükümeti ne kadar büyük çaplı silah desteği almış olsa da ABD için bir müttefik olmaktan ziyade Sovyet yanlısı tutumu ve büyük petrol rezervleri ile yutulmayı bekleyen bir av olmuştur. Bunun için uygun zaman ise Irak'ın Kuveyt'in kendi toprakları üzerinde sondaj yaparak petrol aradığını gerekçe göstererek 2 Ağustos 1990 tarihinde yedi ay sürecek Kuveyt'i işgal hareketini başlatmasıyla oluşmuştur. 1980 yılında Irak- İran arasındaki savaşın başlaması ABD'ye Körfezdeki varlığını artırmak için birçok olanak sunmuş ve bu savaşla bir askeri başarıdan çok daha fazlasını elde etmiştir. Savaş ile birlikte İran'ın bölgedeki gücü zayıflatılmış, Irak petroleri üzerindeki hâkimiyet sağlanmış ve ABD'ye bölgede yeni bir ittifak edinme imkanı doğmuştur. Bu doğrultuda ABD hem ekonomik hem de güvenlik uygulamalarıyla bölgesel bir bütünleşme projesi olarak Körfezde bir birliğin kurulması için Bahreyn, Suudi Arabistan, Kuveyt, Umman, Katar ve Birleşik Arap Emirliklerini cesaretlendirdi. ABD'nin Körfezdeki elçisi Suudi Arabistan aracılığı ile oluşturmaya çalıştığı birlikle sağlayacağı ittifak bölgedeki sol ve ulusal güçlerin etkisini azaltmaya ve Afganistan konusunda Sovyetlere gözdağı vermeye yardımcı olacaktı. Ek olarak bölgesel ekonomik bütünleşme yoluyla ülkelerin ekonomik açıdan bir birliğe bağlanması bölgenin küreselleşmesini kolaylaştırmak için büyük bir adım olacaktı. Diğer taraftan savaşın maliyetinin zengin Körfez ülkelerince karşılanmasını planlıyordu. Bu planlara uyumlu olarak Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için yapılan toplam 61 milyar dolar tutarındaki askeri harcamaların 31 milyar doları KİK ülkeleri tarafından ödenmiş, 1985 yılında Suudi

Arabistan GSMH 'sının %22.7'i 1990 yılında ise neredeyse %60'ını askeri harcamalar oluşturmuştur (Hanieh 2012: 90-97). Körfez Arap Ülkeleri bölgede savaş sonrası kapitalizminin yaşadığı büyük boyutlu dönüşüm ve beraberinde getirdiği küreselleşmenin gerektirdiği biçimde yeni görevlerini üstlenmişler ve bölgesel bir bütünlük oluşturma yoluna gitmişlerdir. Kapitalizme geçiş sürecinde bu bölgelerde devletin hakim konumda olması bölgesel bütünleşme sürecini hızlandırmış ve küresel sisteme katkı sağlayacak bir şekilde kullanılmıştır.

1.2. Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi

Kapitalist sistemin uluslararası bir dayatması olan küreselleşme süreciyle birlikte en kapalı, korumacı ve katılımcılıktan uzak ülkeler bile ekonomilerini bir şekilde bu sürece dahil olabilme çabası içerisine girmiş ve bu sürecin en uzağında yer alan Körfez ülkeleri de sürece dahil olmak için önemli adımlar atmışlardır. Her ne kadar bu ülkeler dini, siyasi ve toplumsal olarak küreselleşmenin merkezinde yer alan batı toplumundan çok farklı olsa da kapitalist üretimin olmazsa olmazı petrole hakim oluşları bu ülkeleri sürece dahil olmaya mecbur kılmıştır. Petrol sayesinde jeopolitik olarak avantajlı diyebileceğimiz Ortadoğu ülkeleri küreselleşme sürecinde bu özelliğinin olumlu yönünden çok olumsuz yönleri ile karşı karşıya kalmış ve bir hedef haline gelmiştir. İlaveten hakim otoriter yönetimler ellerinde bulundurdıkları siyasi güç ile ekonomik ilişkilerden, adaletsiz hukuk yapısına ve başta dini ve cinsiyet temelli ayrımcılık olmak üzere toplumsal baskılarla her alanda güven vermeyen bir kargaşa bölgesi oluşturarak bu bölgede emperyalizmin gerektirdiği koşulların sağlanması için birçok avantaj sunmuştur.

Körfez ülkeleri arasındaki coğrafi yakınlık ekonomik ve sosyal yapılarıdaki benzerlik ve ülkelerin körfez bölgesinde sınır güvenliğini ve istikrarını sağlama isteği bölgesel bir bütünleşme oluşturmayı amaçlamaktaki en temel faktörlerdir. Benzer ekonomik yapı, petrol zenginliği, gelir kaynaklarının çeşitlendirilerek petrole bağımlılığın engellenmesi arzusu, nüfus zayıflığı, güvenlik hassasiyeti gibi ülkeler arasında ortak sayılan birçok sorun bu ülkeleri birbirine yakınlaştırmıştır. Ülkelerin

soğuk savaş döneminde edindikleri tecrübelerde ülkelerinin güvenliğini sağlayabilmek için uluslararası örgütlenme biçimlerine yönelmelerine katkı sağlamıştır. İran ve Irak arasında gerilimlerin tırmanması Ortadoğu'nun en çatışmadan uzak bölgesi olan Körfez'deki Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Umman ve Bahreyn'in ekonomilerine büyük zararlar vermekteydi. Kuveyt'in sürekli olarak Irak tehdidi altında olması bu ülkelerin bölgedeki varlıklarını güçlendirmek için birleşmeye gitmelerindeki en büyük adımı atmalarını sağlayan neden olmuştur. Birleşmenin arkasındaki itici gücü ise ABD'nin bölgeye yönelik stratejik planları oluşturmuştur. Bu stratejik planları gerçekleştirme de ise birliği kurmada öncü kabul edilen Suudi Arabistan aracılık görevini üstlenmiştir. Sonuç olarak 4 Şubat 1981 yılında ABD gözetiminde ve Suudi Arabistan öncülüğünde Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve Umman olmak üzere altı ülkeni Dışişleri Bakanlarının Riyad'da bir araya gelmesi ile birliğin kurulmasına karar verilmiştir. Birlik şartı 25 Mayıs 1981 tarihinde Abu Dabi'de imzalanmıştır. Birliğin tam adı “Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi” (Cooperation Council for the Arab States of the Gulf) olmakla birlikte, birlik kısaca Körfez İşbirliği Konseyi – KİK (Gulf Cooperation Council - GCC) olarak anılmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 2018).

Basra Körfezinin batı kıyısında bulunan ve coğrafi yakınlıklarının yanı sıra, ortak gelenekler din ve dil, benzer ekonomik kaynaklar ve faaliyetler, ve benzer siyasi sistemler (monarşiler) gibi birçok ortak özelliklere sahip olan ülkeleri bir araya getiren birlik temelde üye ülkeler arasında bütünleşmeyi sağlamak, üye ülkelerin ekonomilerinde finans, ticaret ve gümrük, sosyal yaşamlarındaki iletişim, eğitim ve kültür, siyasal yaşamdaki politik meseleleri bir araya getirerek kapsamlı bir entegrasyon sağlayarak her alanda hakim bölgesel bir güç oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amacın açık göstergelerinden birini KİK tüzüğü'nün en önemli maddesini olarak kabul edilen birliğin üye ülkeleri arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve ülkelerin vatandaşları arasında işbirliğini teşvik etmek için kurulduğunu belirten 4. Madde oluşturmaktadır.

Basra Körfezine kıyısı bulunan ve Arap ülkesi olmasına rağmen Irak Kuveyt için tehdit unsuru olduğu gerekçesi ile birliğe dahil edilmemiştir. Merkezi Suudi Arabistan'ın başkenti olan Riyad'da bulunan KİK'in kurumsal yapısı Yüksek Konsey,

Bakanlar Konseyi ve Genel Sekreterlik olarak üçe ayrılmıştır. Yüksek konsey KİK'in en üst düzey otoritesidir ve ülkelerinin devlet başkanları oluşturur. Konsey başkanı ülke adlarının alfabetik sırasına göre her yıl değişmektedir (Star Gazetesi 2017). Konsey her yıl toplanmakla birlikte üye ülkelerinin önerisi sonucu olağan üstü de toplanabilir. Bakanlar kurulu ise üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşur ve üç ayda bir toplanır. Genel Sekreterliğin ise merkezi Riyad'da bulunur ve KİK bütçesini hazırlar ve alınan kararlar doğrultusunda uygulamaya yönelik düzenlemeler yapar. Genel Sekreter, Bakanlar Kurulu'nun tavsiyesi ve Yüksek Konsey'in onayıyla 6 yıllığına atanır. Fakat bu kurala kesin bir uyum söz konusu olmayıp 12 yıl görevde kaldığı dönemlerde olmuştur.

1.3. Körfez İşbirliği Konseyi'nin Bütünleşmeyi Artırmak Adına Ekonomi Alanında Yürüttüğü Faaliyetler

Siyasi yapıları güçlü benzerlikler gösteren bu altı KİK ülkesinde yöneticilerin iktidarı etkin bir şekilde kalıtsaldır ve bu kalıtsallık devlet aygıtlarıyla ekonominin geniş bir alanını elinde bulunduran bir ailenin elinde toplanmıştır. Oy verme hakkı yetişkin nüfusun küçük bir kesimi ile sınırlandırılmış ve medya üzerindeki sıkı denetimler muhalefetin sürülmesinden şüpheli ölümlere kadar olan bütün siyasal baskı çeşitleri ve adaletsiz yapı tüm KİK ülkeleri için olağan bir durum haline gelmiştir. KİK bölgesel güvensizlik ortamına karşı bir savunma mekanizması olarak kurulmuş olmasına ve siyasi yapıdaki bunca benzerliğe rağmen askeri ve siyasi alanda beklenen bütünleşme sağlanamamış, asıl başarılarını ekonomik entegrasyon alanında gerçekleştirmiştir.

Genel olarak ekonomik entegrasyon mal ve hizmetlerin gümrük ve tarifelerden muaf tutulduğu serbest ticaret bölgeleriyle başlar ve başarıya ulaşıldığı katılımcı üye devletlerin ortak politika ile uluslararası ticaret tarifeleri belirlemeleri amacı ile bir gümrük birliği kurulur. Tüm bu aşamalarda başarıya ulaşıldığı takdirde emek ve sermaye dahil olmak üzere üretim araçlarının üye ülkeler arasında serbestçe hareket edebildiği ortak pazara geçilir. Ortak Pazar uygulaması beraberinde ortak para birimine geçiş için gerekli son aşamadır ve tüm ekonomik, finansal ve mali politikalarda

tam işbirliğinin gerçekleştirilmesi amacı ile tüm mevzuatın ve ekonomik standartların tek bir para birimine dönüştürülmesini öncelikli kılar.

KİK'in ekonomik entegrasyon hedefi, kuruluşun başlangıcına dayanmakta olup Kasım 1981'de KİK liderleri Riyad'da ekonomik birliğe dair bir anlaşma imzalamalarına ek olarak sermaye akışını düzenlemek ve kolaylaştırmak, ticari ve mali işbirliğini artırarak ileriye yönelik entegrasyonunun temelini oluşturmak adına kapsamlı bir program hazırlamışlardır. Küreselleşme sürecine entegrasyonu hızlandırmada ve uluslararasılaşmada önemli bir unsur olan ilk adımı birlik üyeleri arasında Mart 1983'te bir Serbest Ticaret Bölgesi kurulması oluşturmuştur. Temel amacı ticareti teşvik etmek olan ve KİK üyeleri tarafından oluşturulan Serbest Ticaret Bölgesi KİK Gümrük Birliğinin yerini alacağı 2002 sonuna kadar yaklaşık yirmi yıl yürürlükte kalmıştır. Serbest Ticaret Bölgesi (1983-2002) döneminde KİK ülkeleri arasındaki ticaret hacmi Serbest Ticaret Bölgesi uygulaması devreye girdiği yıldan 2002 yılına kadar ülkeler arasındaki ticari hareketlerdeki artıştan kaynaklı olarak ticaret hacmi iki katına çıkmıştır. Doha'da konseyin 23. oturumunda bir araya gelen yüksek konsey KİK ülkeleri aralarındaki ortak ekonomik eylemlerin hızını artırmak ve üye ülkeler arasındaki ekonomik işbirliği bağlarını kuvvetlendirmek amacıyla 1 Ocak 2003 tarihinden itibaren KİK ülkeleri arasında Gümrük Birliği'nin geçerli olacağını duyurmuştur ve bu anlaşma günümüze kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Gümrük Birliği ve Ortak Gümrük Tarifesi yönetmeliği bütün malların KİK'e ait sınırlar içerisinde serbestçe hareket etmesine izin vermeyi amaçlamıştır. KİK üyeleri 2008'de ekonomik entegrasyona giden yolda önemli bir aşama olan Ortak Pazara geçiş konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu kapsamda gümrük birliğinde kararlaştırılan unsurlara ek olarak işgücü, sermaye ve girişimcilerin üye ülkelerde serbest dolaşımı engelleyen tarife içi ve dışı bütün engellerin kaldırılması kararlaştırılmıştır (Akkaya 2013: 8-27).

Gümrük Birliğinin birinci maddesinde KİK genelinde ulusal işlemde bulunulmasını vaat eden bir gümrük birliğinin kurulmasını kapsarken 2. madde %5 olarak belirlenen tüm KİK bölgesine uygun ortak bir gümrük tarifesini kapsamaktaydı. 3.madde'de ise ayrımcılık yapılmadan tüm mesleklerde çalışanlara imkan veren ortak bir pazara değinilmiştir. Ortak pazar ile vergi, emeklilik ve sosyal hizmetler konusunda

standartlaşmış muameleyi gerektirmesinin yanı sıra vatandaşların diğer körfez ülkelerinden gayrimenkul almasını da serbest kılmıştır. 4.5.ve 6. maddeler üye devletlerin sermaye pazarına tamamen entegre olmasını, tüm mali yasa ve yönetmeliklere uyum sağlamasını ve KİK'te hisse ve diğer yatırımlara dair herhangi ayrımcı mülkiyet hükümlerinin kaldırılmasını vaat ederek entegrasyon sürecini mali dolaşıma doğru genişletmeyi amaçlanmıştır.

Gümrük birliği ile birlikte KİK ülkelerinin herhangi birinde malların girdiği ilk limanda yabancı mallar üzerinde teftiş ve inceleme işlemleri gerçekleştirilmemiş, gerekli belgeler kontrol edilip, gümrük vergisine tabi tutulduktan sonra malın KİK bölgesinde serbest dolaşımına izin verilmiştir. 2008 yılında ise üye ülkeler ortak bir pazar kurarak bir sonraki seviyeye geçmeyi kabul etmişler altı devlet arasındaki malların taşınmasıyla ilgili tüm gümrük kısıtlamalarının kaldırılmasına ek olarak sermaye ve bireylerin hareketi üzerindeki kısıtlamalarda büyük ölçüde kaldırılmıştır. Ortak Pazar KİK üyesi ülkelerin vatandaşlarının altı ülkenin tümünde o ülkelerin doğal doğuştan vatandaşları gibi muamele görmelerine, mülk sahibi olmalarına ve iş yapmalarına izin vermiş ve ek olarak bu gelişme ekonomileri büyük oranda petrol ve doğalgaza bağımlı olan KİK ülkelerinde özel sektörün canlanmasına katkı sağlamıştır. KİK ülkeleri arasındaki toplam iç ticaret hacmi 1993'te 10 milyar dolar iken 2002 yılında yıllık %6'lık büyüme oranı ile 15 milyar dolara yükselmiş, 1 Ocak 2003'te gümrük birliğine geçişle ise ticaret hacmi katlanarak artmış ve 2013 yılına gelindiğinde 121 milyar dolara ulaşmıştır. (Körfez işbirliği Konseyi Ana Sayfası 2018) 1996'da başlayan ve 2005'de son olarak Suudi Arabistan'ın da Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olunması ise kalite standartlarını artırmış, bölgenin rekabetçiliğini güçlendirmiş ve Körfez'e ihracatı ve Körfez'den ithalatı kolaylaştırarak KİK bölgesi ile uluslararası ticareti daha güvenli hale getirmiştir (Akkaya 2013: 8-27). Bu durum KİK'in iç ticaret hacmindeki artışa ek olarak Avrupa ve Asya ülkeleri ile olan ticari ilişkilerinin de artmasını sağlamış ve genel olarak KİK'in ticaret hacminde artış yaşanmıştır.

KİK ülkeleri gümrük birliği ve ortak pazar ile bölgesel ve uluslararası düzeyde başarılı bir bütünleşme sağlamış fakat bu bütünleşme hedeflenen diğer konularda başarıyla sonuçlanmamıştır. Bütünleşmede tam başarının sağlanamamasına

verilebilecek en iyi örnek bir parasal birlik kurulması ve tek bir para biriminin kullanılmasına dair mutabakatın tam anlamıyla sağlanamamasıdır. Parasal birliğe geçiş konseyin kuruluşunun ilk aşamasından itibaren ilk ana gündem maddesi olmuştur. Birlik tarafından parasal birliğe geçiş için bir zaman çizelgesi oluşturulmuştu ve 2002 yılına kadar bütün ulusal para birimleri ABD dolarına göre saptanmış olacak 2005 yılına kadar ülkeler arası farklılıklarda yakınsama ölçütleri tamamlanacak ve 2010 yılında ise parasal birliğe geçilecekti. Parasal birliğe geçişle birlikte büyüme oranları, istihdam, KİK ülkeleri arasında yatırımın hareketlerinin kolaylığı gibi potansiyel doğrudan yansımaları olacaktı. Ayrıca ortak ekonomi politikalarının işleyişi kolaylaşacak, finansal ve parasal istikrar artacak, KİK bölge yatırımcılarına birleşme ve devralma kolaylığı sağlayacak, ihracatçı ve tedarikçiler arasında işlem maliyeti azalacak ve böylece ticaret hacmi artacak ve son olarak enflasyon ve fiyat istikrarı sağlanmış olacaktı. 2003 yılına geldiğinde bütün KİK ülkelere bütün ulusal para birimlerini ABD doları cinsinden saptamışlar ancak diğer aşamalara gelindikçe süreçte tıkanmalar oluşmaya başlamıştır. Bunun arkasında yatan en kritik neden tek bir para biriminin devletlerin en önemli bölgelerin ekonomik kararlarının alınmasıyla ilgili denetimlerinden feragat etmesi anlamına gelmesiydi (Hanieh 2012: 160). Parasal birliğe geçişle birlikte birliğin Merkez Bankasının Suudi Arabistan'da olmasına yönelik kararlar bu dönemde özellikle Abu Dabi ve Dubai gibi önemli iki finans merkeze sahip olan BAE'nin kısıtlanma endişesini artırmış ve parasal birlikten çekilmesinde öncü etken olmuştur. Parasal birliğe geçiş birlik üyeleri arasında siyasi ve askeri alandaki hedefler gibi dilde hep istenilen fakat pratikte gerçekleştirilemeyen bir mesele olmuş ve ekonomik alandaki entegrasyon çabasının aşılamayan bir sorunu olarak kalmıştır.

Sonuç olarak 1980'lerin başında oluşturulan KİK her ne kadar bir birlik unvanı kazanmış olsa da ancak üye devletlerin ekonomik anlamda bir gümrük birliğine geçiş ve ortak bir pazar oluşturarak ekonomik entegrasyonu sağlama çabası içerisinde girdiği 2001'de birlik olmanın niteliklerini yerine getirir hale gelmiştir. Entegrasyonu sağlamanın son adımı olan ve 2010'lara kadar büyük bir çaba içerisinde olunan parasal birliğe geçiş sürecinin yerini ise bugün birliğin var olup olmaması ve sürdürülebilirliği meselesi almıştır.

1.4. KİK Ülkelerinin Mevcut Ekonomik Yapısının Tarihsel Gelişimi

KİK ülkeleri 1980'lerin sonundan bu güne kadar 30 yılı aşkın süre zarfında devletçi küreselleşme modelini yürütme rolünü üstlenmiş devlet öncülüğünde küreselleşen kendine has bir bölge olmuştur (Harris 2009). 1980'lerin sonuna gelindiğinde yükselen küresel finansal sisteme tamamen bağlanan körfez ülkeleri ABD'nin egemen gücüne derinden dahil edilmiş ve özgün ekonomik yapısı ile onu destekleme görevini üstlenmişti. Bu dönemde KİK ülkelerinde petrol, gaz veya diğer maddi malların ihracatından elde edilen büyük gelirler nedeniyle devletler faaliyetlerini finanse etmek için yerel ekonomiye vergi uygulamak zorunda değillerdi ve kira gelirleri olduğu için ayriyeten başka bir gelir yaratma çabaları yoktu. Bu durumu rantiyeci devlet biçimi olarak açıklayan Mahdavy'e göre rantçı devlet, "varlık koşullarını egemenlik alanındaki doğal kaynaklar üzerinden edindiği rant gelirleriyle oluşturan siyasi örgütlenmeye" denk gelmekteydi (Mahdavy, 1970: 428). Kaynakların sürekliliği endişesinin olmadığı geçmiş dönemlerde bu ülkelerde petrol arzı sürekli olarak artmaya devam etmiş ve petrolün güçlü ve sürekli talebi varken ekonomik çeşitlilik anlamsız gelmiştir. Bölgenin hükümetleri bunun yerine yalnızca nüfusa petrol gelirlerinin dağılımını sağlamaya gereksinim duymuşlardır. (Kubursi 2015). Rantiyer devlet anlayışına sahip devletlerin sadece ülkeye giren gelirleri dağıtma rolü alması pasif bir toplum yapısının oluşmasına neden olmuş ve ortaya çıkan pasiflik ekonomide de yansımalarını bulmuştur. Rantiyeci devlet yapısına sahip KİK ülkelerinde ekonomik yapıyı çeşitlendirmeye yönelik olarak uzun yıllar çok az çaba harcanmış bu nedenle KİK ülkelerinin gelirleri yıllarca ülkeye giren kısa vadeli kira gelirlerine bağlı kalmıştır. Ekonomik karar almada önemli bir özerklik derecesine sahip olan Rantiyeci devletler devletin egemenliğine meydan okuyabilecek grupların oluşumunu önlemek adına hangi sosyal tabakayı geliştireceği ve destekleyeceğine kendisi karar vermiş, bu kararlar genelde devlete yakın kesimlere yönelik olmuş ve özel sektör devlet için hep geri planda kalmıştır. Ekonomik faaliyetler açısından ise katma değer yaratan sektörler yerine hizmet sektörüne doğru bir eğilimin hakim olduğu KİK ülkeleri gelir artışı ile giderek artan ve çok yönlü hale gelen tüketici taleplerini tatmin etmek için ürünleri ülke içinde üretmekten ziyade ithal etme yolunu seçmişlerdir.

Modern kapitalist devletlerin asıl özelliği olan baskın sınıfın çıkarlarını sanki bütün toplumun çıkarlarıymış gibi yansıtmaya çabası Körfez ülkelerinde biraz daha farklı bir boyuta ulaşmış ve azınlık sınıfın devletin temelinde yer alan daha küçük bir kesimi ifade etmesine ek olarak bu kesimin çıkarları “kamu yararı” adı altında uygulamaya konulmuştur. Petrolle birlikte oluşan rantiyeci devlet yapısı bu bölgeyi dünyadaki herhangi bir bölgeden farklılaştıran ve diğer bölgelerdeki kapitalist gelişim süreçlerinden ayıran temel faktör olmuş ve kapitalist sosyal ilişkileri modern kapitalist ülkelere kıyasla daha zor ve anlaşılmaz bir hale getirmiştir. Küresel ekonomi Körfez’in kendi gerçek özünün bir parçası olmuş ve Körfez geliştikçe küresel gelişim hızlanmış, Körfez Kapitalizmi farklı bir dönüşüm ve kapitalist gelişim ile aynı küreselleşme sürecini tamamlama çabası içerisine girmiştir. 2000’lere gelindiğinde Körfezde biriken petro-dolarlar ABD bankaları ve mali kurumları için ana kaynak haline gelmiş, Körfez ülkeleri ise ABD dolarının ve ABD finansal iktidarının artan gücünden istifade ederek güçlenmeye devam etmiştir. Örneğin 1980lerin sonunda Kuveyt’in yurtdışı finansal yatırımlardan elde ettiği gelir, petrol ihracatından elde ettiği gelirden fazlaydı. (Hanieh 2012: 32) KİK ülkelerinin hidrokarbon ihracatı ile elde ettiği birikim 2000’li yıllardan itibaren zirveye ulaşmış ve kapitalizmin finansallaşmasında süreci devam ettiren temel aktör olmuştur. Bu süreçte Körfez dünya enerji ihtiyacını karşılamasının yanında biriken petro-dolarlar ile küresel finans sektörünün de ihtiyaçlarını karşılayarak kapitalist sürecin finansörü haline gelmiştir. Körfez ülkeleri uluslararasılaşmanın ve finansallaşmanın her aşamasında tüm bu kapitalist sistemin işleyişi açısından merkezi önemini korumuştur. Körfez bölgesi savaş sonrası kapitalizminin yaşadığı büyük boyutlu gelişimin getirdiği daha sıkı bütünleşmiş dünyada oluşan küresel hiyerarşilerin içerisinde varlığını sürdürebilen bir bölge haline gelmiş ve bu bölge üzerinde sağlanan denetim küresel ekonomide ki hakimiyetin sağlanması için belirleyici faktör olmuştur.

Petrol satışlarının nispeten az olduğu 1980- 2000 yılları arasında düşük ithalat düzeylerinin yaşandığı KİK üyesi ülkelerde 2000’li yıllardan itibaren petrol satışlarının artması ile birlikte ithalat oranlarında ciddi artışlar yaşanmaya başlanmış, bunun en önemli nedeni ise petrol fiyatlarındaki artışın kamu sektörü aracılığı ile maaşlara yansıtılması olmuştur. Tüketim artışı ile birlikte 2003- 2006 dönemleri arasında ithalat verileri %20’den daha fazla yani dünya ortalamasının iki katından daha yüksek bir

oranda büyümüş 2006 yılında ise KİK bölgesi alıveriş merkezlerinin yıllık satışları yaklaşık 30 milyar ABD dolarına ulaşmıştır (Hanieh 2012: 185). Dünyanın en fazla alışveriş merkezine sahip ikinci ülkesi konumundaki BAE özellikle Dubai dünya çapında eğlence ve dinlenme amaçlı seyahat eden insanları çeken AVM'ler ve etrafında yapılanmalar ile turizm sektörünün öncü ülkelerinden biri haline gelmiştir. KİK üyesi ülkeler son otuz yılda mühendislerin ve mimarların otoyollar, gökdelenler ve eşsiz projeler için yarış ettiği bir merkez haline gelmiş ve dünyanın en büyük binası, dünyanın en büyük AVM'si ve daha birçok en büyük projesi bu bölge üzerine inşa edilmiştir. Bölgede oluşan devasa düzeydeki parasal bolluk 2000'den 2008'e gelinceye kadarki dönemde petrol fiyatlarının tavan yapmasıyla birlikte zirveye ulaşmış ve KİK'in GSMH'si 1 trilyon dolarların yukarısına çıkarak Dünya GSMH toplamının neredeyse %2'sine denk gelmişti (Hanieh 2012: 36). Bölgede oluşan bu parasal bolluk ve bununla gelen aşırı ve lüks tüketim kültürü diğer ülkeler için devasa bir pazar imkanı sunuyordu. Makine ve ağır ekipmanlar gibi yoğun teknolojiye dayalı sanayi üretimini gerekli kılan ürünlerin üretimini gerçekleştirecek altyapının gelişmemiş olmasına ek olarak nispeten daha basit bir teknoloji gerektiren temel tüketici mallarının (gıda üretimi, otomobil, ev eşyaları) kullanımında da genelde gelişmiş ülkelerin üretimine bağımlı konumdaydılar. Bu sektörlerle ithalat egemen olması nedeni ile 2000 sonrası dönemde KİK bölgesi ithal mallar için dünyanın önde gelen pazarlarından birisi haline gelmiştir.

Biriken rant gelirlerini halka dağıtmak görevini üstlenmiş bu devletler, vatandaşlarına ucuz ya da ücretsiz konut, arazi, düşük faizli krediler, nakit çıkışları, ücretsiz okullaşma, cazip emeklilik maaşları, sübvansiyonlu su ve elektrik ile vergilendirme özgürlüğü imkanı sunmuş buna ek olarak kamu sektöründeki vatandaşların yüksek hayat standardı sunan işlerde istihdam edilmeleri sağlanmıştır. KİK ülkelerinde uygulanan bu rantiyeci ekonomik model hızlı büyüyen genç ve iyi eğitilmiş vatandaşların istihdamına yönelik gelir getirici alanlara yapılacak yatırımların önüne geçmekle birlikte devletin gelir dağıtımına ayırdığı payın sürekli azalmasına ve büyüme oranlarında yavaşlamasına neden olmuştur. Devletin vatandaşlarına bu kadar imkan vermişken bunları geri alması halinde yaşayacağı sorunlar nedeni ile petrolden gelen gelir katma değer yaratacak bir alanda kullanılmayıp direk hane halkına tüketim amaçlı aktarmak zorunda kalmıştır.

1.4.1. KİK Ülkelerinde Krizlerin Yönetimi

2000-2008 yılları arası dönemde petrol ve diğer hidrokarbon fiyatlarının rekor düzeylere ulaşması ile devasa gelirler elde eden KİK ülkeleri ekonomilerinin petrole bağımlı olmasının bir sonucu olarak 2008 yılında yaşanan keskin düşüş ile ekonomik krizden de derinden etkilenmişlerdir. Krizden çıkış için mevcut devlet fonlarını kullanmaları nedeni ile bu kaynakları önemli ölçüde zarar görmüştür. Küresel finansal sisteme ve derinden entegre olmuş KİK'in GSYİH'sı 2008 yılında 1.073 trilyon dolarken bu rakam 2009 yılında 887 milyar dolara kadar düşmüş, 2008 yılında finans sektörünün her alanında çöküş yaşanmış buna bağlı olarak hem KİK'in içinde yer alan hisse senedi ve meta fiyatları hem de KİK'in yurtdışında tutulan yatırımlarının değeri kısa sürede ciddi oranda değer kaybetmiştir (Hanieh 2012: 238). Riskli yatırım stratejileri sürdüren Körfez ülkelerinden BAE ve özellikle Dubai devasa değerlerdeki inşaat ve altyapı projelerine ev sahipliği yapması nedeni ile krizden en fazla etkilenen ülke olmuştur.

2009 yılında petrol fiyatlarında yaşanan toparlanmaya ek olarak küresel çöküşün ekonomide yarattığı olumsuz etkileri azaltmak adına yapılan ekonomik ve siyasi tedbirler nispeten yararlı olmuştur. 2009 yılında petrol fiyatlarındaki sert düşüş ve hızlı toparlanma kamu gelirlerini ciddi oranda azaltmış olsa da kamu harcamaları bu durumdan etkilenmemiş ve artmaya devam etmiştir. 2008 yılında kredi desteği artırılarak zor durumdaki bankalar, özel şirketler ve kamu firmalarına devlet yardımı sağlanmıştır. 2009 yılına gelindiğinde Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE'nde bütün banka mevduatları hükümet garantisi altına alınırken özelleştirme sürecini ciddi şekilde öteleyecek düzeyde bir devlet kontrolü mekanizması işlemiştir. Bu dönemde krizin etkisi ile durma noktasına gelen altyapı projelerini teşvik etmek ve finansal hareketliliği canlandırmak adına faizler düşürülmüş ve zorunlu karşılık oranları en alt seviyelere çekilmiştir.

KİK üyesi ülkeler 2008 krizinin etkilerini en aza indirmek adına finansal alanda önemli tedbirler almalarına ek olarak uyguladıkları diğer bir adım ile bu dönemde ciddi bir maliyet düşüşü yaşamışlar ve krizin reel sektördeki olumsuz yansımalarını en aza

indirmişlerdir. Bu dönemde KİK'in emek pazarına içerisinde önemli bir yer tutan ve buradan gelen emek geliri ile ekonomilerini şekillendiren Güney Asya ülkelerine herhangi bir vatandaşlık hakkının verilmemesi, Körfez devletlerine krizin en ağır sonuçlarını göçmen işçiler üzerinden çevre ülkelere aktarma imkanı sunmuştur. Esnek bir emek piyasasına sahip olmanın avantajlarını sonuna kadar kullanan KİK ülkeleri bölgesel yakınlıklarına ek olarak edindikleri ücretlerle kendi ülkelerine önemli döviz girişleri sağlayan bu göçmen işçileri kriz zamanlarında ülkelerine gönderirken kriz aşılıp büyüme yönünde tekrar canlanma olduğunda geri çağırıyordu. Geçiş sürecinde veya tam kriz döneminde ülkede istihdam edilmelerine izin verilen işçilerin ise ücretleri ciddi şekilde düşmüş ve çalışma koşulları kötüleşmiş oluyordu.

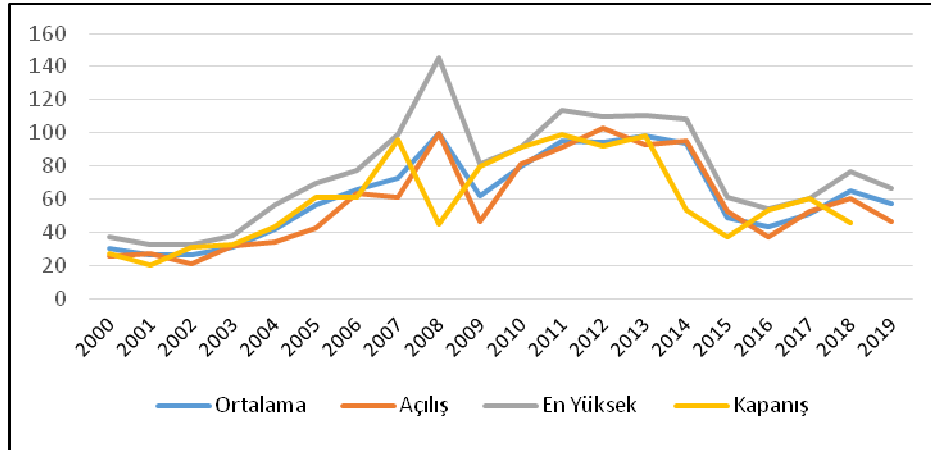
2008 yılındaki finansal krizle birlikte refah eşitsizliği daha gözle görülür bir hal almış ve bu nedenle toplumda artan kutuplaşmalar Arap baharını yakından tecrübe eden bu ülkelerde toplumsal kargaşanın ve istikrarsızlıkların artması tehlikesi ile hükümetler için büyük tehdit unsuru yaratmıştır. Kolay elde edilen karbon gelirlerinin yarattığı bir etki olarak iyi planlanmamış yatırım projeleri ve halkta büyük alışkanlık yaratan sübvansiyonlar gibi gereksiz harcamalar yolu ile riskli bir kamu sektörü oluşmuş ve bu durum ülkelerin ilerleyen dönemde yaşayabilecekleri ekonomik sorunların kaynağını teşkil etme endişesi yaratmıştır. Genç nüfus artış oranının yüksek olduğu ve nüfusun hızla arttığı bu ülkelerde doğal olarak vatandaşlık hakkı verilen nüfusun da işsizlik oranlarının giderek yükselecek olması tehlikesi hükümetlerin endişelerini daha da artırmış ve bu hükümetler yeni bazı yapısal değişikliklere gitmek zorunda kalmışlardır. KİK'in işgücü piyasasının esnek yapısının krizde üstlendiği rolün geleceğe yönelik ekonomik istikrarı sağlama konusunda güven arz etmemesi bu yönde atılacak adımlar için itici güç olmuştur. 2008 yılı petrol fiyatlarındaki düşüşün bu ülkelerin ekonomilerinde yarattığı ağır etki 2009 yılında petrol fiyatlarının hızla toparlanması ile birlikte çıkarılacak derslerin pas geçilmesine neden olmuştur.

Küresel cari işlemler açığının 390 milyar dolar ile en yüksek seviyeleri gördüğü 2012 yılına gelindiğinde ise KİK ülkeleri yüksek petrol fiyatları ile cari işlemler dengesinde büyük fazlalar oluşan ülkeler konumuna gelmişlerdir. Fakat ortaya çıkan bu aşırı bolluk durumu ise beraberinde aynı derecede bir çöküşü getirmiş ve 2014 yılına

gelindiğinde petrol fiyatlarının dibi görmesi ile birlikte 2015 yılında KİK'in toplam kamu geliri neredeyse %35 düşmüş ve büyük mali fazla 33.86 milyar ABD doları açık vermiştir (Credendo 2018). 2008 yılında yaşanan krizin yansımalarını diğer ülkelerdeki yansımalarına oranla nispeten daha yumuşak atlatan KİK üyesi ülkeler durumun ciddiyetini görmezden gelmelerinin ve bu dönemde taahhüt ettikleri ekonomik dönüşüm programlarını uygulama konusunda yavaş davranmalarının sonucu olarak 2014-2016 yıllarında petrol fiyatlarının ciddi şekilde düşmesi ile yeniden aynı koşullarla karşı karşıya kalmışlardır. Bölgede 2008 yılında yaşanan krizin hissedilmeyen tarafları 2014-2016 yılında daha hissedilir bir şekilde kendisini göstermiştir. Bu dönemde genel olarak MENA'daki büyüme 2014 yılında %4,3 civarında iken 2016'da keskin bir düşüş ile %2 seviyelerine gerilemiştir. (The Economist 2014) Uzun yıllardan beri Rantiyer devlet anlayışının getirdiği döviz fazlası avantajı ile ekonomilerini yönlendiren ve sürdüren KİK ülkeleri bu yıllarda yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüşün ekonomide yarattığı dalgalanmalar ve çöküş ile sermaye bol ülke niteliğinden büyük kayıp yaşamışlar ve bütçeleri açık veren ülkeler konumuna gelmişlerdir.

1.5. KİK Ülkelerinin Mevcut Ekonomik Görünümü

2007-2008'den sonra 2014-2016 yılları arasında tekrar yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak 2017'de ekonominin daralması KİK üyesi ülkelere yeni reformları zorunlu kılmıştır. KİK ülkeleri 2017'de farklı adımlarda olsa da mali uyum planlarına hız vermiş ve yeni mali konsolidasyon planları belirlemişlerdir. KİK ülkelerinin düşük büyüme oranları ve beraberinde gelen cari açıklar bu ülkelerin ekonomilerini zora sokmuştur. Enerji fiyatları, sübvansiyon düzenlemelerine ve hükümet harcamalarının azalmasına odaklanan reformlar KİK ülkelerinde iç talebi azaltmış, hükümetler ise sübvansiyonlar ve vergi reformlarının tüketiciler üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik tedbirler almaya başlamışlardır. Bu nedenle KİK üyesi ülkelerin tamamının yeni vizyon hedefleri oluşturdukları ve ciddi politik değişimlerin yaşandığı 2017 yılı görmezden gelinerek sadece 2018 yılındaki ekonomik verilerine bakarak yorum yapmak güç hale gelmiştir.

Şekil 1.1: Petrol fiyatlarında yıllara göre fiyat değişimi(2000-2019) (Macrotrends 2019)

Yüksek petrol fiyatının yaşandığı 2009 ve 2014-2017 yılları haricindeki dönemlerde büyük cari işlemler ve mali fazlalıklar yaşanmış ve ülkeler kamu gelirlerindeki artışla birlikte yüksek kamu harcamaları yapmışlardır. Geçmiş dönemlerde Rantiyer devlet anlayışının bir avantajı olarak büyük petrol gelirleri ile ciddi bütçe fazlası veren bu ülkelerde 2014 yılından sonra durum tersine dönmüş ve günümüzde bu ülkeler bütçe açığı veren ülkelere konumuna gelmişlerdir. Dünyanın en büyük hidrokarbon rezervlerine sahip olmalarından kaynaklı ekonomileri ağırlıklı olarak petrokimya ihracatına dayanan KİK ülkelerinden her ne kadar BAE ve Bahreyn nispeten daha az bağımlı olsa da toplam ihracatlarında genel olarak petrol bu ülkelerin GSYİH'larında büyük bir yer tutmaktadır. Bu oran Kuveyt, Katar ve Suudi Arabistan'da %70-80 arasında yer almıştır. KİK ülkelerinde 2000-2017 yılları arasında ortalama olarak petrol gelirleri hükümet gelirlerinin %80'ine yakınken, petrol ihracatı toplam ihracatın %65'ine, petrol GSYİH'sı toplam GSYİH'nın %42'sini oluşturmaktaydı (IMF 2018).

Ekonomileri yüksek oranda petrol gelirine bağlı bu ülkelerin uygulamaya koydukları reformların başarılilik düzeyine göre ilerleyen süreçte bu bütçe açıklarının azalma ihtimali yüksek olsa da durumun eski yüksek bütçe fazlası veren ülkelere konumun geri dönmesi çok güçleşmekle birlikte ve ülkelerin uzun bir süre daha bütçe açığı ile mücadele edeceği öngörülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni ise bu hükümetlerin kamu harcamalarını ani bir şekilde düşürmelerinin önünde belli başlı engellerin olmasıdır. KİK üyesi ülkelere hükümet harcamalarının böylesine yüksek

düzeylede gerçekleşmesinin ve düşürülememesinin önünde iki önemli engel yer almaktadır. Bunlardan biri bu ülkelerin Arap Baharı sürecini yakından hissetmiş olan hükümetlerin aynı olayların ülkelerinde de gerçekleşmesinden endişe duymaları nedeni ile halkın protestolarını en aza indirmek adına ciddi sübvansiyonlar yapmaları ve halkı sübvansiyonlara alıştırmalarıdır. Devletin vatandaşlarına bu kadar imkan vermişken bunları geri alması halinde Arap baharı benzeri bir durumun yaşanması endişesi bu noktada belirleyici etken olmuştur. İkinci neden ise bu ülkelerin uzun dönemli bir ekonomi politikalarının ve hedeflerinin olmaması ve kısa dönemli ciddi bütçeli ve ilerisi öngörülemeyen, plansız yatırımların gerçekleştirilmesidir. Kamu harcamalarının azaltılmasının önünde ciddi engel oluşturan bu durumlara rağmen 2014 yılında petrol fiyatlarındaki düşüşün ağır etkisini hafifletmek adına kamu sektörünün ekonominin hakim konumunda olduğu KİK ülkelerinde uygulamaya konulan mali konsolidasyon GSYİH büyümesi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Petrol fiyatlarında çöküşün yaşandığı 2014 yıllarında KİK'in genel olarak %5 olan büyüme oranı, 2015-17 döneminde %2.2'lerinde altında bir seviyede yer almış ancak 2018 yılı itibari ile daha yüksek büyüme trendleri yakalanmıştır. Bu ortalamayı düşüren en büyük etkenlerden biri ise mali konsolidasyon uygulama konusunda başarısız olan ve buna bağlı olarak diğer KİK ülkelerine kıyasla daha düşük bir büyüme oranı elde eden Bahreyn olmuştur (Credendo 2018).

IFF 2018 yılı KİK genel büyüme oranının petrol üretimi ve hükümet harcamalarının artmasıyla birlikte %2,9 gerçekleşeceği tahmininde bulunurken tahminlerini 2019 yılı için 3,7'ye çıkarmakta ve hidrokarbon dışı büyümenin ise 2020 yılına kadar %3,2'ye çıkmasını beklemektedir (Augustine, 2018). Diğer yandan yüksek enerji fiyatlarının varlığını devam ettirmesi vizyon hedeflerini yerine getirme konusunda gerekli bütçeyi yaratmakta büyük avantaj sağlamakta ve devletler üzerindeki baskının azalmasında etkili olmaktadır. İlerleyen süreçte petrol fiyatlarının yüksek seyredip seyreteceğini tahmin etmenin güçlüğü bağlantılı olarak KİK ülkelerinin reform sürecinin nasıl bir seyir izleyeceğini öngörmeyi güçleştirmektedir. 2018 yılının ortalarında hissedilirliği daha da artan küresel finansal dalgalanma ve ekonomilerdeki gerilemeye ek olarak uluslararası ekonomide yaşanan gerilimlerin küresel talepte ve ticarete yaratacağı gerilemeye beraberinde hidrokarbon fiyatlarını da düşürebilir (The

World Bank 2018a). Bu durumun gerçekleşmesi beraberinde KİK üyesi ülkelerdeki reformlar için ayrılan bütçenin azalmasına ve bu ülkelerdeki reform süreçlerinin yavaşlamasına neden olacaktır.

Tablo 1.1: KİK üyesi ülkelerin ülke profilleri (CIA, 2018)

	S.A	BAE	Umman	Kuveyt	Katar	Bahreyn
GSYİH(milyar ABD \$)	686.7	382.6	70.2	120.7	166.3	33.9
Nüfus (milyon)	28.5	6,072	4,613	2,875	2,314	1.481
Kişi başına GSYİH (milyar ABD \$)	54,8	68.6	46.9	65.8	124,5	49.0
İhracat (milyar ABD \$)	221.9	308.5	31,9	55.17	67.2	15.33
İthalat (milyar ABD \$)	119.3	229.2	22.71	29.5	30.1	16.08
İşsizlik %	% 6	%1,6	---	%1.1	%8.6	%3.8
Büyüme %	%-0.9	%0,8	%-0.9	%-3.3	%1.6	%3.2
Toplam Borç	205.1	237.6	46.27	47.24	167.8	52.1

Suudi Arabistan: Suudi Arabistan ekonomisi 2017 yılında keskin bir düşüş yaşamış ve büyümesi %-0.9 daralmıştır. Suudi Arabistan 2017 yılı boyunca küçük ve orta ölçekli işletmeler için iş ortamını iyileştirmek amacıyla rekor sayıda reform gerçekleştirmiş ve altı reform ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde en fazla reform yapan ülke olmuştur. Yapısal reformların olumsuz kısa vadeli etkilerinin azalması ve hükümet dengelerinin iyileşmesiyle birlikte, 2019'da büyümenin %2'nin üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir (The World Bank 2017). Suudi Arabistan Ulusal Dönüşüm Programı ile ilgili reformlar doğrultusunda devlet aracılığı ile özel sektörü geliştirmeye yönelik adımlarla birlikte sermaye harcamaları eşzamanlı olarak artarken, yurt içi büyüme fırsatlarının daha da artması öngörülmektedir. KDV uygulamasının bir sonucu olarak enflasyonun önümüzdeki yıllarda önemli ölçüde daha fazla olacağı tahmin edilmekte, 2018'de %5'e yükselmesi ve ardından 2019'da %2'nin altına inmesi beklenmektedir (IMF 2018). OPEC'in en üretken üyesi olarak kabul edilen Suudi Arabistan'ın Aralık 2018'de OPEC tarafından petrol üretimini azaltma kararına en bağlı kalan ülkelerden biri olması ve sonucunda petrol üretimini ciddi oranda azaltması ilerleyen süreçte reformların finansmanına dair ciddi sorunların yaşanması ihtimalini artırmıştır. Suudi Arabistan'ın karara bağımlılığına karşılık Rusya ve birçok ülkenin karara bağlı kalmaması petrol fiyatlarına yönelik beklentilerde de kötüleşme endişesi yaratmış ve fiyat düşüşü endişesi reformları tehdit eder duruma gelmiştir.

2016 yılından itibaren yönetimi elinde bulunduran Taç Prens Muhammed, krallığı dini muhafazakârlığın kalıntılarından kurtarmak ve çeşitlendirilmiş bir ekonomiyle küresel bir merkeze dönüştürmek adına bazı vizyon hedefleri belirlemiş ve bu yönde reformlar yapmıştır. Bunu yaparken sadece Suudi toplumu din görevlilerini kontrol etmek ve kadınlara bazı yasaklar konusunda izin vermekle kalmamış yabancı yatırımcıya reformlarda ciddi olduğu güvencesini vermiş ve planlarına katılmaya ikna etmiştir (The World Bank 2018f). 2018'in son çeyreğine girildiğinde ise petrol bağımlısı bir ekonomiden uzaklaşmayı ve vatandaşlarını özel sektör istihdamına yönlendirmeyi amaçlayan yabancı yatırımı karşılama çabaları tehlikeli bir sürece girmiştir. Düşen petrol fiyatları ile mücadele, özel sektörü destekleme ve giderek artan genç nüfusu için iş yaratma çabasında olduğu bir dönemde Suudi Arabistan hükümetinin Kaşıkçı cinayetinin bir numaralı faili konumunda olması ülkeye yönelik beklentilerin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuş ve yabancı ortakların birçoğunu korkutmak suretiyle reform sürecini zor bir duruma sokmuştur. Suudi kralın cinayeti örtbas çabası Türkiye'de içinde olmak üzere çoğu batılı ülkede bir ikilem yaratsa da net bir tepki ortaya koyamamakla birlikte Almanya cinayete tepki olarak ülkeye silah satışının durdurmuştur. Suudi Arabistan reformların gerçekleştirilmesi sürecinde verdiği yatırım çekme ve ikna çabasının karşılığını Kaşıkçı cinayeti sonrası beklenen tepkinin gelmemesi olarak almıştır. Yakın geçmişte ülkeyle yapılmış olan çok ciddi yatırım anlaşmalarının olması bu ülkelerin vereceği tepkiler sonrası yatırımlarının tehlikeye düşeceği endişesi doğurmuş ve çoğu ülke bu sebepten dolayı duruma sessiz kalmıştır. Bugün Suudi Arabistan ekonomisi sadece Ortadoğu ve Körfez komşuları ile değil ABD, İngiltere, Çin ve diğer uluslararası yatırımcılar ile fazlası ile eklemlenmiş durumda ve bu nedenle Kaşıkçı cinayeti ve ülkede yaşanan taht gerilimlerinin yaratacağı politik ya da ekonomik bir kriz pek istenilen bir durum değildir. Ancak yaşanan gelişmelerle birlikte reform sürecinin devamlılığı çoğunlukla yabancı yatırımlara bağımlı olan Suudi ekonomisinin dışarıdan yatırım çekme olanağı daha güç bir hal alabilir ve bu durum ilerleyen süreçte reformların aksamasına neden olabilir. Kaşıkçı'nın öldürülmesiyle birlikte hükümetin yapmış olduğu haksız yargılamalar ve sonrasında geçmiş cinayetlerinde yeniden gündeme gelmesi ile Suudi Arabistan hükümetinin baskıcı tutumu dış basında büyük tepki toplamış ve Batı'nın göstereceği sert tutumun yerel halk tarafından desteklenerek Suudi adalet sisteminin hatta bölgenin

adalet sisteminin değişeceğine dair önemli bir umut ışığı olmuştur. Dünyanın özellikle demokrasisi ile anılan Batı'nın Suudi Arabistan'a yönelik beklenen yaptırımları ve politik duruşu kadınların özgürlüğü için mücadele veren çok sayıda barışçıl eylemciden Suudi hükümeti aleyhinde yazan gazetecilere kadar birçok hükümlü ve sınır dışı edilmiş kişinin serbest bırakılması ihtimalini doğurmuştur. Fakat Batılı hükümetler bu cinayete yeterli tepkiyi gösteremeyerek otoriter rejimlere artık Batı'nın uluslararası normların uygulamasını dayatamayacağına dair çok güçlü bir mesaj vermiş ve bu durum Batı için uluslararası bir güç kaybı yaratmıştır.

Birleşik Arap Emirlikleri: BAE'nin 2017'de %0.8 olarak gerçekleşen genel GSYİH büyümesinin 2018 yılında %2,5'e yükselmesi beklenmektedir (The World Bank 2018g). Beklentilerdeki artışın arkasında petrol üretim kapasitesinin artması ve petrol dışı ekonominin güçlendirmeye yönelik çabalarındaki artış yatmaktadır. Bunlara ek olarak Dubai'nin Expo 2020'ye ev sahipliği yapacağına açıklanması ile birlikte planlanmış mega projelerin uygulaması beklentisini daha da artmış ve 25 milyon ziyaretçi çekmeyi hedefleyen BAE'de özel tüketimin artırılması yoluyla büyümede yaşanacak artış beklentileri olumlu yönde yükseltmiştir. İhracat gelirlerindeki artış petrol dışı mal ticareti ve petrol ihracatının büyümesindeki hızlanma ile aşamalı olarak toparlanacaktır. Her ne kadar daha yüksek petrol fiyatları, gelişmiş petrol üretim kapasitesi ve daha yüksek petrol dışı gelirler ortaya çıkması öngörülse de, mali açığın birkaç yıl daha tersine döndürülemeyeceği muhtemeldir. Enflasyonun ise 2018 yılında uygulamaya konulan KDV nedeniyle %2,9'a çıkacağı öngörülmektedir (The World Bank 2018g). KDV ve diğer mali uygulamalarla meydana gelen refah kaybını halka yansıtmamak orta sınıftaki ekonomik memnuniyetsizlik potansiyelini düşürmek için hükümet vatandaşlara yönelik refah, konut satın alabilme imkanlarını ve edindikleri eğitim ve sağlık hizmetlerini iyileştirmek için sosyal tahsisleri artırmaktadır. Bu nedenle petrol fiyatlarında toparlanma mali açıktaki karşılığını direk bulamamakta ve gecikmeli ve düşük oranda etki etmektedir.

Bahreyn: Bahreyn de ise 2017'de %3.2 olarak gerçekleşen ekonomik büyümenin 2018 yılı için ılımlı olması ve reel GSYİH büyüme tahminlerinin 2018'de %1,7, 2019'da ise %2,1 olarak aşağı yönlü bir büyüme seyri gerçekleştirmesi öngörülmektedir (The

World Bank 2018b). Çünkü düşük petrol fiyatları iç talepte ve piyasadaki belirsizlikleri artırarak ekonominin tam potansiyelini gerçekleştirmesini engellemektedir. Özelleştirme yolunda atılan adımlar ve özel sektör taahhütlerindeki artış sayesinde proje harcamalarının artması ve OPEC + ittifakının 2018 Aralık ayında petrol fiyatlarındaki düşüşe engel olmak ve 2014 benzeri bir durula karşılaşmamak adına petrol üretimini kısma kararı alması bu ülkenin petrol üretiminin önünde büyük bir engel olmuştur. Ekim 2018'de Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'in Bahreyn için 10 milyar dolarlık bir ekonomik yardım paketi kararı açıklaması Bahreyn ekonomisinde kısa süreli bir rahatlama neden olmuş olsa da ülke uzun yıllar mali açık vereceğinin güçlü sinyallerini vermiştir. Petrol fiyatları ve azalan ham petrol üretimi devlet gelirlerinin yaklaşık %75'i hidrokarbona bağlı olan Bahreyn'in ekonomisini ağır şekilde etkilemiş ve 2017 yılında GSYİH'nın %14'üne ulaşan bütçe açığı ile karşı karşıya kalmıştır. Ekonominin oluşan kötü görünümünü düzeltmek için uygulamaya koyduğu kemer sıkma programı yüksek maliyetli kamu çalışanlarının sayısını, yeni kurumlar vergilerini, su ve enerji sübvansiyonlarına yapılan devlet harcamalarının gözden geçirilmesini ve vatandaşlara nakit sübvansiyonların azaltılmasını amaçlayan ve kamu sektörünün etkinliğini azaltan bir planı içermektedir (Mogielnicki, 2018). Hiç şüphesiz ki ekonomik reform ve uygulamaya konulan mali konsolidasyon beraberinde devlet harcamalarında azalmaya neden olup vatandaşların yararlandığı kamu hizmetlerinin azalmasına ve devlete olan tepkinin artmasına neden olacaktır ki bu durum Arap Baharı'nı en yakından hissedenden KİK üyesi ülke olarak Bahreyn hükümetini fazlasıyla zor durumda bırakacaktır. Halkın tepkisini azaltmak ve kemer sıkma politikalarının halk üzerindeki hissedilirliğini azaltmak adına tekrardan kamu harcamalarına başvurulması durumunda reformların istenilen sonucu vermesi tehlikeye girecektir. Bu nedendir ki Bahreyn ekonomisinin bu süreçte KİK yardımlarına bağlılığı artabilir ve bu yardımların geri dönüşü olarak ülke çıkarlarını zorlayacak tavizler verilebilir.

Umman: Umman'ın 2017 yılında petrol fiyatlarına bağlı olarak ekonomik büyümesinin %0,3 gerçekleştiği bir dönemi geride bırakılarak ekonomik büyümesinin orta vadede ılımlı bir şekilde toparlanma seyrine gireceği ve GSYH'sinin 2018 yılında %2,3, 2019'da %2,5 artacağı beklenmektedir (The World Bank 2018d). 2018 yılında hidrokarbon fiyatlarındaki artış ile bir süreliğine nefes alan Umman ekonomisinin

iyileşmeye yönelik tahminlerinde Aralık 2018'de OPEC ittifakının petrol üretiminde kesintiye gitme kararı almasının kısa vadeli etkisi olarak azalma yaşanmıştır. Uzun vadede ise yabancı mülkiyet, DYY, KOBİ desteği ve Kamu Özel İşbirliği yasaları gibi iş yanlısı reformların ticaret ve yatırımı artırması bekleniyor. BP ve Oman LNG arasında imzalanan yedi yıllık doğal gaz arz anlaşmasından yükselen doğal gaz ihracatı ile büyümeye yönelik daha büyük bir ivme sağlanacaktır. Elektrik tarifeleri ve KDV zammı gibi kısıtlayıcı önlemleri içeren sübvansiyon reformları nedeniyle oluşan maliyet baskısı nedeniyle enflasyonun 2019'da %3'ü görmesi beklenmektedir (The World Bank 2018d).

Umman için temel toplumsal sorun, işsizlik ve sübvansiyon reformunun savunmasız hane halkları üzerindeki olumsuz etkileridir. Umman'ın 2017 yılı işsizlik oranı %3.2 iken genç işsizlik oranı yaklaşık %20 düzeyindedir ve nüfusun %40'ından fazlası 25 yaşın altında olması durumun önemiyetini artırmaktadır. (Oxford Business Group 2017). 2018'de Umman Vizyon 2020 kapsamında yetkililer bir girişim başlattılar ve özel sektörde 25.000 yeni iş imkanı yaratmakla birlikte belirli meslekler için gurbetçilere vize vermeyi durdurdular. Hükümet, 2018'deki hassas nüfuzu desteklemek için hafifletme önlemlerini açıklamış; ilk olarak ihtiyaç sahibi haneleri desteklemek için 260 milyon ABD Doları ayrılması, ikinci olarak 600 Riyal'in altında gelirleri olan hanelerin sübvansiyonlu bir oranda ayda 200 litre petrol alacağı yeni bir yakıt sübvansiyon planı hazırlanması öngörülmüştür (The World Bank 2018d). Ancak bu önlemlerin işsizliğe bir çözüm mü yoksa işsizliği yönetmenin bir yolu mu olduğu ilerleyen süreçlerde anlaşılacaktır.

Katar: Katar 25 milyar varillik ham petrol rezerv varlığı ve 25 trilyon metreküplük doğalgaz kaynağı ile Dünya'da 3. büyük doğal gaz varlığını elinde bulundurmasının bir avantajı olarak dünyanın en yüksek kişi başına gelirene sahip ülkelerinden biri haline gelmiştir (Sönmez, 2017). Katar'da 2017 yılında %3.1 olarak gerçekleşen büyümenin diğer KİK ülkelerinin uyguladığı ambargoların yarattığı yavaşlama sebebiyle 2018'de %2,8 civarında olması ve 2019 ve 2020'de ortalama %3'e yükselmesi beklenmektedir (The World Bank 2018e). Yükselen enerji gelirleri mali sıkıntıların azaltılmasına yardımcı olurken FIFA Dünya Kupası öncesinde çok sayıda

altyapı yatırımının devam etmesi ve 2020 yılında 10 milyar dolarlık Barzan doğalgaz tesisi projesi devreye girecek olması bu dönem için ciddi külfet oluşturmaktadır. Katar ekonomisini bu dönemde ciddi manada zorlayan diğer gelişme ise KİK ülkeleri ile olan siyasi anlaşmazlıkların yarattığı ticari sınırlamalardır. Diplomatik çatlak ortaya çıktığında Katar halkı marketlere koşmuş ve Suudi Arabistan ve BAE'den gelen süt ve diğer gıda maddelerinin raflarını boşaltmışlardır çünkü bu dönemde gıda ürünlerinin büyük bir bölümü bu ülkelerden temin edilmekteydi. Diplomatik çatlağın başlangıcında, Katar'ın ithalatının yaklaşık altıda biri, ticaret yaptırımlarını uygulayan ülkelerde üretilmekteydi. Bu ülkelerin Katar ile olan ticaret akışlarını dondurması ile Katar'ın ithalatında Haziran'da %40, Temmuzda ise %35'lik oranda kesin bir düşüş yaşanmış bu ise gıda enflasyonunun %51'e yükselmesine neden olmuştur (World Bank Group,2018). Suudi Arabistan'ın Katar kara sınırını kapatması ve BAE'nin limanlarını Katar gemilerine kapatması sonrası Doha'daki hükümet, kaynaklarını Umman ve Hindistan'daki limanlarla yönlendirmeye başlamış ve İran ve Türkiye'ye ile boşlukları kapatma yoluna gitmiştir. Katar uçuşları İran hava sahasında yeniden yönlendirilmiş, Türkiye'nin Katar'daki askeri varlığını artırılmış, inşaat malzemeleri tedariki için yeni anlaşmalar yapılmış ve Katar'ın 2022 FIFA Dünya Kupasına ev sahipliği yapmaya hazırlanması sürecinde yeni yollar, oteller ve mega stadyumlar inşa etmeye yönelik çalışmalarına kısa bir duraksamadan sonra yeniden başlanılmış yine de düşük petrol fiyatları ve diplomatik yarığın ekonomide durağanlığa neden olmasına engel olunamamıştır. 2018'de ek vergi ve KDV'nin uygulamaya konulması ve uygulanan kısıtlamalarla birlikte 2022 Dünya kupası projelerinin hükümet harcamalarında yarattığı artış ve diplomatik krizin ticari ilişkilerde neden olduğu değişimlerin bir sonucu olarak, orta vadede, enflasyonun 2018'de %2.4'e kadar yükselmesi ve mali açığın daha da artması beklenmektedir. (The World Bank 2018e).

Diplomatik çatlak ne kadar taraflar arasında keskin gösterilmeye çalışılsa da ülkeler arasındaki bağıllık hala devam etmektedir. Bugün BAE'nin elektrik şebekesi bile Katar gazı tarafından beslenmektedir ve Katar BAE'ye günde yaklaşık 2 milyar fit küp (56 milyon metreküp), Umman'a ise yaklaşık 200 milyon fit küp (5.66 milyon metreküp) doğal gaz göndermekte, BAE ise günlük ihtiyaçlarının yaklaşık üçte birini Katar'dan tedarik etmektedir (Haaretz 2018). Körfez'in ulusal petrol ve gaz şirketi olan

Qatar Petroleum, dünyanın en büyük sıvılaştırılmış doğal gaz üreticisidir ve bu durum Katar'ı Çin, Japonya, Hindistan ve İngiltere gibi ülkelerin ekonomilerini beslemek için gazına bağımlı olan ülkeler için son derece önemli hale getirmektedir. Bu ülkelerin Katarla olan diplomatik ilişkilerinde son dönemde ciddi artış yaşanmıştır. Kriz sürecinde Katar'ın başka ülkelerle olan siyasi ilişkilerini artırma gayreti içerisinde girmesi KİK'in bölgesel gücünü azaltmış ve ABD'nin çatlağı kapatma gayretini de artırmıştır. Çünkü bu süreç ABD için bölgedeki hakimiyetini devam ettirme konusunda bir tehdit algısı teşkil etmektedir. Bu nedenle ABD Diplomatik krizi yok etme konusunda Bahreyn'in desteği ile ciddi arabuluculuk girişimlerinde bulunmaktadır.

Kuveyt: Kuveyt'in 2017 yılında diğer KİK ülkelerine kıyasla daha düşük düzeyde olan ve %-3.3 olarak gerçekleşen büyümesinin OPEC + üretiminin daralması ve petrol fiyatlarındaki artışla birlikte 2018 yılında büyüme seyrini geçmesi ve petrol sektöründe önümüzdeki beş yıl içinde yapılması planlanan 115 milyar dolarlık yatırımın ilk yansımaları ile 2019'da %3,5'e yükselmesi beklenmektedir (The World Bank 2018c). Cari işlemler ve bütçe baskılarının, petrol gelirlerindeki kısmi toparlanma nedeniyle gevşemeye devam etmesi ve hükümet harcamalarının kademeli olarak azalması beklenmektedir. Gelirleri çeşitlendirme çabalarının bir parçası olarak 2018'in ikinci yarısında KDV'nin dahil edilmesi gibi harcama ve gelir reformlarının kademeli olarak uygulanması varsayılmaktadır. Bu ülkede mutlak yoksulluk ve işsizlik ise neredeyse hiç yoktur. Kuveyt nüfusuna kayıtlı vatandaşlarının %80'i kamu sektöründe çalışmaktadır ve kamu çalışanlarına yüksek gelir ve refah sunmaktadır (The World Bank 2018c). Buna karşılık ülkede yaşayanların üçte ikisini oluşturan gurbetçilerin gelirleri ise ciddi oranda düşüktür. Yabancı işçilerin ödenmemiş veya gecikmiş ücretleri, zorlu çalışma koşulları ise ülke için bir çatışma korkusu yaratmıştır.

KİK genelinde ise 2017 yılında gerçekleşen %0.4'lük daralmanın ardından 2018 yılında kademeli olarak toparlanma yaşanacağı ve %2,4'lük büyümenin gerçekleşeceği, 2019 yılında ise genel büyümenin %3 düzeyinde olacağı beklenmektedir (IMF 2018). 2017 yılında küresel ticaretin artması petrol fiyatlarındaki uzun süreli düşüşün yarattığı durgunluk ortamında da yansımalarını bulmuş ve petrol piyasası da bu küresel piyasalar doğrultusunda toparlanmaya girmiş enerji talebindeki güçlenme ve OPEC ile Rusya

arasında yapılan ham petrol ihracatını düşürmeye yönelik anlaşma petrol fiyatlarında yükselmeyi sağlamıştır. 2016'dan 2017'ye %24 artışla 53 ABD doları olan ham petrolün varil fiyatı 2017 yılının şubat ayında 64 ABD dolarına yükselmiştir ancak petrol fiyatlarındaki artışa rağmen ekonomik faaliyetler 2017 yılında beklenenin altında gerçekleşmiş ve daralmıştır (World Bank Group 2018). 2017 yılında KİK'in genel büyümesinin tahmin edilenin altında gerçekleşmesinin en büyük nedeni OPEC ülkeleri ve Rusya liderliğindeki OPEC dışı üreticilerinin, yüksek küresel petrol stoklarını azaltmak için yılsonuna kadar üretimi günde yaklaşık 1.2 milyon varil azaltma kararı almaları olmuştur. OPEC'in en büyük üreticisi olan ve KİK'in en yüksek milli gelirine sahip olan Suudi Arabistan kesintilerden en fazla etkilenen ülke olmuş ve Suudi Arabistan'ın ham petrol üretimi 2016 yılının ilk üç çeyreğinde 10.4 milyonken %4.2 gerileyerek 2017 yılının ilk üç çeyreğinde 9.9 milyon olmuş ve bu dönemde KİK'in en büyük ekonomisi olan Suudi Arabistan ekonomisi %0.9 oranında daralmıştır (World Bank Group 2018) Katar, Suudi Arabistan ve BAE arasındaki diplomatik anlaşmazlıklar ise ekonomideki durgunluğun oluşmasındaki itici güç olmuştur.

2017 yılı sonunda ise alınan OPEC kararı ile ekonomide yaşanan yavaşlama ve küresel çapta yaşanan düşük büyüme oranları bütün ülkelerin petrol üretimini artırma konusunda hemfikir olmasına katkı sağlamıştır. Yükselen petrol fiyatlarının küresel ekonomiye zarar vereceği konusunda ABD, Çin ve Hindistan aynı fikirdeyken diğer yandan düşük arzdan etkilenen ekonomilerini canlandırmak isteyen İran, Suudi Arabistan ve diğer OPEC ülkeleri ile Rusya'nın aynı fikirde olması 2018 yılında öngörülen %2.4'lük büyüme tahmininin kaynağını oluşturmuştur. 23 Haziran 2018'de Viyana'da gerçekleştirilen toplantısında Rusya'nın öncülüğünde alınan artış kararı sonrası, OPEC Temmuz ayından itibaren günlük ortalama 1 milyon varil ilave üretim yapmaya başlamış ve küresel tedarikte yaklaşık olarak %1 oranında artış yaşanmıştır. Ancak petrol üretimindeki artışa rağmen petrol fiyatlarında bir düşüş yaşanmamakla birlikte Ekim ayı içinde ham petrolün varil fiyatı 86 dolara kadar çıkmış ve Suudi Arabistan ve Rusya petrol üretimini ciddi oranda artırmasına rağmen 2019 yılı için petrol fiyatlarının varil başına 100 doları geçeceğine dair tahminler yapılmıştır (Dünya Gazetesi 2018). Bu beklentinin oluşmasında ABD'nin İran' yönelik yaptırımlar ikinci adım olan petrole yönelik kısıtlamaları 5 Kasım'da yürürlüğe koyması büyük bir etken

olmuştur. OPEC verilerine göre, İran günlük 3.8 milyon varil petrol üretim yapan ve 2.3 milyon varillik ihracat payı olan bir ülkedir. Yaptırımlar sonrası İran'ın günlük ihracatının yaklaşık 2 milyon varillik bir düşüş ile 1 milyon varil civarına gerilemesi diğer ülkeler için avantajlı bir durum teşkil etmiştir (Dünya Gazetesi 2018). 2 Mayıs 2019'dan itibaren Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Tayvan, Türkiye, İtalya ve Yunanistan'ın İran'a yönelik yaptırımlardan muaf tutulmasına son verileceği kararının alınması bu avantajı daha da artıracak bir adımdır. Diğer yandan dünyanın en fazla petrol rezervine sahip ülkesi olan Venezüella'da siyasi ve ekonomik çalkantılardan kaynaklı olarak petrol arzında sıkıntıların yaşanması ve siyasi ve Libya ile Nijerya'da arzın az oluşu fiyatların yükselmesinde ve ileriye yönelik fiyat tahminlerinin artmasında önemli bir etken olmuştur. Uluslararası piyasalardan böylesine büyük miktardaki ihracatın çekilmesinin petrol fiyatlarında yaratacağı dengesizliği kapatma konusunda Suudi Arabistan, BAE ve Rusya petrol üretimini ciddi oranda artırmıştır. Bir yandan petrol fiyatları yükselirken diğer yandan OPEC'in aşırı petrol üretimine göz yumması 2018 yılında bu ülkelerin ekonomilerine ciddi katkılar sağlamıştır. 2018 Aralık ayında Avusturya'nın başkenti Viyana'da düzenlenen OPEC toplantısında ise petrol üretiminin %4 kısılması, bunun petrol üretiminin OPEC üyesi ülkelerde günde 800 bin varil, OPEC'in Rusya dahil 10 ortağı ülkede ise 400 bin varil azaltılması yolu ile sağlanması kararı alınmıştır (BBC, 2018). Bu kararlar birlikte petrol fiyatlarının düşüşü engellenmiş ve bu KİK üyesi ülkelerin vizyon hedeflerini gerçekleştirmede kaynak sorunu endişelerinin azalmasını sağlamış ve petrol fiyatlarındaki toparlanmadan kaynaklı vizyon hedefleri için finansal kaynakları bollaşan KİK ülkelerinin vizyon hedeflerinde hız kazanmaları 2019 tahminlerin de olumlu yönde artmasını sağlamıştır. Temel küresel görünümdeki riskler ve finansal dalgalanma ile beraber küresel ekonomide yaşanabilecek durgunluğun bir sonucu olarak talepte yaşanacak düşüşün enerji gereksinimini azaltıp beklenenden daha düşük enerji fiyatları yaratacağı, jeopolitik gerilimlerin ve ticaret korumacılığının artması ihtimali ise 2019 yılında oluşabilecek negatif yönlü bir büyümenin kaynağını oluşturacaktır. OPEC'in kararı da bu öngörülerini doğrulamakta ve tedbir niteliği taşımaktadır. Petrol fiyatlarının ilerleyen süreçte nasıl bir seyir izleyeceğinde bu ülkelerin karara olan bağlılıkları büyük önem teşkil ederken bu karara Suudi Arabistan'ın bağlılığına karşılık Rusya'nın bağlı kalmaması fiyatlar

konusunda büyük risk yaratmakta ve bu durum hem KİK ülkelerinin gelir kaynaklarını hem de geliri çeşitlendirme amaçlı yürütülen reform süreçlerini tehdit etmektedir.

Kurumsallaşma sürecini henüz tam olarak tamamlayamamış durumdaki KİK, üyesi olan altı ülke arasında etkili olsa da bölgesel sorunların çözümünde veya bölgesel gelişmelere öncülük etme noktasında etkin bir aktör konumuna yükselememiştir. Konseyin aldığı kararların uygulanması noktasında herhangi bir yaptırım ve denetim mekanizması olmamasını bu durumun en başat sebebi olarak kabul edebiliriz. Bu durum, konseyin ciddiyetini azaltmakla beraber, işlevselliğine de olumsuz etki etmektedir. Bununla beraber Suudi Arabistan dışındaki beş KİK üyesinin bağımsızlıklarını görece yeni kazanan ve henüz ulus-devlet yapılanmasını tamamlamamış ülkeler olmasının KİK'in kurumsal yapısındaki aksaklık ve yavaşlığın temel nedenlerinden biri olduğunu da belirtmek gerekmektedir. KİK, yavaş kurumsallaşmasına rağmen gelişmeye ve küresel ilişkilerini geliştirmeye devam eden ve eklemlenme sürecinde bir organizasyon olarak küresel ekonomide yaşanan çalkantılardan en ciddi şekilde etkilenen bölgedir. KİK'teki büyümenin petrol fiyatlarındaki ılımlı toparlanma devam ettiği takdirde 2018-2019'da tekrar artması ve küresel büyüme oranına yakın olması beklenmektedir. KİK ekonomik büyümesinin tahmini olarak 2018'de %1,9 ve 2019'da %2,6 yükselmesi beklenmektedir (The National 2018).

1.5.1. Ekonomik Çeşitlilik Ve Yapısal Reformlar

KİK ülkelerinin tahsis devleti konumundan üretim devletine geçişi yaptığı planlar ve bu planlar doğrultusunda özellikle özel sektör aracılığı ile devletin ekonomiden uzaklaştırılmasındaki başarıya bağlı olacaktır. Bu durum ise ancak çeşitlendirme politikaları ile mümkün kılınabilir. Çeşitlendirme, bir ülkeyi tek bir gelir kaynağından bu durumda petrol veya gazdan birincil, ikincil ve üçüncül sektörler arasında çok sayıda gelir kaynağının oluşturulduğu bir topluma dönüştüren geniş bir nüfusun katıldığı toplumsal süreci ifade eder (Hvidt 2013). Çeşitlendirme yatay ve dikey çeşitlendirme olarak ikiye ayrılır ve yatay çeşitlendirme aynı sektördeki yeni ürünler için yeni fırsatlar yaratmaya denir. Örneğin petrol üretimine yönelik yeni alanlar

yaratmak yatay çeşitlendirme grubuna dahildir. Dikey çeşitlendirme ise bir aktivitenin çıktısı bir diğerinin girdisi haline gelir böylece üretimin katma değeri yükselir. Ayrıca dikey çeşitlendirme bir sektörden diğerine ve genellikle birincilden ikincil ve üçüncül sektörlerle doğru bir kaymayı gerektirir. Bahreyn’de alüminyum eritme, Suudi Arabistan’daki Yanbu ve Jubail’in sanayi kentleri ve Dubai’deki limanlar üretken varlıklarda petrol yatırımı yoluyla ekonomilerini dikey çeşitlendirmenin özel hedefi olarak 1970’lerde kurulmuşlardır ve bölgede çeşitlendirmeye yönelik en önemli örnekleri teşkil etmektedirler.

Risk dikey çeşitlendirmede temel sorundur fakat ekonomik çeşitlendirmenin önündeki tek engel değildir. Düşük büyüme oranları, üretim ve rekabet gücünün eksikliği, insan sermayesi oluşturmada devletin ve özel sektörün eksikliği, ekonomide oluşan şoklar ve ülkelerin ranta olan bağımlılığı ekonomik çeşitliliği engelleyen temel engellerdir (El-Kharouf, Al-Qudsi ve Obeid 2010: 124-151). KİK ülkelerinde yetersiz yasal çerçeveler ve politika istikrarsızlığı özellikle dışarıdan gelecek Doğrudan Yabancı Yatırımları caydırmakta ve ülkeye girişini engellemektedir. Kamu sektöründe çalışan vatandaşlara özel sektörde istihdam edilmeyi caydırıcı oranda cömert maaşlar verilmektedir. Kamu işçileri genelde özel sektör ücretlerinin iki katı maaşa sahiptir ve kısa çalışma saatleri vardır. Kamu sektöründe istihdam edilen iş gücünün çalışma koşulları, güvenliği ve kazanç imkanları çok fazla olduğu için bu ülkelerin vatandaşları imalat gibi emek yoğun özel sektör faaliyetlerinde daha az bulunmaktadır (World Ekonomik Forum 2018). Devlet sunduğu imkanlarla girişimcilerin risk alma olanaklarını engellemekte ve çeşitlendirmeye engel olmaktadır. Diğer yandan kararlı bir makroekonomik ortamın oluşturulması, özel sektör güveninin sağlanması için gerekli bir koşuldur, ancak bu kendi başına, özel sektör inisiyatifine dayanan bir ekonomik çeşitlendirme politikası izlemek için yeterli olmayabilir. Ekonominin sürdürülebilir ve verimli bir şekilde çeşitlendirilmesi, sübvansiyonlar ve kamu hizmetleri ve kamu hizmetlerinin korunması, özelleştirilmesi ve fiyatlandırılmasına ilişkin politikaların güçlendirilmesini gerektirmektedir. Aynı zamanda daha derin ve daha verimli yerli hisse senedi piyasaları ve daha esnek bir işgücü piyasası tarafından desteklenmelidir. Etkin bir ekonomik sistem yaratmayı amaçlayan daha geniş bir özelleştirme programı, yalnızca özel sektör faaliyetlerine değil, aynı zamanda özel sektörün karar verme ve

çoğunluk mülkiyetine, dinamizmine, yaratıcılığa ve girişimcilik becerilerine dokunmaya yönelik olmalıdır. Bu, çoğunluk mülkiyetine izin vermek için doğrudan yabancı yatırımın daha da serbestleştirilmesiyle birlikte ilerlemelidir. Doğru bir düzenleyici çerçeveye ek olarak, özelleştirme programlarının başarısı, doğru fiyat sinyallerini piyasaya iletmeye dayanır. KİK ülkelerinde özelleştirmelerin ekonomik çeşitlendirmede ne kadar etkin olacağı siyasi kargaşaların ve riskin odağındaki bu bölgede özelleştirme politikalarının uygulanabilme başarısına bağlı olacaktır.

2014-2016 yıllarındaki petrole dayalı ticaret şokları KİK'teki hidrokarbon sektörünün hâkimiyetinin sektör kısıdına bağlı olarak büyük harcama kesintilerine neden olduğu ders çıkarılması gereken yıllar olmuş ve ekonominin temel zayıflıklarının değişmediği ortaya çıkmıştır. KİK ülkelerinin her biri hidrokarbondan uzaklaşarak daha rekabetçi ekonomiler kurmak adına vizyon hedefleri oluşturmuşlardır. Suudi Arabistan 2030 Ekonomi Vizyonu, Kuveyt 2035 Vizyonu, Umman 2020 Vizyonu, Katar 2030 Ulusal Vizyonu, BAE 2021 Vizyonu ortak temelde üretken endüstriler ve insan sermayesini geliştirmeyi tutan ancak özelde ülke yapılarına göre farklılıklar gösteren hedeflerdir. Bu vizyonlar doğrultusunda ülkeler teknoloji ve inovasyon temelli ekonomiyi çeşitlendirme konusunda ciddi adımlar atmaktadırlar. KİK ülkelerinin teknoloji temelli vizyon hedeflerinde oluşturmalarının ve BİT'i en yakından takip etmek mecburiyetinde kalmış olmalarının arkasında sürekli olarak siber saldırı tehdidi ile karşı karşıya kalmaları yatmaktadır. Bugün Ortadoğu'nun bir kısmı kargaşa ve silahlı çatışmalar yoluyla haritalardan silinirken diğer taraf insanlığın geleceği yönlendirdiği 'TV. Sanayi Devrimi'nin yankılarıyla başa çıkmaya hazırlanmakta ve bu ülkelerin başında ise BAE gelmektedir. Küresel ekonomiyi büyük bir şekilde etkileyen araştırmalardan sorumlu olmak ve Endüstri 4.0'ın ilk merkez ülkeleri içerisinde yer almak adına BAE geleceğe yönelik teknolojik dönüşümde büyük adımlar atmıştır (Gulf New 2018).

KİK ülkelerinin ekonomik yapısını çeşitlendirmek ve petrol gelirlerine olan bağımlılıklarını azaltmak konusundaki deneyimleri ve ekonomilerini çeşitlendirme stratejileri, yöneldikleri sektörler bakımından farklılıklar göstermektedir. Çeşitlendirme konusunda diğer KİK üyesi ülkelere kıyasla nispeten daha iyi performans gösteren

Katar ve BAE liman ve ulaşım ağı gibi altyapı alanlarında ciddi yatırımlar yaparak bunu başarmışlardır. BAE bu yolla bölgesel bir ticaret merkezi haline gelirken Katar da limanlarla elde ettiği ticari gelişime ek olarak bankacılık sektöründe de ciddi atılımlar gerçekleştirmiştir. Kuveyt'te diğer ülkelerden varlık edinimi yoluyla çeşitlendirmeye gidilirken Suudi Arabistan'da özel sektörün önemli katılımı ile yerli petrol dışı sektörün geliştirilmesi yoluyla ekonomik çeşitlendirme gerçekleştirilmiştir. Suudi Arabistan'da çeşitlendirme adına atılan önemli adımlardan biri sektör içi çeşitlendirme alanına dahil olan petrol ve gazın kaynaklık ettiği kimyasal sektörü olmuştur. Sektör içi çeşitlendirmenin bir dezavantajı olarak hidrokarbonun birincil kaynak olarak kullanıldığı bu sektörde ihracatın fiyatını büyük ölçüde petrol fiyatı belirlemektedir ve oluşan gelir petrol fiyatlarına bağlıdır. 2016 yılında Suudi Taç Prensi Salman'ın gelişi ile birlikte hizmet sektörünün genişletilmesinden ülkenin altyapısını geliştirmeye, turizmden madencilığe kadar birçok alanda yeni hedefler ortaya konulmuştur. Bazı KİK ülkeleri ise, bu stratejileri bir araya getirerek, stratejilerini geniş ölçüde petrol kaynaklarının devamlılığı, döviz rezervleri ve içerdeki yatırım fırsatları doğrultusunda çeşitlendirme temelinde tanımlamışlardır (Hvidt 2013).

Yurtiçi bir yatırım politikası izleyen hemen hemen tüm ülkelerde, petrol dışı sektörün gelişimi, petrokimya endüstrilerine ve ülkelerin net bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu diğer petrol bazlı sanayilere odaklanmış yani yatay çeşitlenme yoluna gidilmiştir. Bugün büyük petrol dışı sanayilerin çoğu kamu alanında kalmış ve stratejik sektörlere özel sektör girişini kısıtlayan büyük sermaye gereksinimi sorunu ortaya çıkmıştır. KİK ekonomilerinin çeşitlendirme sürecinde başarıya ulaşabilmek adına atması gereken önemli adımlardan biri kaynakların sektörler arasında etkin paylaşılmasını sağlayarak ekonominin her alanında aktif bir büyüme sağlanabilmesi ve bilgiye erişimi kolaylaştırma, teknolojiye dayalı üretim, daha rekabetçi bir iş ortamı ile sürdürülebilir bir büyüme oranına erişimi amaç edinmek olmalıdır. Mevcut durumda çeşitlendirmeye yönelik planlar lojistik, turizm, enerji, finansal hizmetler, sağlık ve gibi öncelikli sektörleri içine almaktadır fakat bu sektörler büyük sermaye gereksinimi duyan sektörler olduğu ve devlet büyük bir rakip rolü üstlendiği için özelleştirme faaliyetleri düşük seviyelerde kalmaktadır. Özel sektör katılımının önemli olduğu tarım ve imalatta üretim, bütçeyi zorlayan ve nispi fiyat yapısını bozan çeşitli sübvansiyonlar

ve teşviklerle desteklenmiştir. Hidrokarbon rezervleri ve ham petrol yatakları giderek azalan Körfez Ülkeleri hükümetleri daralan gelirlerine paralel şekilde yeni ekonomik stratejiler geliştirmekte aynı zamanda borçlanma düzenlemeleri ile birlikte ulusal kamu harcamaları temelinde ciddi mali kesintiler ve finansal tedbirler yürürlüğe koymaktadırlar. Örneğin, KİK genelinde 2015 yılında kamu görevlileri sosyal yardımları ve ek gelirleri önemli oranda kısıntıya uğramıştır. İlerleyen süreçte de kamu personeli yan ödemeleri kesintilerinin ulusal mali disiplin kapsamında daha sıkı biçimde uygulanması beklenmektedir. Umman, tüm kamu sektörü araçları ve ikramiyelerini kaldırdığını duyurmaktadır (Taner 2011). KİK ülkelerinde petrole bağlılığı azaltmaya yönelik plan ve teslimat aşamasındaki altyapı yatırımlarının 2017 yılındaki proje değeri toplam 2,7 trilyon ABD doları değerindedir (Mishrif 2018)

Çeşitlendirme çabasının mevcut devlet kapitalizminin devamını yoksa batılı Neo-liberal modele doğru bir kaynamı yapacağı asıl meseledir (Hvidt 2013). 2008 yılı sonrası uygulamaya konulan çeşitlendirme stratejileri genel olarak özel sektörün büyümesini teşvik ederek KİK ekonomilerinde kamu sektörünün öncü rolünün azaltılması hedefini taşımaktadır. KİK ülkelerindeki kurumlar istikrarlı bir ekonomik görünüm ile desteklenerek bölgedeki diğer ülkelere göre rekabet edilebilirlik düzeyleri geçtiğimiz on yılda iyileşmiş olan ülkelerdir. Ancak bu iyileşme kamu kurumlarının yaptığı faaliyetlere bağlı iyileşme olup özel sektör yatırımlarının çeşitlendirme içerisindeki payı çok düşük kalmaktadır. KİK hükümetlerinin özel sektör faaliyetlerini artırmaya yönelik yapması gereken en temel çalışma özel sektör faaliyetleri için hukuki altyapıyı sağlamlaştırmak ve rekabete teşvik ederek uygun iş ortamını sağlamaktır. Kamu sektörü yüksek ücretlerle vatandaşları çekerken özel sektör ağırlıklı olarak yabancıları istihdam etmektedir. Özel sektörde istihdamı engelleyen kamu teşviklerinin azaltılması vatandaşları özel sektörde çalışmaya yönlendirecektir. Suudi Arabistan da özelleştirmeye yönelik en büyük adımlardan biri dünyanın en büyük petrol ve gaz şirketi olan ve petrol üretimini 2020'ye kadar 6 milyon varile çıkarmayı öngören ARAMCO'nun %5 hissesinin Ocak 2018'de halka arz edilme kararı alınması olmuştur. Suudi Arabistan'ın 2030 Vizyonu Kapsamında yaklaşık 2 trilyon dolarlık piyasa değeri ile dünyanın en büyük petrol şirketi konumunda bulunan Suudi

ARAMCO'nun %5'lik payını halka arz ederek 100 milyar dolar gelir elde etmesi hedeflenmektedir (Hürriyet 2018).

Çeşitlendirmenin kamu sektörü yoluyla gerçekleştirilmesinin ise KİK ülkelerinde çokça örneği mevcuttur. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ve organizasyonlar geniş bir ekonomik faaliyet yelpazesinde üretken yatırımlar sağlayabilirler. Fakat genel olarak KİT'lerin yeni altyapı ve kamu sektörü dışında genellikle kötü, modası geçmiş ve mali açıdan zararlı bir fikir olduğu söylenir. Ancak KİK üyeleri yani dinamik, karlı ve hızlı büyüyen KİT türlerinin olduğunda ısrarcılardır. Bu ısrarın arkasında ekonomiyi denetleme yetisinden vazgeçmek istemeyen devlet otoritesinin kişisel çıkarları vardır. 2008 mali krizinden önce KİT'lerin verimliliğe dair güçlü bir inanç ve özelleştirme ile elde edilecek verimliliğe ise güçlü bir karşıtlık varken 2014 yılından sonra bu inanç KİK genelinde kırılma yaşamıştır. KİK ülkelerinde özel sektörün gelişmesi adına baskı yapılmakta ve özel sektör istihdam yaratmanın ve üretimde nüfusun büyük bir bölümünü içermenin tek yolu olarak gösterilmektedir. Bahreyn ve Umman özel sektörün ekonominin itici gücü olduğu ve iş dünyası için gerçek rekabet yolu ile kamu sektöründen ayrı yeni bir Neo-liberal serbest piyasa ekonomisini yaratmayı açıkça amaçlamıştır. Umman şuanda devlete ait şirketleri özelleştirme planları olan tek ülkedir. Katar'da kalkınma planlaması daha çeşitlendirilmiş bir ekonomi, daha istikrarlı, sonraki nesiller için daha fazla iş ve fırsat yaratabilen ve petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki dalgalanmalara daha az savunmasız olan bir ekonomi haline gelmiştir. Kuveyt, Katar ve Suudi Arabistan özel sektörün gelecekteki rolünü olumlu bir şekilde ifade etmelerine rağmen devlet öncülüğündeki kalkınma modelinin devamlılığını sürdürmektedirler. BAE özel sektörün ya da serbest piyasanın rolünü işaret etmeyen tek ülkedir. Son dönemde KİK içerisinde giderek yaygınlaşan diğer bir çeşitlendirme yöntemi ise Kamu Özel İşbirliği'dir. Kuveyt 2015 yılında özel yatırımları teşvik etmek için Kuveyt İşbirliği Proje Koordinatörlüğü'nü kurmuştur. FIFA 2022 Dünya Kupası da dahil olmak üzere vizyon hedefleri dahilindeki bir çok proje KÖİ aracılığı ile yürütülmektedir (WEF Competitiveness Report, 2018). KİT'lerin devri ya da KÖİ'lerin oluşumunu kapsayan geçiş sürecinin gerekleri doğrultusunda en büyük fedakarlığı kamu sektörü göstermelidir. Bu süreçte özelleştirme politikalarının başarısızlıkla sonuçlanmasının en büyük nedeni kamu sektörünün yanlış

karar almaları ve politika yanlılıkları olacaktır. Kamu sektörü olarak Maliye, Para ve İstihdam politikalarında değişiklikler yaparak ve yapısal uyum programları devreye koyarak ekonomik çeşitlendirme için gerekli alt yapıyı oluşturmalı ve özel sektörün aktif olmasını istediği alanlarda rakip statüsünden vazgeçmelidir (Kassem 2018).

1.5.1.1. Maliye Politikası

Petrol fiyatlarının 2014 yılının sonunda ani bir şekilde düşmesi tüm KİK ekonomilerinde büyük bir şok etkisi yaratmış ve 2014 yılından 2015 yılına gelindiğinde KİK'in toplam kamu geliri neredeyse %35 oranında düşmüş ve büyük mali fazla 33.86 milyar ABD doları açık vermiştir (Credendo 2018). Devasa büyüklüklere ulaşan bütçeleri yerini bütçe açıklarına bırakması, hükümetleri harekete geçirmiş ve Arap Baharını yakından tecrübe etmelerinden kaynaklı özel tüketim harcamalarını kısa vadede kısmanın pek olası olmaması ve sermaye stoğunun yenilenmesi ihtiyacının öneminden dolayı sermaye harcamalarını da azaltılamaması petrol dışı gelirleri artırmaya yönelik çabayı daha da artırmıştır. Hükümetler, bütçedeki harcamaların tutarsız unsurlarını azaltmak, geliri ekonomik faaliyetlere daha duyarlı hale getirmek ve gelir ve harcama bileşenleri arasında dengeyi sağlamak amacıyla dayanıklı bir mali konsolidasyon programı uygulama kararı almışlardır. Ekonomileri büyük oranda petrole bağlı olan KİK ülkelerinin bu bağılılığı azaltması için IMF gibi büyük ekonomik kuruluşlar piyasada kamunun varlığının azaltılması ve özelleştirmeye gidilmesinin şart olduğu önerisinde bulunmuşlardır. KİK ülkelerinde, mevcut harcamalar üzerindeki baskılar, genellikle hükümet ücretlerinin yüksekliğinden, savunma ve güvenlik harcamalarından, sübvansiyon ve haklardan kaynaklanmaktadır. Hükümetin ekonomideki geleneksel baskın işveren rolü zamanla kamu sektörü lehine büyük bir ücret farkı yaratmıştır. Savunma ve güvenlik ihtiyaçları için yapılan harcamalar da oldukça önemli bir düzeydedir. KİK ülkelerindeki sübvansiyon sistemi, yıllar boyunca petrol varlığını topluma dağıtmanın ve özel sektörün ekonomik faaliyetlerini desteklemenin geniş hedefleri içinde gelişmiştir. Hem tüketicilere hem de üreticilere fayda sağlayan sübvansiyonlar, temel gıda maddeleri ve temel hizmetler için düşük ve sabit fiyatların sağlanmasını, sağlık ve eğitim alanlarında sosyal hedeflere ulaşmayı ve temel endüstrileri teşvik etmeyi ve gıda krizi ihtimali nedenleriyle gıda üretimi gibi

stratejik nedenlerle belirli sektörleri desteklemeyi amaçlamıştır. Fakat genel olarak, sübvansiyonların büyüklüğünü veya etkililiğini ölçmek zor olmuştur. Bununla birlikte, sübvansiyonların birçoğunun, kaynak israfının ve üretim verimsizliklerinin önemli ölçüde gizli maliyetlerini içerdiği kabul edilmektedir (IMF 2018).

KİK ülkelerindeki gelir yapısı yakın zamana kadar petrol gelirleri ve petrol gelirlerinin yarattığı servetle ilişkili yatırım gelirleri tarafından domine edilmiştir. Esas olarak ithalat vergileri, sınırlı kapsama sahip gelir vergileri ve ücretler ve masraflardan oluşan dar vergi matrahı, önemli istisnalarla daha da sınırlandırılmıştır. Bu nedenle reform süreci ile birlikte uygulamaya konulan gelir yaratma politikaları sadece kısa vadede petrol dışı gelirleri harekete geçirmek ya da ekonomik çeşitliliği artırmak için özelleştirme yönünde atılan adımlarla sınırlı kalmamış ve vergi gelirlerinin canlılığını artırmaya yönelik adımlar atılmıştır. Mevcut vergi ve vergi dışı gelir kaynaklarının reformu yeni geniş tabanlı vergilerin getirilmesini gerektirmiş, bu nedenle KİK üye devletleri bu alanda bir Çerçeve Anlaşması imzalamış ve anlaşmaya 2016 yılı sonunda KDV vergisi eklenmiştir. Çerçeve Anlaşması, tek tek KİK ülkelerine, her eyaletin kendi takdir yetkisini çeşitli alanlarda kullanmasına izin veren KDV mevzuatını uygulayabilmesinin bir aracı olarak birleşik bir ilkeler seti ortaya koymaktadır. Suudi Arabistan'da mali tasarrufları artırmaya yönelik olarak Ocak 2017'de KDV'nin uygulanmaya konulması ve benzin fiyatlarındaki artışla orantılı olarak elektrik fiyatlarında artışa gidilmesi nüfusun hassas kesimleri üzerinde zorlayıcı etki yaratmış ve hükümet bu etkiyi hafifletmek için ulusal nakit transferi programını devreye sokmuştur. Hükümet bu yolda reform süreci boyunca hanelere maruz kaldıkları refah kayıpları için düşük ve orta düzeyde geri ödeme yapmıştır. Destek planı zor durumdaki hane halkının petrol fiyatlarındaki artışların enerji maliyetini artırması, yiyecek ve içecek kalemleri için KDV ödenmesi ile gıda fiyatlarının artması ve ücretler ve kamu sektörü ödemelerinde meydana gelen değişikliklerle baş etmekte yardımcı olmak amacı ile uygulamaya konulmuştur. Suudi Arabistan'da Ocak 2017'de devreye giren KDV Ocak 2018'de BAE'de de uygulanmaya başlanmış ve Suudi Arabistan'la aynı düzeyde tütün ürünleri ve enerji içeceklerinde KDV artışı uygulanmıştır. BAE hükümeti de elektrik ve suya yönelik vergi tarifelerini artırmış, yakıt sübvansiyonlarını kaldırmış ve Dubai'deki yolcular için otel ve otopark ücretlerine %3-4 oranında belediye harcı eklemiştir (Word

Bank Group 2018). Diğer KİK ülkeleri de 1 Ocak 2018 tarihine kadar uygulamayı taahhüt etmişler ancak bunu 2019 yılına ötelemişlerdir.

Genel olarak KİK bölgesinin konsolidasyon sürecini özetleyecek olursak diğer KİK üyesi ülkelere kıyasla nispeten daha çeşitlendirilmiş ekonomilere sahip olan Katar ve BAE’de hükümetler başarılı bir mali konsolidasyon süreci uygulamışlar ve ulusal varlık fonlarını kullanarak petrol fiyatlarının ekonomide yarattığı çöküşten daha az etkilenen ülkeler olmayı başarmışlardır. Dünyanın büyük üreticisi ve sıvılaştırılmış doğal gaz tedarikçisi olan Katar 2016 yılında 7.6 milyon ton ihracat ile dünya arzının yaklaşık %30’unu gerçekleştirmiş ve doğalgaz Katar’ın mal ihracatının %48’lik kısmını oluşturmuştur (IMF 2018). GYSİH’sı böylesine enerjiye bağlı Katar’da uygulanan mali konsolidasyon mali açığın daralmasına yardımcı olmakta ve uygulanan ekonomi politikaları büyük finans kuruluşları tarafından olumlu not almaktadır. Katar konsolidasyon yolunda bir adım olarak FIFA 2022 Dünya kupası ile ilgili olarak verdiği kamu yatırım projelerinin tutarını 180 milyar dolardan 130 milyar dolara çekmiştir. Suudi Arabistan ve Kuveyt, reformları daha kademeli bir hızda sürdürecektir mali kaynaklara sahipler. Suudi Arabistan 2015 yılında Kralın değişmesi gibi iç politik meselelerle ilgilenirken petrol fiyatlarındaki düşüşün ekonomide yarattığı olumsuzluğu gündeme alıp sorunu çözmeye yönelik politika geliştirme konusunda ciddi bir gecikme yaşamıştır. Yetkili merciler konsolidasyon kararı verme konusunda geç kalırken 2016’da veliyaht prens Taç Prens Muhammed bin Salman’ın yönetimi devr alması ile ekonomi alanında daha açık ve gözle görülür gelişmeler yaşanmıştır. Konsolidasyon uygulama sürecindeki kararlı tutum hem Suudi Arabistan’da hem de Kuveyt’ mali ve dış hidrokarbon kırıma oranlarını düşürmüşlerdir. Umman ve Bahreyn ise 2014 yılında yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüş karşısında en savunmasız ülkeler olup bu süreçten ekonomileri en ağır şekilde etkilenen ve 2014 sonrası ciddi açıklar veren ülkeler konumuna gelmişlerdir. Bu süreçten sonra ekonomileri yüksek risk potansiyeline sahip ülkeler sınıfında yer alarak DYY girişini engelleyici bir ekonomik görünüme kavuşmuşlardır. Bahreyn’in Kamu borcunun yüksek olması, yapısal reformların eksikliği, devam eden büyük mali açıklar ve önümüzdeki yıllarda artması beklenen finansman ihtiyacı, hükümetin güvenilirliğini zayıflatmakta ve Bahreyn’in büyük bankacılık sektörünü etkileyerek ekonomi için yıkıcılığın şiddetini artırıcı tehdit

yaratmaktadır. Umman ise 2015-2016 yılları arasında en fazla mali açığı olan KİK üyesi ülke olması unvanı ile ekonomisine ciddi zararlar vermiştir. Bu nedenle özellikle Bahreyn ve nispeten 2017 yılında uygulamaya koyduğu politikaların etkisi ile daha iyi bir durumda olan Umman kamu açığını azaltıcı önlemler ve reformları uygulamak konusunda iki kat dikkatli ve kararlı olmalıdırlar.

Hükümetler borçlarını yönetilebilir düzeylere indirmeye çalışırken, yeni vergi uygulamaları, sübvansiyonların azaltılması ve enerji sübvansiyonu reformlarının tamamlanması da dahil olmak üzere birçok yeni adımla harcama verimliliğini artırmaya çalışmalıdırlar. Bu, devam eden mali zorlukların ele alınmasına yardımcı olacak ve sağlık, eğitim ve kamu yatırımları gibi öncelikli harcamalara yönlendirilebilecek tasarruflar sağlayacaktır. Her ne kadar bu tedbirler KİK ekonomilerinin büyüme tahminlerinde artışa neden olsa da ekonomik gidişatın kalıcı sorunlara sahip olduğuna dair ciddi göstergeler vardır. Bunlardan en önemlisi ülkelerin borç yükünün sürekli bir artış içinde olmasıdır. Diğer yandan özellikle Türkiye olmak üzere Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin çoğunda borçların hızla artması bu ülkelerle ekonomik ilişkileri güçlü olan KİK üyesi ülkelerin ekonomileri için büyük bir endişe kaynağı olmaktadır. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, artan ticaret gerilimleri ve devam eden çatışmaların etkileri ve bunların yayılmaları, büyümenin artışını ve kalıcılığını zorlaştıran ve ileriye dönük riskleri devam ettiren ve öngörülebilirliği zorlaştıran temel unsurdur. Diğer yandan 2018 yılı üzerinden tahmin yapıldığında devam edecek olan ısrarcı bir yüksek petrol fiyatı, ülkelere, mali konsolidasyon uygulamalarını ve dış dengeyi yeniden kurma gerekliliğini kısa vadeli hale getirme ihtiyacını hafiflettiği için, petrol fiyatlarının çöküşünden önceki politikalarına geri dönmelerine neden olacaktır. Bu durum ise 2008 ve 2014 yıllarında KİK ülkelerinde yaşanan ekonomik sorunların ilerleyen bir süreçte ötelenmesine ve sonrasında daha şiddetli bir şekilde karşılına çıkmasına neden olacaktır.

1.5.1.2. Para ve döviz kuru politikaları

KİK ülkelerindeki para politikası, esas olarak, döviz kurunun istikrarını ekonominin nominal çapası¹ olarak sürdürmek için hedeflenmiş, bu durum ise genel olarak düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranına katkıda bulunmakta ve özel sektör güvenini korumaktadır. Sermayenin serbest dolaşımından kaynaklı olarak ulusal paraların ABD dolarına fiili olarak sabitlenmesi, ABD doları faiz oranlarının hareketlerinin yakından takip edilmesini gerekli kılmakla birlikte KİK ülkelerinde likit varlıklara yönelik iç talebin, bankacılık sisteminin net dış varlıklarındaki değişimler yoluyla toplam likiditeyi düzenlemesi sağlanarak ve KİK üyesi ülkeler arasında çapraz oranlar belirleyerek de birlik ülkelerinin ulusal para birimleri arasında istikrar korunmaya çalışılmaktadır. Mali kısıtlamaya yönelik para politikalarının döviz kuru rejimini etkilemeden yerine getirilmesi beklenemez ve beklenmemelidir. Bu nedenle fiyat ve döviz kuru istikrarını sağlamak ve özel sektör güvenini kazanmak için mali konsolidasyona uygun entegre ve dengeli bir politika karışımının oluşturulması gerekmektedir. Enflasyon beklentilerini dengelemek için para politikası güvenilirliğinin güçlendirilmesi şarttır. Yurtiçi finansal sistemin ekonomik çeşitlendirme ve büyüme sürecinde önemli bir destekleyici rol oynaması beklendiğinden, finansal sistemin aracı rolünü güçlendirmek için dikkatle atılması gereken adımlar vardır. Spekülatif portföy akışlarını caydırmak ve özel sektör güvenini korumak için uygun vergi önlemleri alınması gerekmektedir. Yasal çerçeveleri sağlamlaştırılmış hisse senedi piyasaları, yabancı yatırımcıların yanı sıra yerli işletmelerin de daha geniş katılımını sağlayacaktır. Ülkeler bu yolla likidite tahminini güçlendirerek ve likidite yönetimi araçlarını geliştirerek bankaların daha sıkı bir likidite ortamına uyum sağlamasına yardımcı olacaklardır.

KİK genelinde tüm üye devletlerde sermaye piyasası otoriteleri başkanlarını içeren bir komite, kendi ülkelerindeki sermaye piyasalarının tam entegre bir sistem olmasını sağlamak adına bazı standart kural ve düzenlemelerde bulunmaktadır. Üye devletlerin merkez bankaları ile de çalışmalar yapan bu komite KİK piyasasının finansal

¹ Bir nominal çapa yurtiçi para arzına kısıt koyarak enflasyonist beklentileri zapt eder ve fiyat istikrarının sağlanmasını kolaylaştırır ve zaman tutarsızlığı probleminde düşülmesine engel olmak için politikalar geliştirilmesini bir disipline yani kurala bağlar (Doğru ve Savrul, 2012).

güvenilirliğini, şeffaflığını ve bütünsel yapısını güvence altına alarak daha iyi bir yatırım ortamı oluşturmak adına kararlar almaktadır. Bu durum KİK Bölgesi'ndeki entegre sermaye piyasalarının gelişmesi, düzenleyici ve denetleyici çerçevelerin daha fazla koordinasyonunu ve ülkeler arasında daha kolay ve hızlı sermaye akışındaki gelişmeler ile beraberinde bankacılık sisteminde ki yurt içi tasarrufları harekete geçirme ve tahsis etmede etkili olmaktadır. Daha çeşitlendirilmiş bir bankacılık sektörü yabancı bankaların daha fazla katılımını sağlayacak özel tasarrufların sürece dahil edilebilmesi için kısa vadeli ve uzun vadeli devlet borçlanma araçlarının rekabetçi ihalelerine ciddi önem vermeye başlanmıştır. Bu yolla kurumsal borçlanma için kaynak imkanı yaratılmayı ve parasal kontrolün dolaylı araçlarını geliştirmeyi, çeşitlendirmeyi amaç edinmişlerdir. Bankalar sermaye yeterliliğine ilişkin uluslararası standartlara uygun olarak sermaye pozisyonlarını iyileştirmişken, yabancı bankaların yerel bankalarla ortak girişimler yoluyla katılımı ve Bahreyn'deki Offshore piyasasının gelişimi, KİK ülkelerinde bankacılık sektörünün derinliğini ve karmaşıklığını artırmıştır.

KİK dahilinde dünya genelinde işletmelere fon sağlamak için kullanılan halka arz piyasaları hâlâ çok fazla yaygınlaşmamış durumdadır. İkincil alım satım piyasalarında da durum aynıdır ve belli başlı kurallar ve şirketler ile KİK üyesi ülkeler arasındaki alım satım işlemleri kısıtlanmıştır. KİK üyesi ülkelerde alım satım konusunda en serbest olan ve önemli ilerleme kaydeden ülkelerin başında Katar yer almaktadır ve Katar tüm KİK üyesi ülke vatandaşlarına ülkesinin şirketlerindeki hisseleri alıp satmaları konusunda kendi vatandaşları ile aynı haklar vermiştir. Katar'ın uygulamaya koyduğu bu serbesti KİK vatandaşlarının yabancı yatırımcılara kıyasla daha avantajlı duruma gelmelerini sağlamıştır. KİK dahilindeki devletlerin özerkliği ve sermaye dolaşımının uluslararasılaştırılması üzerine olan fikir ayrılıkları bölgesel entegrasyon için belirgin bir gerilim potansiyeli taşımakta ve KİK sermayesinin geleceğini belirlemede asıl etkeni oluşturmaktadır. KİK örgütsel bütünleşmeyi tam olarak sağlayamadığı için ekonomisinin küresel dış faktörlere, özellikle ABD politikalarına bağlılığı çok yüksektir. Yükselen ABD faiz oranlarının potansiyeli, Dolar'ı daha da yukarı çekecek ve aynı zamanda KİK'i de etkileyecek olan daha yüksek bir sermaye maliyetine yol açacaktır. ABD ve Çin arasındaki ticaret anlaşmazlığını çevreleyen artan siyasi belirsizlik ve küreselleşme karşıtı duyguların artmasına, ABD ve

küresel ekonomiyi yavaşlatabilme olasılığına ve Jeopolitik iklimin bölgesel büyüme için önemli bir yavaşlatıcı etki yaratmasına rağmen KİK bölgesinde olumlu yönde ekonomik sinyaller mevcuttur. KDV'nin getirilmesi ve potansiyel vergi gelirlerinin neredeyse sıfırdan artırılması ülke notu için net bir pozitif oluşturmaktadır (Gulf Times, 2018). KİK için büyük bir negatifi ise DYY oranlarındaki yavaşlama ve hidrokarbon sektörü üzerindeki yoğunlaşma oluşturmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların sadece sermaye değil aynı zamanda teknoloji ve yeni yönetim metotları ile bu ekonomilerin toplumlarını bilgi toplumlarına dönüştürmek için ihtiyaç duydukları tüm öğeleri beraberinde getirdiğine inanılır. Bununla birlikte DYY akışları öncelikli olarak özel firmalara akan özel akışlardır. KİK 1997 yılından 2007 yılına kadar doğrudan yabancı yatırım açısından dünyada en hızlı büyüyen Batı Asya bölgesi içindeki toplam doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık %61'ini kendine çekmeyi başarmıştır fakat KİK devletlerinin DYY'yi çekme potansiyeli hidrokarbon sektörü ile sınırlı kalmıştır (Hvidt 2013). Kamu sektörünün himayesinde bulunan ve genel olarak hükümetin kararları doğrultusunda yönlendirilen ticaret ve yatırım sektörünün varlığı adam kayırma ve yolsuzluk gibi yöntemler için büyük fırsatlar sunarken belirli bir kesimi koruma imkânının oluşu ile güvensiz bir ticaret ve yatırım ortamı ile gelebilecek yatırımlar üzerinde caydırıcı rol oynamaktadır. Ticaret ve yatırım ortamının düzenlenmesi ve hukuki bazı yaptırımlarla yolsuzluk ve adam kayırma gibi rekabeti önemli ölçüde engelleyici durumlarla mücadele edilerek daha adil bir ortamın elde edilmesi adına KİK üyesi ülkelerin genelinde bazı reformlar yapılmış ancak bu reformlar hem nitelik açısından hem de uygulamadaki etkinlik açısından yetersiz kalmıştır. KİK ülkeleri uluslararası hukuk standartlarının altında yer alarak yarattığı yasal belirsizlikler ile DYY akışı önünde önemli bir engel teşkil etmeye devam etmektedir.

Dünya genelinde İslami bankacılığın finans sektörlerine sağladığı katkı küresel finansal sistemle aynı oranda bir artış göstermiş ve KİK İslami finans sisteminin en büyük oyuncularına haline gelmiştir. KİK ülkeleri, büyük varlıkları ve yatırımları ile küresel finans sistem içerisinde İslami bankacılık ve finansın gelişimi ve tanınması için belirgin bir rol üstlenmiştir. KİK ülkelerinde İslami bankacılık ve finans sektörlerinin genişlemesi, İslam ekonomisinin ahlak, adalet gibi soyut duygulara dayanması nedeniyle, 2008 yılındaki küresel finansal krizden az etkilenmesi ile bağdaştırılmış ve

2008 yılı sonrası KİK'in İslami finansa yönelik yatırım oranlarında ciddi artış yaşanmıştır. Körfez ülkeleri ve Malezya gibi ülkelerin kurduğu İslami yatırım fonları faizsiz finansın gelişmesi ve büyümesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Faizsiz finans kurumları, fon temini, varlık dağılımı, ödeme ve döviz işlemleri, risk yönetimi ve riskten korunma gibi çok çeşitli geleneksel hizmetler/ürünler sunmaktadır. İslam ekonomisinin mevcut yapısında yaşanan dönüşüm ve küresel çapta yaşanan gelişmelerle bağlantılı olarak İslami finansal araçlarda değişimler yaşanmış ve yeni yatırım türlerinin oluşumuna katkı sağlamıştır. İslami finansın küresel finansal sistemde ki mevcudiyetini koruma yolunda Risk paylaşımı, kâr/zarar ortaklığı gibi geleneksel finansal ürünlerin yanında, Sukuk (İslami tahvil/Kira sertifikası), DJIM (Dow Jones Islamic Market) ve GIIS (Global Islamic Index Series) gibi yeni finansal ürünler de geliştirilmiştir (Yıldıran, 2011: 105 - 120). İslami finansa yönelik yatırımlar geçmişte genelde Orta Doğu ve Güneydoğu Asya'da yoğunlaşmaktayken, günümüzde İngiltere, Almanya, ABD gibi batı ülkelerinde de faizsiz finans sistemine ait ürünlerin kullanımında yoğun bir artış yaşanmaya başlanmıştır.

1.5.1.3. İşgücü Piyasası Politikaları

Diğer alanlarda olduğu gibi işgücü piyasası konusunda da KİK ülkeleri kendine özgü bir yapıya sahiptir. Bunun en önemli nedeni ise farklı bir siyasi-kültürel tarihin oluşturduğu demografik unsurlardır. Körfez Arap Ülkelerinin ekonomik yapıları büyük oranda devlet kontrolündedir. Fakat kamu sektörünün hakim olduğu bu yapıda devlet organlarının pasif yapısı giderek artan nüfus için gerekli iş imkanının yaratılmasında ve kadın iş gücünün istihdamını artırmaya yönelik çalışmalarda başarısız olmuş, ülkede yüksek oranda genç işsiz ve atıl kadın iş gücü oluşmuştur.

Tablo 1.2: KİK üyesi ülkelerde nüfus içerisinde vatandaş-yabancı dağılımı
(Gulfmigration 2018)

Ülke(Tarih)	Toplam Nüfus	Vatandaş	Yabancı	% Vatandaş	% Değil
Bahreyn (2017)	1,501,116	677,506	823,61	45.1	54.9
Kuveyt(2018)	4,640,415	1,398,952	3,241,463	30.1	69.8
Umman(2018)	4,656,133	2,606,585	2,049,548	56.0	44.0
Katar(2018)	2,743,932	348,479	2,395,453	12.7	87.3
S.A (2018)	33,413,660	20,768,627	12,645,033	62.2	37.8
BAE(2016)	9,121,176	1,153,576	7,967,600	12.6	87.4
TOTAL	56,076,432	26,953,725	29,122,707	48.1	51.9

Katar ve BAE nüfusunun %87'si vatandaşı olmayan kişilerden oluşmaktadır. KİK içerisinde en fazla vatandaşlık hakkı veren ülke Suudi Arabistan olup nüfusunun %37'si yabancılardan oluşmaktadır. Körfez ülkelerinin genelinde vatandaşlık, nüfusun petrol gelirlerinden gelen avantajlara çeşitli düzeyde erişime sahip küçük bir azınlıkla sınırlandırılmıştır. Bu avantajlar ortalama bir vatandaş için, ucuz konut, eğitim ve diğer devlet yardımlarından faydalanma imtiyazı olabiliyorken, elit ve en varlıklı tüccar aileleri için büyük ekonomik yardımlar, sözleşmeler ve rüşvete kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Vatandaşlar yaşam boyu istihdam konusunda düşük performanslı kamu sektörüne güvenmekte, sosyal sözleşmeler vatandaşlara yüksek bir yaşam standardı sağlamakta ve vergi ödememe gibi bir lüks sunmaktadır. Bu ise kamu çalışanlarının ülke vatandaşı olduğu ve özel sektörde çalışanların da yabancı ülkelerin vatandaşları olduğu farklı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Genel olarak Suudi Arabistan'da kamu sektöründeki ücretler özel sektöre göre ortalama %150'den daha yüksekken diğer KİK üyesi ülkeler olan Kuveyt'te %245, Bahreyn'de ise %229 daha fazladır (IMF 2018).

KİK genelinde işsizlik oranının yüksek olduğu bölgelerde hükümetler işsizliği sınırlamanın bir yolu olarak o bölgelerde vatandaşların Kamu sektöründe çalışmasını zorunlu tutmuşlar ve geleceği olmayan bir politikadan faydalanmaya çalışmışlardır. Ek olarak KİK ülkeleri işsizlikle mücadele için vatandaşlarının emeklilik yaşını küçültmüş ve erken emeklilik yoluyla genç işgücünü istihdam edebilmek için alanlar açmaya çalışmıştır ancak bu eylem de kesin bir çözüm olmaktan çok yüksek külfetlerle sorunu öteleme aracı olmuştur. Diğer yandan emeklilik maaşlarının çok cömert oluşu çalışmayı caydırıcı bir unsur olmuştur. Tüm bu uygulamaya konulan yanlış politikalar ise biryandan kamu gelirinin önemli bir kısmının kamu ücretlerine harcanmasına neden olurken diğer yandan da isteksiz ve verimsiz çalışanların varlığı nedeni ile sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerinin kalitesini düşürerek sektörün diğer ülkelerin standartlarının altında kalmasına neden olmuştur. KİK ülkelerinin bu olumsuz durumları ortadan kaldırmak ve kamu sektörünün varlığını daha sürdürülebilir, hakkaniyetli ve kalıcı kılabilmeyi için emeklilik maaşlarını dağıtmada eşitliği sağlamak, bölgelerin alt-üst gelişmişlik düzeyine göre gelir dağılımı analizleri yapmak, ulusal kimlik ve bilgi teknolojilerini gözden geçirmek, emeklilik kurumlarının verimliliğini

artırmak, maliyetleri azaltacak yatırım stratejileri ve yönetim becerileri geliştirmek gibi düzenlemeler yapmaları gerekmektedir (Gulf Economic Monitor 2018). Çoğu KİK ülkesi, sınırlı işgücü hareketliliği ile işgücü pazarlarına ayrılmıştır. Ulusal işgücü piyasasına yeni giren daha iyi eğitilmiş vatandaşlar, daha yüksek ücretler ve faydalar, iş güvenliği ve hükümet istihdamıyla ilgili sosyal statü nedeniyle genel olarak kamu sektörüne yönelmişlerdir. Diğer uçta ise, özel sektör faaliyetleri, sabit vadeli sözleşmeler temelinde kolayca elde edilebilen ithal işgücüne ve birçok durumda kamu sektöründe bulunanlardan daha düşük ücretlere dayanmaktadır. Yine bu sistem ekonomide çok ciddi çarpıklıklara neden olmakta vatandaşların yatırım yapmaya yönelik teşvikini azaltmakta ve yaratıcılığın oluşumunu önlemektedir. Son yıllarda ithal emek coğrafi çeşitlendirme ile birlikte vasıfsız işgücü için ortalama ücretlerin azalmasında ve dış rekabet gücünün korumakta önemli bir yardımcı unsur olmuştur. Dışardan gelen işçilerin sistematik bir biçimde KİK ülkelerinin daimi vatandaşı olmamasının arkasında yatan gizli neden ise bu yöntemle Körfez içerisinde işçi sınıfından gelebilecek her hangi bir tehdidi minimuma indirmenin mümkün kılınmasıdır. Ekonomik büyümeyi, mali sürdürülebilirliği ve işgücü piyasasındaki istikrarı sağlamayı istiyorsa KİK ülkeleri aldıkları reform kararlarında ısrarcı ve sabırlı olmalıdır. Bu doğrultuda hükümetlerin KİK vatandaşları için işgücü piyasası koşullarını, daha yüksek beklentiler ve genç yaş profili ile hızla büyüyen yerli nüfus açısından sıkılaştırılması beklenmektedir. KİK ülkeleri, yabancı işçilerin yerini yerlilerle değiştiren, ithal işgücünü işe alma konusunda asgari kotalar belirleyen ve vatandaş olmayanların istihdam maliyetlerini yükselten politikalar başlatmışlardır. Bu önlemler, kısa vadede vatandaşların istihdam olanaklarını artırıyor gibi görünmekle birlikte bu politikalara, istihdam esnekliğini yitiren ve daha yüksek işgücü maliyetleriyle karşı karşıya kalan özel sektör işverenleri tarafından karşı çıkılması muhtemeldir. Diğer yandan işgücü piyasasının iyileştirilmesine yönelik uygulamaya konulan reformların halkın tepkisini çekmeden ve protestolara maruz kalmadan uygulanması çok güçtür. Reformların uygulanışı sırasında istemedikleri koşullarla karşı karşıya kalan halkın hiç vergi uygulamayan ve büyük transferler yapan refah devleti konumundaki KİK ülkelerinin hükümetlerine olan tepkileri artacaktır ve bu durumu aşmak özellikle muhalefetin daha yoğun hissedildiği Kuveyt, Umman ve Suudi Arabistan'da daha zor olacaktır. Umman yolsuzluklarla anılırken ve muhalefetin daha

güçlü olduğu bir dönemdeyken Kuveyt'in de güçlü bir muhalefete ev sahipliği etmesi ve vergi uygulamaları sırasında edindiği tecrübelerin verdiği çekimserlik vardır. Suudi Arabistan ise son zamanlarda cinayetler, taht kavgaları ve iç çalkantılar ile anılırken yaşanan kargaşa ile halkını yeterince huzursuz etmesi nedeni ile uygulayacağı reformlar karşısında alacağı tepkilerden endişelenmektedir. Salman yönetimindeki Suudi Arabistan hükümeti reformları uygulamakta kararlı olmasının yanında bu süreçte halkın tepkisi ile sürecin yavaşlamasına engel olmak ve halkın desteğini almak için yıllardır kısıtlanmış durumda olan sosyal hakların önündeki yasakların kaldırılması yoluna başvurmuştur. Kadınların sinemaya gitmesine ve araç kullanımına getirdiği serbestiye ek olarak yolsuzluklarla mücadeleye yönelik attığı adımlarla da halkın desteğini almaya çalışmıştır.

Zorunlu istihdam önlemleri, artan ücret esnekliği ve işgücü piyasalarının entegrasyonu için iyi bir alternatif olmayabilir. Ortalama olarak yabancı işgücü özel sektörün yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır. Kamu-Özel sektör ücret farkının azaltılması özel sektörün ihtiyaçlarını destekleyen nitelikte işgücü eğitime yatırım yapılması ve işsizlik sigortasının sağlanması gibi yollarla özel sektör istihdamını teşvik etmek ekonomik çeşitliliğin ve özel sektörün gelişimini artırmaya yönelik hedeflere hizmet edecektir. Buna ek olarak kamu sektörünün ekonomik faaliyetlerdeki payını azaltmak, kamu işgücü piyasasını daraltmak, mali yapının düzenlenmesine ve kamu sektörü reformlarının hızlanmasına yardımcı olacaktır. Kamu sektörü ücretleri piyasa güçlerine uyum sağlamalı ve özel sektör işverenlerinin, hem ulusal hem de yabancı piyasadaki mevcut en iyi emeği istihdam edebilecekleri ortamın oluşmasına izin vermelidir. Orta vadede, verimlilik artışlarının da düşük vasıflı işgücüne olan talebi azaltması ve ulusal işgücü becerileri ile özel sektördeki mevcut işler arasında daha iyi bir eşleşme sağlaması beklenmektedir. Son olarak, eğitim ve öğretim, ekonominin gelecekteki iş gereksinimlerini karşılamaya, yüksek beceri eğitimlerine verilen vurgunun yanında yaratıcılık ve üretkenliği teşvik etmeye yönelik olmaya devam etmelidir (IMF 2018).

KİK üyesi ülkelerde son yıllarda eğitilmiş kadınların sayısının artmasına rağmen kadınların iş yaşamına katılımı çok düşüktür. Kuveyt en yüksek kadın istihdamına sahip olmasına rağmen uluslararası standartların çok altında yer almaktadır. Kadınların

işgücüne katılım oranının artması işgücü piyasasını canlandırabilecek önemli bir adımdır. KİK genelinde kadınların işgücüne katılım oranı %20 iken bu oranın 2030 yılına kadar %30'a çıkarılması beklenmektedir. Kadınların işgücüne katılımı konusunda en büyük başarıyı Katar göstermiş durumdadır. Katar'da kadınların işgücüne katılım oranı %58' yükselmiştir (Gulf Economic Monitor 2018). Suudi Arabistan'ın son zamanlarda kadınlara araba kullanması yasağını kaldırması, kadınların işgücüne katılımını artırıcı küçük ama önemli bir adım niteliğindedir. Kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olması doğum oranlarının artışı dolaylı bir etkiye neden olup nüfus artışını beraberinde getirmektedir.

Tablo 1.3: KİK üyesi ülkelerin yıllara göre nüfus verileri (2000-2020)
(IMFDataMapper 2018) (Worldometers 2018)

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2018	2020
Total(m)	29.46	34.99	44.73	52.67	56.68	53.41
S. Arabistan	20.75	23.90	27.42	31.55	33.2	33.34
Kuveyt	2.05	2.27	2.99	3.93	4.53	5.20
BAE	3.15	4.57	8.27	9.15	10.43	7.06
Bahreyn	0.66	0.88	1.24	1.37	1.48	1.66
Umman	2.26	2.51	3.04	4.19	4.26	3.53
Katar	0.59	0.86	1.77	2.48	2.78	2.79

IMF'nin tahminlerine göre 2000 yılından 2020'ye kadarki süreçte KİK nüfusunun %30 artışla 53.4 milyona ulaşması bekleniyordu fakat 2018 yılına gelindiğinde nüfus artışının tahminleri çok geride bıraktığı görünüyor. 2020 yılına gelindiğinde ise nüfus artışının çok daha yüksek olacağı kesin ve bu gıda, su ve elektrik kaynaklarına olan ihtiyacın ciddi oranda artmasına neden olacaktır. Bu ise bölgenin refah ve yaşam kalitesinde büyük bir etki yaratacaktır. Körfez ülkelerinin uzun vadeli en büyük sorunu hem yüksek yaşam standartlarını hem de sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için enerji, su ve gıda kaynaklarını temin etme konusunda yeterli kaynağa sahip olunmayışıdır (Gulf Economic Monitor 2018). KİK nüfusunun 1999'da %35'i 2004'te 31.6'sı 2008'de ise %29'u 5 yaş altındaydı. Bu oran kademeli olarak düşse de genç nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı yine de çok yüksektir. Hızlı nüfus artışı şehirlerdeki yoğunluk seviyesini daha da artırmakta ve kent merkezlerde kamu hizmetleri, altyapı ve konut üzerinde baskı yaratmaktadır. Ücret ve çalışma koşullarındaki eşitsizlik nedeniyle özel sektöre nüfuz etmesi güç olan büyük bir emek havuzu oluşmaktadır. Yurtdışından yetenekli profesyonel işgücünün gelişi ile

genişleyen bilgi ve teknoloji havuzu daha fazla ekonomik çeşitliliğin teşvik edilmesine yardımcı olacak şekilde kullanılabilirse bu sürdürülebilir büyümeyi sağlamaya katkı sağlayacaktır. Aynı anda hem işveren hem de hizmet sağlayıcı olma görevini üstlenen hükümetin petrol fiyatlarındaki çöküş ile birlikte bozulan dengesinin ekonomide yarattığı olumsuzlukları yok etmek ve bu alandaki dengesizliği düzeltmek adına mevcut konumundan vazgeçerek, etkin reformlar gerçekleştirmelidir.

1.5.1.4. Enerji Politikaları

2018 yılı itibarıyla OPEC dünya petrol rezervlerinin %81.89'una yani 1.214.21 milyar varil petrolü himayesinde bulundurmaktadır. Dünyada OPEC'e dahil olmayan petrol rezervlerinin payı ise %18.11'i oluşturmaktadır (OPEC, 2017). Dünyadaki büyük petrol ihracatçıları olarak KİK ülkelerinin petrol rezervleri ise OPEC toplam petrol rezervlerinin %52'sini oluşturmaktadır. Petrol KİK toplam GSYİH'nın yaklaşık %41'ini temsil etmektedir. KİK ülkeleri kanıtlanmış petrol rezervlerinin %40'ını, doğal gaz rezervlerinin ise %23'ünü kontrol etmektedir (OPEC, 2017). 2020 yılına gelindiğinde dünyanın KİK'in enerji ihracatına olan bağımlılığının artması beklenmektedir. Peki böyle bir durum varken ve enerji fiyatları yüksek seyretmesine rağmen neden enerji koruma politikalarına ve yenilenebilir enerji kullanımına artan oranda bir ilgi var ve niçin KİK ülkeleri enerji kaynağı tedariki için endişelenmekte?

Tablo 1.4: OPEC Üyesi Ülkelerin Toplam rezervleri ve payları (OPEC, 2017)

OPEC Ülkeleri	Milyar varil	%lik pay	OPEC Ülkeleri	Milyar varil	%lik pay
Venezuela	302,81	24.9	Nijerya	37.45	3.1
S. Arabistan	266,26	21.9	Katar	25,24	2.1
İran	155,6	12.9	Cezayir	12,2	1
Irak	147,22	12.1	Angola	8,38	0.8
Kuveyt	101,5	8.4	Ekvator	8,27	0.7
BAE	97,8	8.1	Gabon	2	0.2
Libya	43,36	4			

Not: OPEC'in 2017 sonunda yayınladığı kanıtlanmış ham petrol rezervleri, (Milyar varil, OPEC payı)

Bugün fosil yakıt zengini KİK'in enerji tasarrufuna gitmesi gereksiz görünebilir hatta piyasadaki artan talepte KİK için avantajlı bir seyir çizebilir fakat bu süreç sonsuz değildir. KİK ülkeleri bugün yenilenemez enerji kaynaklarının sunduğu imkanlar ile devasa zenginliklere ulaşmış olsa da yenilenemez enerji kaynakları sonlu kaynaklardır.

Enerji piyasasında temel tartışılan gündem petrolün ve doğalgazın ne zaman sonunun geleceğidir. Küresel olarak şu anda her yıl 11 milyar varilden fazla petrol tüketiyoruz. Ham petrol rezervleri yılda 4 milyar ton oranında azalmaktadır. Bu nedenle dünyanın bilinen petrol yatakları hesaba katıldığında 2052 yılında bu tüketim oranı ile devam edildiği takdirde dünya petrol rezervlerinin sonu gelmiş olacaktır. 2052’de petrolün bitmesi ile alternatif enerji kaynaklarını tüketmeyi artırmadığımız takdirde doğalgaz rezervlerinin sonu da 2060 yılında gelecektir (International Energy Agency, 2017). Durum petrole bağımlılığı yüksek olan bütün ülkeler için gelecekte oluşacak bir risk algısı oluştursa da KİK ülkelerinde daha büyük bir endişe teşkil etmektedir. Bu ülkeler gelir yaratma konusundaki bağıllığının yanında enerji kullanımı olarak da petrole bağımlıdır ve bu durumun aciliyetini ikiye katlamaktadır. KİK’in alternatif enerjiye yönelmesindeki dolaylı bir etken ise küresel olarak petrolün bitecek olması endişesinin bütün ülkelerin enerji yatırımlarını petrol gibi karbon salınımı fazla olan kaynaklardan yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneltmesi olmuştur. Dünya genelinde daha önce kullanılmamış petrol ve gaz rezervlerinin kullanıma açılması ve kaya gazı gibi alternatif yakıtların kullanımına yönelik yatırımların artması da KİK için potansiyel rakiplerin sayısı artmıştır. Diğer yandan Paris anlaşmasından sonra petrol ve kömüre oranla daha düşük karbonlu yakıtlar, kaya gazı ve yenilenebilir enerji gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelimdeki artış petrol fiyatlarını ilerleyen dönemde düşürmede öncü faktörlerden biri olacaktır. Bu ise KİK ülkelerinin ekonomilerini bekleyen yeni şokların olabileceğinin ve çeşitlendirmeye yönelik faaliyetlerinin aciliyetinin göstergesi olmaktadır. Bölgedeki ülkeler, petrole bağımlılıklarını azaltacak ve dinamik özel sektörler oluşturmaya yardımcı olacak yapısal reformları hızlandırmak için küresel toparlanmadan faydalanmalıdır. Yenilenebilir enerjiye doğru küresel bir yönelim KİK ülkeleri için hem riskler hem de yeni fırsatlar sunmaktadır. Bol güneş ışığı ile bölge güneş teknolojisinin gücünü artırabilir. Riskleri fırsatlara çevirmek yeni inovasyon ve teknoloji yatırımlarının benimsenmesini gerektirmektedir. KİK ülkelerindeki birçok büyük firma devlet destekli olarak alternatif enerji kaynaklarını üretme ve kullanmaya yönelik AR-GE çalışmaları yürütme kararı almışlardır. Bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden biri Katar Airways biyoyakıt kullanımını geliştirmek için Katar Bilim ve Teknoloji Parkı ile ortaklık kurmasıdır. Diğer bir örnek ise Suudi Arabistan ve Japon enerji şirketi Softbank’ın, dünyanın en büyük güneş enerji projesini gerçekleştirme

konusunda anlaşmaya varması ve 2030'da tamamlanması hedeflenen 200 gigawatt'lık kapasite ile 200 milyar dolara mal olacak proje ile ülkede 100 bin kişiye iş imkanı sağlanmasının hedeflenmesidir (Enerji Portalı, 2018). KİK ülkeleri ekonomilerini çeşitlendirmek ve artan küresel talebe cevap verebilmek için güneş enerjisi ve nükleer santral gibi alternatif yatırım alanları aramaktadırlar (The Economist 2010). Fakat böylesi projelerin uzun teslim süreleri ve yüksek başlangıç maliyetlerinin olması bu yakıtların KİK ülkelerinin enerji karışımlarına 2020'ye kadar ciddi bir katkı yapmayacağı açıktır.

KİK ülkelerinin kişi başına düşen CO₂ ve enerji yoğunlaşması ABD'nin ve OPEC ülkelerinin ortalamasının üzerindedir. Almanya ve Çin gibi enerji yoğun bir ekonomilerde kişi başına CO₂ sırası ile 8.3 ve 4.7 metrik ton iken bu oran Suudi Arabistan'da 19.5, Bahreyn'de 23.4, Katar'da 45.4, BAE' de 23.3, Kuveyt'te 25.2'dir (The World Bank 2019). Sanayi yoğun ekonomilere oranla KİK ülkelerinde kişi başına yakıt ve elektrik tüketim miktarı çok yüksektir. Hızlı nüfus artışı önlem alınmadıkça ilerleyen süreçte elektrik üretmek için fosil yakıtların kullanılmasını artırıp ihracat için daha az kaynağa sahip olunması anlamına gelecektir. Sorunun farkında olan KİK hükümetleri enerji tüketiminde denetimi artırmaya başlamışlar ve savurgan iç tüketimi azaltmaya yönelik tedbir kararları almışlardır. Bunların başında ise sübvansiyon kararları yer almış ve bu doğrultuda çoğunlukla, zenginlerin yararlanma eğiliminde olduğu benzin, elektrik, gaz ve su için yüksek genel sübvansiyon programlarını azaltılmıştır. Fakat iyileştirmelere rağmen, bu hizmetlerin fiyatları uluslararası standartların oldukça altında kalmış, enerji ve su kaynaklarının korunmasına yönelik uygulamalara ve bunlara yönelik sübvansiyonların azaltılmasına halkın enerji kullanımını azaltma yönünde verdiği tepki çok az olmuştur. Bunun nedeni ise birçok tüketicinin enerji sübvansiyonlarının KİK hükümetleri ile vatandaşlar arasında ki örtülü bir sosyal sözleşmenin parçası olduğu fikrinde olmalarıdır. Sübvansiyonları kaldırmak veya büyük çaplı değişiklikler yapmak değiştirmek politik olarak çok zordur. Enerji ulusal bir zenginliktir ve insanlar bunu tüketme hakkına sahip olduklarına inanırlar ve enerji tüketimi bu kültürün bir parçası olmuştur. Ortadoğu'da binaların tasarımı bile ucuz petrolün varlığına dayalı olarak yüksek enerji tüketimi gerektirir ve binalarda çok miktarda enerji isteyen ağır klimalar kullanılmaktadır. KİK ülkelerinde ucuz enerji

tüketiminin oluşturduğu bu katı tüketim kalıbının kırılmamasına ek olarak, ülkelerdeki yasal boşluklardan yararlanan yabancı firmaların en az verimli klimaları ve arabaları Körfez'e gönderebilmeleri de enerji tüketimini yüksek tutan bir etkidir. Araç firmaları yıllar önce başka bir yerde satışı durdurulan arabaları Körfez'e rahatlıkla ihraç edebilmektedirler.

Bu zamana kadar zorlu doğal koşullara entegre olmayı çok iyi bir şekilde başarmış olan Arap dünyasını bekleyen çevresel zorluklar sadece petrol ile ibaret değildir. Dünya ekonomik forum'unun yaptığı bir ankete göre Katar'da ankete katılanlardan yaklaşık %40'ı ileride karşılaşılabilecekleri su krizlerinden endişelenmektedirler (World Ekonomik Forum 2018). Sıcak iklim yüksek buharlaşma oranına neden olduğu için Körfez suyu giderek tuzlanmaktadır. Buna ilaveten su kirliliğinin artması da arıtma maliyetlerini artırmaktadır. KİK ülkeleri su talebini karşılamak için giderek daha pahalı ve yoğun enerji kullanımı isteyen tuzdan arıtılmış suya bel bağlamaktadır. Ancak bu maliyetlere rağmen su tüketimini azaltmaya yönelik hükümet tarafından çok az teşvik vardır. KİK ülkeleri dünyanın su desalinasyon kapasitesinin %40'ından fazlasını oluşturmaktadırlar ve bu kapasitelerinin çoğu enerji yoğunudur (The World Bank 2018a). KİK'in tuzdan arındırma tesislerinin çoğu esas olarak doğal gaz olan termal kaynakları kullanmaktadırlar bu ise çevre sorunlarının katlanmasına neden olmaktadır. 2008'de küresel gıda fiyatlarında artış olması gıda ithalatçısı KİK ülkelerinin suya ek olarak gıda ve tarım politikalarına da yönelmelerinde güçlü bir etki yaratmıştır (The Economist 2010). 2008 yılında gıda fiyatlarındaki artış KİK bölgesinde arz - talep uyumsuzluğu ve spekülatif etkenlere bağlı olarak kıtlık korkusunun artmasına neden olmuştur. KİK'in artan nüfusu ileride oluşabilecek gıda krizlerine işaret etmektedir. Bölgenin yoğun enerji tüketimini tuzdan arındırılmış suyla yerel tarımı ideme ettirebilmesi zordur. KİK hükümeti ve bölgedeki özel yatırımcılar kriz oluşumunu engellemek ve gıda teminini güvence altına alabilmek için Irak, Ukrayna ve Türkiye gibi gıda ihracatı potansiyeli olan bölgeye yakın ülkelerle tarıma yönelik anlaşmalar doğrultusunda arazi satın alma veya uzun dönemli kiralama yoluna başvurumaktadırlar. KİK'in tarım konusunda yöneldiği diğer bir kıta ise Afrika kıtası olup bu bölgede tarıma yönelik uzun dönemli getirileri olacak ciddi girişimlerde bulunmaktadırlar.

Doğa kaynaklı sorunların oluşturduğu baskıya yönelik olarak düşük petrol fiyatları ve iklim değişikliğine olan tepkiyi en aza indirmek için KİK ülkeleri son yıllarda çeşitli önlemler almaktadırlar. Enerji tüketiminde verimliliği artırmaya yönelik olarak temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmak, su tüketiminde verimliliği artırmak ve su kaynaklarının kapasitesini artırmak, yurtdışından tarım arazisi almak veya kiralamak gibi tedbir politikaları geliştirmişlerdir. KİK ülkeleri endüstri alanında enerji yoğun kalmaya devam etse de tüketici davranışlarını değiştirerek sübvansiyonları kısarak ve bina tasarımlarını enerji tasarruflu planlarla değiştirerek enerji kullanımını daha elverişli hale getirmeyi amaçlamışlardır. KİK bölgesi enerji fiyatlandırma çerçevelerini yeniden şekillendirmeye devam etmeli ve belli başlı doğal kaynakların yönetimini iyileştirmek, enerji kaynaklarından daha fazla fayda sağlamak, enerji verimliliğini artırmak, su kullanımını ve ithal gıdaların bol miktarda tedarik edilmesini artırmak için daha kararlı politikalar geliştirmelidir. Bölge ülkeleri sadece petrol ve doğal gaz ihracatı üzerinde değil aynı zamanda katma değeri yüksek olan ürünlerin oranının artırılmasına odaklanarak enerjiyi yeni yollarla üretmeyi hedeflemelidirler (The Economist 2010).

1.5.1.5. KİK'in Çevre Ülkelerle İlişkileri

KİK ülkelerinin çevre ülkeler ile ilişkilerini Jeopolitik olarak temelde Asya ülkeleri ve Afrika ülkeleri olarak iki gruba ayırabiliriz ve birliğin geleceği için bu ülkeler ile ilişkiler çok önemlidir. KİK 'in Asya ve Afrika da yaptığı yatırımlar doğrultusunda ileriki dönemlerde ekonomik ve ticari bir merkez olarak önemi ve konumu değişiklik gösterebilir. Asya ülkeleri ile ilişkilere değinecek olursak tarihsel olarak gurbetçi işgücü ihtiyacının büyük kısmını bu bölgeden karşılayan Körfez ile gurbetçi ücretleri ile ülkelerine ciddi döviz girişi sağlayan Güney Asya ülkeleri arasında köklü bir ilişki vardır. Ancak günümüze gelindiğinde bu ilişkilerin yapısında ve büyüklüğünde ciddi değişimler yaşanmaktadır. Bir yandan KİK ülkelerinin yabancı işgücüne olan talebinin ilişkileri azaltıcı etkisi varken diğer yandan Güney Asya ülkeleri birliği (ASEAN) ile ticaret ve yatırım akışı artmakta ve KİK ile Asya arasındaki büyük oyunda Çin kaptanlık rolünü oynamakta ve Çin'in KİK ile ticaret bağları giderek güçlenmektedir. Soğuk savaş döneminde Sovyet-ABD ikili mücadelesinin yaşandığı bu

bölgede ilerleyen dönemde Çin-ABD mücadelelerine şahit olabiliriz. ABD ve Çin arasında yükselen bir ticaret savaşında Çin'in kendisine dayatılan savaşın stratejik bir adımı olarak KİK ve daha geniş anlamda MENA bölgesine yoğunlaşması beklenmektedir. Çin giderek Batı'nın dışındaki ülkelere odaklanarak savaşın zeminini hazırlama yönünde ciddi adımlar atmaktadır. Çin'in altyapı, sanayileşme, enerji işbirliği ve finansman mekanizmasında KİK ülkeleri ile işbirliği yapmaya istekli olması Çin'in KİK Bölgesi ile işbirliğinin daha da derinleştiğini ve ikili mücadelede enerji sektörünün kilit rol oynayacağını göstermektedir. 2020'ye gelindiğinde Çin KİK'in en büyük ticaret pazarı olacak ve KİK'in ihracatı içerisinde en büyük paya sahip Çin'in ihracat değeri 160 milyar dolar civarında olacak ve bölgenin ithalat pazarının hakimi olacak ve Körfeze yaklaşık 135 milyar dolarlık mal temin edecektir(Qian ve Fulton, 2017). Çin'in KİK ülkeleri ile olan ticari ilişkilerindeki yoğunlaşmaya en net örnek CNPCC ve Katar Gaz olabilir. Çin, Katar'dan daha fazla LNG almaya başlamış ve ayrıca iki ülke arasındaki altyapı, inşaat projelerinde sonuca varılan anlaşma sayısında artış yaşanmıştır. Şu anda Dubai'de 3.000'in üzerinde Çin'li şirket var ve bunların bir kısmı yerel pazar için yiyecek tedariki sağlarken, bir kısmı müteahhitlik faaliyetleri yürütmekte ve diğerleri ise Dubai'yi bölgesel bir üs olarak kullanmaktadır (The Economist 2014). Çin ayrıca bölgedeki denizcilik sektöründeki varlığını da güçlendirmesi için yeni ortaklar aramakta ve aradığı desteği BAE'den bulma ihtimali çok yüksek gözükmektedir. Peki ABD-Çin meselesi arasında kalma tehlikesi altındaki KİK bölgesi bu çatışmadan kendini uzak tutamazsa sonuçları ne olacak? Bu ticaret savaşının gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak ekonomik şokun petrol fiyatlarına yansımaları nasıl olacak? Tüm bu soruların cevabını uzun süren bir sürecin sonunda alabiliriz.

2020 yılına gelindiğinde diğer gelişmekte olan Asya pazarları da bu bölge ile ticari ilişkilerini artıracaklardır. KİK'in ilişkilerinin giderek güçlendiği diğer bir ülkede Hindistan'dır. Hindistan ve Körfez ülkeleri arasında geçmişten gelen çok köklü bir ilişki vardır. Örneğin Umman 1970'lere kadar Hint rupisini kendi para birimi olarak kullanmıştır. Fakat küreselleşme süreci ile birlikte Körfez'de petrol çağının başlaması ve gelişmiş ülkelerin petrole daha fazla ihtiyaç duyması Hindistan ile olan ticari ilişkileri geriletmiş ve Hindistan'ın KİK ihracatındaki payı %2 olarak kalmıştır. Ancak

son dönemde Hindistan'da yaşanan ekonomik büyüme ve hızlı teknolojik gelişim Hindistan ile KİK arasındaki ticari ilişkilerin ve yatırımların tekrar artmasının sağlamıştır. Bu ülke Çin ile birlikte KİK'in ekonomik profilini yeniden şekillendirebilecek en büyük potansiyele sahiptir. Filipinler ve Endonezya KİK'in giderek artan sayıda göçmen işçi tedarikçisidir. KİK bölgesinde 2.7 milyondan fazla Filipinli göçmen işçi vardır. Bölgedeki göçmenlerin %12'si bu bölgeden gelmektedir (The Economist 2014).

KİK'in ekonomik ilişkilerinde ciddi artışın olduğu diğer bölge ise Afrika'dır. Afrika doğal kaynakları, genç nüfusu, artan tüketici ihtiyaçlarını ve büyük altyapı gereksinimleri ile dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerine sahiptir. Ancak altyapı maliyeti ve piyasadan uzak mesafe nedeniyle bölgeye yönelik riskler hala yüksektir. Bu risklere rağmen KİK'in bu bölge ile olan ticari yakınlığı son dönemde büyük bir artış göstermiştir. KİK yatırımcıları yeni sermaye ve yatırım fırsatları ararken Afrika ülkelerinin ise altyapılarını geliştirmek için yatırımcıya ihtiyacı vardır. Bu doğrultuda birçok KİK ülkesi bu bölgeye yatırım yapmaya başlamıştır. Özellikle Afrika'nın ulaşım sorununu çözüme yönündeki projelere KİK büyük katkı sağlamıştır. BAE'nin TAÇA'sı Gana'da bir enerji santrali kurmuştur. Kuveyt ve Suudi Arabistan şirketleri bölgeye yol ve Havaalanları inşa etmektedir. Dubai yatırım şirketi 23 milyon ABD doları piyasa değerine sahip Batı Afrika'nın Dangote çimento şirketine 300 milyar dolarlık yatırım yapmıştır (The Economist 2014). Diğer taraftan iklim değişikliğinin getirdiği gıda krizi riskine bağlı olarak KİK ülkelerinin Afrika'nın tarımsal arazilerine yatırım oranlarında ciddi artış olmuştur. Arazileri tam olarak elde etmek veya tarım alanlarına yatırım yapmak suretiyle, KİK yatırımcıları Afrika ekonomilerini desteklerken, sürdürülebilir bir gıda tedarikini sağlamayı amaçlamaktadırlar. BAE kurumları geçtiğimiz on yıl boyunca Sudan, Kongo, Namibya, Zimbabve ve Sierra Leone'deki tarım projelerine yatırım yapmışlardır. Suudi Arabistan, 2009 yılında, tarımsal faaliyeti su kaynağını tükettikten sonra iç buğday tüketimini azaltma stratejisinin bir parçası olarak Tanzanya'dan 500.000 hektar ekilebilir araziye satın almıştır. Tüm bunlar KİK için ilerleyen süreçte Afrika'nın öneminin daha da artacağı ve bu doğrultuda ilişkilerinde daha fazla gelişeceğinin göstergesidir.

1.6. Katar Krizi ve KİK'in Geleceği

KİK'in kuruluşunun en önemli nedenlerinden biri üye ülkelerin birçok benzer özelliklerinin olması olsa da bu ülkeler arasında da diğer birçok bölgesel organizasyonda olduğu gibi farklılıklar ve anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Medyanın hükümetlerin baskıları altında olması gibi nedenlerden dolayı geçmişte bu fikir ayrılıklarını pek kamuoyuna duyuramasa da yakın dönemde medya üzerindeki baskıcı tutum KİK üyesi bazı ülkelere nispeten kalkmış ve KİK üyeleri arasında gizli tutulan sınır anlaşmazlıkları, kraliyet aileleri arasındaki kavgalar ve çıkar çatışmaları benzeri konular uluslararası arenaya yansımıştır. KİK kurulduğu dönemden itibaren birçok anlaşmazlığa ev sahipliği yapmış fakat bunlar bir şekilde çözülmüş ve diğer uluslar bu sorunların çözümüne dahil edilmemiştir. 2014 yılına kadar bir şekilde çözülen ya da ertelenen sorunlar 2014'de keskin bir şekilde varlığını hissettirmiş ve KİK'in varlığını tehdit eden ilk en büyük sorun ile yüzleşilmiştir. 5 Mart 2014 tarihinde Bahreyn, Suudi Arabistan ve BAE'nin Büyükelçilerini KİK üyesi Katar'dan endişeleri son bulana kadar geri çektiklerini duyurmaları hem KİK vatandaşları hem de diğer ülkeler açısından şaşkınlık yaratan bir durum olmuştur. Bu dönemde Doha KİK'in temel ilkelerine uymamakla, bu üç ülkenin iç işlerine müdahale etmekle, Mısır'ın güvenliğini tehdit eden İslamcı grup Müslüman Kardeşler lideri ve eski Cumhurbaşkanı Mohammed Morsi'yi desteklemek ve bunu Doha merkezli Al Jazeera ile yapmakla suçlanmıştır. 2014 yılında yaşanan bu ön kriz KİK'in gücünü ciddi derecede zayıflatmış ve üç ülkenin büyükelçilerini geri göndereceğini duyuracağı 16 Kasım 2014 tarihine kadar yaklaşık 8 ay karmaşa ve gerilim ortamında varlığını devam ettirmiştir.

KİK içerisinde ilk olarak Katar'ın Müslüman Kardeşleri desteklediği gerekçesi ile ortaya çıkan siyasi bloklaşma Yemen üzerinden devam etmiş ve Suudi Arabistan, Houthis'i bir terörist grup olarak görürken, Katar Hükümeti grubu, Yemen'in siyasi sahnesinin meşru bir bileşeni olarak görmüştür (Hassan, 2015). Bu kriz KİK'in kendi içerisinde çelişen çıkarları olan farklı grupların ortaya çıkmasına katkı sağlamış ve bu süreçten sonra Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn, Katar'la siyasi bir mücadelenin içerisinde yer almış ve derin bir çatlak oluşmuştur. Umman ve Kuveyt ise KİK'in tarafsız olan kısmını oluşturmuştur. Ek olarak Kuveyt bu dönemde

taraflar arasında arabuluculuk görevi üstlenerek KİK içerisindeki etkin konumunu artırmanın fırsatını bulmuştur.

2014 yılında çözüldü denilen fakat sadece ötelenebilen kriz 2017 yılının Haziran ayında tekrar patlak vermiş ve Suudi Arabistan ve BAE ile birlikte Bahreyn ve Mısır, Katar'a karşı abluka uygulama kararı almışlardır. Tek kara sınırı olan Suudi Arabistan ve diğer üç ülke Katar'ı "terörist, aşırılık yanlısı ve mezhep örgütlerini" desteklemekle suçlayarak tüm hava, kara ve deniz bağlantılarını kesip, büyükelçilerini Doha'dan geri çekmişler ve bu ülkeye ihracatlarını durdurup Katar vatandaşlarının ülkelerini terk etmeleri kararı almışlardır (Sanders, 2017). Bu abluka kararının en önemli nedeni ise siber saldırıya maruz kalan Katar devlet haber ajansı (QNA) üzerinden Müslüman Kardeşler ve İran lehine haberler yayınlanması olmuştur. Bu ülkeler bir yandan çevre ülkelerden ablukaya destek bulmaya çalışıp krizi tırmandırma politikalarını yürütürlerken diğer yandan Katar'a karşı havadan, karadan ve denizden uygulanan ablukayı sıkılaştırmışlardır. 2014 yılında Obama'dan beklenen desteği bulamayan ve bu nedenle Katar'ı bu dönemde yeterince sıkıştırılamayan Suudi Arabistan ve BAE'nin Kasım 2016'da Donald Trump'ın başkan seçilmesi ve aralarındaki ilişkilerin güçlenmesi ile Katar üzerindeki baskıyı artırması kolaylaşmıştır. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, ve Mısır ile başlayan abluka kararına Ürdün, Moritanya, Senegal, Cibuti, Komoros, Maldivler, Libya gibi birçok Afrika ülkesini dahil edilmiş ve abluka çok geniş bir alana yayılmıştır. Bu dönemde BAE ile Suudi Arabistan Bahreyn ve Mısır başta olmak üzere kriz süresince destek olan müttefiklerine desteğin devamlılığını sağlamak adına ciddi ekonomik yardımlar yapmışlar fakat Somali'den ise kriz sürecinde destek olmadığı için kriz öncesi devam eden yardımlar geri çekilmiştir. Katar sürecin başında bazı zorluklarla karşılaşsa da alternatif yollar geliştirerek abluhanın etkisini büyük ölçüde minimize etmeyi başarmıştır. Katar hava ve deniz ulaşımını kısa sürede İran üzerinden yeniden aktif hale getirmiş, gıda ithalatını da İran ve Türkiye'ye den tedarik etmeye başlamış, bu yolla Suudi Arabistan'ın kara sınırını kapatma yaptırımını etkisiz hale getirmiş olsa da bu süreçte maliyetleri ciddi oranda artırmıştır. Dört Arap ülkesi Katar'a 13 maddelik bir talep listesi yöneltmiş ve bu 13 maddenin uygulanmasının kabul edilmesi şartı ile 10 gün içerisinde abluhanın kaldırılacağını teminatını vermiştir. 13 madde içerisinde krize

sebepler olan İran ve Müslüman kardeşler ile ilişkilerin sonlandırılması, Al Jazeera başta olmak üzere birçok yaygın organının kapatılması, Türkiye'nin Katar'daki askeri üssünün kapatılması ve askeri ilişkilerin sonlandırılması, bu dört ülkenin iç işlerine karışmaması ve vatandaşlarına Katar vatandaşlığı verilmesinin yasaklanması gibi maddeler yer almıştır. Bu maddeler yolu ile dört ülke rahatsız oldukları taraflarını açıkça listeleyip, Katar'ın siyasi ve askeri karar alanı daraltılmaya çalışılmış ancak Katar bu 13 maddeyi kabul etmemiştir. 2014 yılında arabuluculuk konusunda başarılı olan Kuveyt 2017 yılında da devreye girmiş ve Suudi Arabistan ve müttefikleri ile Katar arasındaki sorunları çözmek adına Kuveyt Emiri Şeyh el-Ahmed el-Cabir el-Sabah Doha ile Riyad'ı ziyaretler gerçekleştirmiş, kriz büyümeden kontrol altına almaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır (Çelikkol, 2018). Kuveyt'in çabalarına ek olarak başlangıçta Katar'a yönelik müdahaleyi destekleyen bir tutum takınan ve krizin derinleşmesine neden olan ABD ile İngiltere'den de birçok lider tarafların her ikisine ziyaretler gerçekleştirmişler, kriz sürecinin çözüme kavuşması için adımlar atmışlar ancak başarısız olmuşlardır. KİK oluşumu itibari ile askeri ve diplomatik olarak İran için mevcut tehdit algısını artıran bir bölge iken var olan krizle birlikte bu konumundan büyük tavizler vermiş ve İran'ın hareket alanının genişlemesine ve yaşanan KİK içi sorunlarla birlikte rahatlamasına neden olmuştur. İran ile ve özellikle son dönemde bölge ile ilişkilerini artıran Rusya ve Çin'le mücadelenin bölgede ABD için önemi bilinmekle birlikte ABD'nin bu taraflara karşılık olarak bölgedeki askeri yapılanmayı artırmak adına KİK ülkelerinin yanında Mısır ve Ürdün'ün de dahil edileceği Arap Nato'su da denilen fakat asıl adı Ortadoğu Stratejik İttifakı Middle East Strategic Alliance (MESA) olan projenin gerçekleştirilmesi yaşanan kriz ile birlikte çok zor bir hal almıştır (Özev, 2018). Bölgedeki hakimiyet alanı karmaşık bir hal alan ABD'nin bu dönemde elde ettiği tek olumlu gelişme mevcut kriz ortamı ile gerginleşen diplomatik ilişkilerin askeri bir yansıması olarak 2018 yılı içerisinde tüm Körfez ülkelerinde silahlanma giderlerinin iki katına çıkmış olması ve bu silahların büyük bir bölümünü ABD'nin satmış olmasıdır. Ancak bölgedeki yaşanan gelişmeler ve artan gerilim içerisinde bölgenin geçmişten beri güvenlik ve istikrar kalesi olan KİK'in varlığını sürdürmesi ABD'nin bölgeye yönelik çıkarları nedeni ile hala mecburi durumdadır. Kurulduğu dönemden itibaren tarihinin en şiddetli krizine ev sahipliği yapan KİK'in mevcut dağınık yapısı KİK'in karar alma ve uygulamasına ek olarak ABD'nin bölgeye

yönelik planlarını koordine etme ve gerçekleştirme kabiliyetini zorlaştırmaktadır. 10 bin asker ile ABD'nin Orta Doğu'daki ana askeri üssüne ev sahipliği yapan Katar'a yönelik mevcut ablukanın kaldırılması için ABD yetkililerinin attığı adımların yetersizliği ABD'nin bu konudaki istekliliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Katar ablukanın üstesinden gelmek için İran ile olan ilişkilerini artırmaya devam ettiği ve Türkiye ile olan askeri ittifakını sürdürdüğü takdirde BAE ve Suudi Arabistan'ın Katar'a yönelik tepkilerinde bir gerileme olmayacaktır.

Katar Krizi sonrası birlik üyesi ülkeler arasındaki fikir ayrılığının net bir şekilde belli olması KİK'in varlığının sorgulanmasına neden olmuş ve KİK imajı ciddi şekilde zarar görmüştür. KİK'in Katar krizinin patlak verdiği süreçten itibaren krizin ortadan kaldırılmasına yönelik açık bir tutumda bulunmaması ve tarafları bir araya getirememesi başarısızlığını açıkça ortaya koymuştur. Katar krizinin ortaya çıktığı 2017 yılından itibaren Körfez İşbirliği Konseyi zirvesine altı üye devletin liderlerinin tam katılımı sağlanamamıştır ve liderler bir araya getirilememiştir. 2017 yılında Kuveyt'te gerçekleşen 38. KİK zirvesine ev sahibi Kuveyt'in yanında bir tek Katar devlet başkanlığı düzeyinde katılırken 2018 yılında Riyad'da 39.su düzenlenen zirveye yine düşük düzeyli bir katılım olmuş ve BAE, Umman ve Katar'dan devlet başkanlığı sıfatında katılım gerçekleşmemiştir. Dünyanın en büyük hidrokarbon rezervlerini bünyesinde bulunduran Basra Körfezi'nin uluslararası alanda başarılı kabul edilmiş bir örgütü olarak istikrar ve işbirliğini sağlamak adına güçlü bir kurumsal mekanizma oluşturan KİK özellikle ekonomik alandaki başarısı ile dikkat çekmekteydi. AB'deki gibi bir ortak para birimi oluşturulması hususundaki görüşmeler, yakın bir zamana kadar devam etmekteydi. KİK'in bölgenin önemli bir kuruluşu olduğunun en bariz örneklerinden biri Arap ülkesi olan Ürdün'ün ve Fas'ın birliğe katılım için başvuruda bulunmasıdır. KİK kurulduğu dönemden itibaren Basra Körfezi ve kargaşanın merkezi Ortadoğu içinde istikrarı ile anılan bir birlik olarak dikkat çekerken, bu durum tamamen tersine dönmüş ve diplomatik sorunların uluslararası diplomasinin gündeminden hiç eksik olmayan bir bölge haline gelmiş ve bölgedeki istikrarı sağlama yönündeki imajı ciddi zarar görmüştür. Geçmişte değerler, çıkarlar ve tehditler gibi birçok hususta aynı noktada buluşabilen KİK üyesi ülkelerin tüm bu ortak unsurlarında yaşanan ayrışma ve farklılaşmalar KİK'in devamlılığının sağlanmasını çok güç bir hale getirmiştir. Ancak

Katar'ın tüm bu zorlamalara ve kısıtlamalara rağmen KİK'ten ayrılmaması Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdulaziz'in 39. KİK zirvesine katılım konusunda Katar Emiri Şeyh Temim bin Hamed Al Sani'ye resmi davette bulunması gibi birçok örnek KİK üyesi ülkelerin KİK'in varlığını hala önemsediklerinin ve dikkate aldıklarının göstergesidir.

Katar'ın KİK'ten ayrılmamasının en önemli nedenlerinden biri stratejik açıdan Hürmüz Boğazı'nda oluşabilecek bir aksama durumunda özellikle tek kara sınırı olan Suudi Arabistan'a ve diğer KİK üyesi ülkelere aşırı derecede bağımlı durumda kalacak olmasıdır. Doğalgaz sevkiyatında sınırlı ve zor bir alternatife sahip olan Katar bölgedeki diğer ülkelere oranla enerji aktarımı konusunda daha zorlu bir sürece sahiptir. LNG sevkiyatının büyük bir kısmını Uzakdoğu'ya gerçekleştiren ve Hürmüz Boğazını kullanmaya mecbur olan Katar Suudi Arabistan ve BAE'nin baskıları ile en önemli enerji geçiş hattına sahip İran ile ilişkilerini koparmaya zorlanması Katar'ı oldukça zor bir durumda bırakmıştır. Hürmüz boğazına tek alternatif olarak KİK üyesi ülkelerle özellikle Suudi Arabistan ile ilişkilerini iyi tutmak zorunda olan Katar bu ikilemli süreçte arada kalmış bir konumdadır. Abluka durumunda olmasına rağmen Katar doğal gazını en çok tüketen ülkelerden biri olan BAE'nin ise Katar'a LNG tedariki dışında pek bir bağımlılığı yoktur ve bu konuda alternatifler oluşturmak adına nükleer enerji yatırımlarına ciddi ağırlık vermiştir. Ayrıca BAE, Abu Dabi petrol boru hattı sayesinde Hürmüz Boğazı'na bir alternatif oluşturmayı başarmış ve Hürmüz boğazında oluşabilecek olası bir aksamadan doğabilecek zararı en aza indirmiştir. Enerji kullanımı ve sevkiyatı konusunda bu ülkelerin hala birbirlerine bağlı olmaları ve karşılıklı çıkar ilişkilerinin tam olarak bitmiş olmaması bu ülkelerin ilerleyen süreçte tekrardan KİK bünyesi altında bir araya gelmelerini ve ortak çıkarlar doğrultusunda kararlar almalarını sağlayabilir. Ancak BAE ve Suudi Arabistan'ın abluka kararında ısrarcı olmaları durumun geri döndürülebilirliğini her geçen gün zorlaştırmaktadır. KİK ülkeleri arasındaki diplomatik bölünmenin uzaması üye ülkeler arasında ki ticareti ve yatırımı azaltmakla birlikte karmaşanın bölgeye yönelik risk algısını artırması uluslararası yatırımların azalmasında da belirleyici etken olmaktadır. Petrol fiyatlarına bağlılığın ülkelerin ekonomilerini derinden sarsmasına ek olarak diplomatik krizle birlikte

ekonomik faaliyetlerin ikinci plana itilmesi ülkelerin geleceğe yönelik ekonomik sorunlarının artması ve daha büyük zararlara mal olması ihtimalini artırmaktadır.

Ortadoğu da özellikle Basra körfezi ve çevresinde ortaya çıkacak güvenlik sorunları ve bu ülkelere yönelik her hangi bir tehdit algısı KİK ülkelerini tekrar bir araya getirmede, fikir ayrılıklarını en aza indirmede ve karşılıklı güven sorununu çözmede etkin bir görev oynayacak güce sahiptir. Diğer birleştirici unsur olma ihtimali yüksek olan nokta ise enerji temelli ekonomik çıkarlardır. KİK ülkeleri arasındaki bağların vatandaşlar, ticaret, eğitim ve ortak kültür seviyelerinin yanı sıra akrabalık bağları, coğrafi konum ve paylaşılan tarihler düzeyinde konsolide edilmesi durumunda olması da hükümetler arasındaki güvensizlik ortamının azalabilir olmasında güçlü bir görev üstlenebilecek duruma sahipken tam tersine bir durum olarak Katar halkını ülkelerinden zorla çıkartan bu dört ülkeye karşı halkta oluşabilecek nefret algısı gibi durumlar krizin derinleşmesine ve çözümü imkansız bir hal almasına da neden olabilecek bir güce de sahiptir (Sanders, 2017). KİK'in yeniden tam bir birlik olmasını sağlayabilecek unsurlar mevcuttur ancak 2014 ve 2017 yılında yaşanan hatta daha eskiye de giden KİK içi sorunların çözümünü hızlandırmak ve mevcut kriz gibi aşılması yıllar alan sorular olmasını önlemek için KİK'in kendi içinde ve dışarıya karşı daha şeffaf bir yapıya sahip olması gerekmektedir.

KİK üyesi ülkeler arasında oluşan bu karşılıklı güven krizinin sürekli tekrar etmesinin ve çözüme kavuşturulamamasının arkasında KİK üyeleri arasındaki ilişkileri açıkça düzenleyen ve yöneten somut bir sistemin olmayışı yatmaktadır. Oluşan bir fikir ayrılığının çözülmesi ya da birlik üyeleri arasında mutabakata varılıp ortak bir karar alınması gibi konular bazen birkaç yılı almaktadır. Ek olarak her hangi bir konuda anlaşma yapılması ya da KİK içerisinde mevcut bir sorunun anlaşma yolu ile çözülmesi durumunda sürecin devamında alınan kararların uygulanabilirliğini denetlemeye yönelik kurumsal bir yapının henüz var olmamış olması KİK'in varlığına büyük zararlar vermekle birlikte uluslararası alandaki etkinliğini daraltmaktadır. KİK'in mevcut organizasyon şeklinde vatandaşlarının söz sahibi olmasını ve seslerinin duyulmasını sağlayacak herhangi bir mekanizmanın olmayışı da KİK'in niteliğinin ve başarısızlığının sorgulanmasındaki önemli etkenlerden biri olmaktadır. KİK oluşumu

itibari ile Avrupa Birliği ile karşılaştırılan bir birlik olsa da nitelik olarak çok fazla eksiği bulunmakta ve KİK'te mevcut hukuki bir karar alıcı gücün olmaması bunların en başında gelmektedir. Üyeler arasındaki ilişkileri düzenlemek, çıkarlarını düzene sokmak ve dış politikalarını birbirine bağlamak için güçlü ve net bir hukuki sistem ortaya konmadığı sürece, KİK içinde ortaya çıkan politik blokların farklı gündemlerinin yeniden ortaya çıkması muhtemeldir (Hassan, 2015). KİK mevcut kurumsal yapısı ile devam ettiği sürece yok oluşunu hazırlayacaktır ve yakın dönemde bir şekilde varlığını garanti altına almayı başaracak olsa da uzun dönemde ortaya çıkan birçok benzer sorun ile baş etmenin güçlüğü KİK'in yok olmasına neden olacaktır.

II. BÖLÜM

2. TÜRKİYE VE KÖRFEZ ARAP ÜLKELERİ İŞ BİRLİĞİ KONSEYİ ÜYESİ ÜLKELER ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER VE ANALİZLERİ

2.1. Türkiye ve Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi Üyesi Ülkeler Arasındaki Ekonomik İlişkiler Tarihsel Gelişimi

Tarih boyunca Ortadoğu'da yaşanan siyasi gelişmeler emperyal güçlerin bölgeye yönelik çıkarları doğrultusunda şekillenmiş ve emperyal güçler bu yolla sadece bu bölgede yer alan ülkeleri değil dünya genelinde birçok ülkenin siyasi politikalarını istediği doğrultuda şekillendirme fırsatı bulmuştur. Bu ülkelerin başında ise bölgede etkin olma çabası içerisinde olan Körfez ülkeleri ve Türkiye yer almaktadır. Bu ülkeleri bir araya getiren ve birbirlerinden uzaklaşmalarına neden olan en büyük unsur emperyal güçlerin bölgeye yönelik planları olmuştur. Bu ülkeler emperyal güçlerin bölgeye yönelik planlarını sezinlemekteki etkinlikleri ve bu yönde attıkları adımlar oranında bölgedeki güç potansiyellerini artırmışlar ya da azaltmışlardır. Çoğu zaman Körfez ülkeleri ve Türkiye emperyal güçlerin Ortadoğu'da yürüttüğü taktik savaşlarının en büyük oyuncularını olarak karşı karşıya getirilmişler, bu güçlerin planlarının etkisi altında bazen yakın bazen uzak diplomatik ilişkiler kurmuşlar ve bu nedenle ekonomik ilişkileri de hep dur-kalk mantığı ile hareket etmiştir. Türkiye'nin dışa bağımlı ekonomik yapısından kaynaklı dönem-dönem yaşadığı ekonomik sorunlar ışığında gelişen diplomatik ilişkiler bölgeye yönelik politikaların temelini oluşturmuştur. Körfez ülkeleri ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı kronik dış ticaret açığının ve darboğazının ekonominin mevcut yapısı haline geldiği 1954 yılında Menderes'in yardım yakalamak için gittiği Amerika'da Türkiye'nin Batı ile Ortadoğu arasındaki

işbirliğini sağlamak görevini üstlenmesi ile başlamıştır (Gerger 2012: 84). ABD bu dönemden sonra Türkiye'yi Ortadoğu'da Batının bir kolu haline getirmiş ve karşılığında ihtiyacı olan yabancı sermayeyi sağlamıştır. Menderes sonrası dönemde Ortadoğu ile Türkiye arasındaki ilişkiler çok mesafeli bir şekilde ilerlemiş, 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi(AKP) iktidara gelmesiyle birlikte Ortadoğu'ya yönelik politikalarda Körfez Arap ülkeleriyle ilişkilerini artırma çabası içerisine girmiş, ilişkiler dalgalı bir seyir halinde ve karşılıklı şüphe içerisinde günümüze kadar devam etmiştir. Buna neden olan en önemli unsur ise Menderes döneminin tekrarı niteliğindeki siyasi vizyonunun arkasında duran Türkiye'yi Müslüman dünyasının hakim lideri olarak gören dünya görüşü olmuştur. Bu görüş Türkiye'nin Körfez ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirmek istemesindeki kilit faktör olurken Körfez'in ise zamanla bu durumu bir tehdit olarak algılamasına neden olmuş ve ilişkilerin istenilen düzeye gelememesinde etkin rol oynamıştır. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ve bölgedeki iktidar dengesinde meydana gelen değişiklik KİK ülkeleri ile Türkiye'nin birbiri ile yakın ilişkiler kurmaya zorlamış ve karar alma bakımından tek başlarına bırakılmayan bu ülkeler bir arada tutulmaya çalışılmıştır. Küreselleşme sürecinin dayatması niteliğindeki bölgesel bütünleşmeyi artırmak adına Körfez Arap ülkeleri ve Türkiye güvenilir iki partner olarak askeri, siyasi, ekonomik alanlarda bir çok anlaşma imzalamış olsa da hiçbir zaman dostane bir ilişkiye sahip olmamışlar ve umulan karşılıklı güven bağı kurulamamıştır. Emperyal güçlerin çıkarları ve kendi çıkarları doğrultusunda bölgede aktifleşme çabası ile hükümet ekonomik açıdan birçok avantaj elde edeceğini umsa da çoğu zaman pek istediği gibi bir sonuç ile karşılaşamamıştır.

Özellikle Ahmet Davutoğlu Dış politikada Körfez'e yoğunlaşmış ve bölgeye yönelik İslamcı hareketleri artırma çabası içerisine girmiştir. Amerika ile olan anlaşmazlıklar ve Türkiye-AB müzakere sürecinin açık uçlu yapısı Türkiye'nin bir alternatif olarak bu bölgeye olan ilgisinin artmasına neden olmuştur. AKP hükümeti KİK ülkeleri ile yakın ilişkiler kurup KİK üyesi ülkelere Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn ve Kuveyt'in liderleri arasında çok sayıda toplantı tertip edilmiştir. Bu gelişmelere ek olarak 1-2 Kasım 2016 tarihlerinde TOBB ve Körfez İşbirliği Konseyi Odaları Federasyonu tarafından Manama'da 2. Körfez-Türkiye İş ve Yatırım Forumu düzenlenmiş ve forumda Türk iş adamlarının Körfez ülkelerindeki iş adamlarıyla

yaklaşık 380 milyon dolarlık ticari görüşme yaptığı belirtilmiştir (Köktaş, 2018). Türkiye ile Arap Ülkeleri arasındaki ilişkileri artırmaya yönelik olarak Türk-Arap İşbirliği Forumu (TAF), Türkiye- KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyaloğu gibi iki önemli platform bu dönemde yoğun girişimlerde bulunmuşlardır. Euro bölgesi krizi, Avrupa birliği ile ticaretin daralması ya da en son yaşanan ABD ile olan diplomatik sorunların sonrasında ticaretin daralması gibi Batı ile yaşanan sorunların olumsuz etkileri Körfez ülkeleri ile kapatılmaya çalışılmıştır.

2010 yılında başlayan Arap baharı ise Türkiye'nin bölge ile diplomatik ilişkilerinde fikir ayrılıklarının ilk temelleri oluşturmuş ve bu keskin olmayan ayrılıklar günümüzde keskin bir gruplaşmaya dönüşmüştür. Arap Baharı sürecinde Müslüman kardeşler ve Türkiye devrimle gelen Mursi'yi desteklerken Suudi Arabistan ve BAE Sisi hükümetini desteklemiştir. Özellikle Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'in mevcut politik sistemlerine ve ulusal güvenliklerine tehdit olarak gördükleri Müslüman Kardeşler'in Türkiye tarafından açık bir dille desteklenmesi Körfez ülkelerinin tepkisine neden olmuştur. 2011'den bu yana devam eden Suriye iç savaşı Arap Baharı sonrası KİK ülkeleri ve Türkiye arasındaki anlaşmazlıkların seviyesini artırmış, Suudi Arabistan ve BAE aynı rejimleri desteklerken Türkiye ve Katar farklı tarafta yer almış ve Suudi Arabistan- Katar merkezli bir siyasi çatışma BAE- Türkiye arasında da benzer bir çatışmaya dönüşmüştür. BAE Dış işlerinden sorumlu devlet bakanı Enver Gargaş "Mezhapçı ve partizan görüşler bir alternatif olarak kabul edilmemelidir bu nedenle Arap dünyası Tahran ya da Ankara tarafından yönetilemez." diyerek Türkiye'nin açık bir dille tehdit unsuru olduğunu ifade etmiş ve bunun gibi birçok diplomatik söylem ile Türkiye'nin bölge içi işlere dahil olmaması yönünde mesajlar verilmiştir. Türkiye ve BAE arasındaki mücadelenin boyutları Somali gibi diğer ülkeler ile olan ilişkilerde de kendisini göstermiştir. Her iki tarafta MENA bölgesi olarak adlandırılan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da etkinliklerini artırma çabası içerisine girmiş ve bu bölgede de güçlerini karşılaştırmak durumunda kalmışlardır. İlişkileri azaltan diğer bir unsur ise bölgenin FETÖ'ye karşı umursamaz tutumu olmuştur.

Bölge ile ilişkilerde normalleşme sürecini neredeyse imkansız hake getiren olay ise Katar krizi olmuştur. Katar Suudi Arabistan'ın Vehhabi-Selefi kanallardan yürüdüğü

ve öncü olduğu İslam dünyasında kendilerine alan açmak için İhvan'la özdeşleşen siyasal İslam'ı destekleyerek özellikle Suudi Arabistan'ı ve BAE'yi kışkırtmıştır. 2014 yılında El-Cezire'nin İhvan'ı destekleyici nitelikte yayınlar yapmaya başlaması ile bölge için kesin hedef haline gelen Katar 2017 yılına kadar geri adım yönünde bir tutum sergilememiş ve 2017 yılının Haziran ayında abluka ve beraberinde birçok baskıcı stratejisiyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, Ambargo esnasında Katar'a ekonomik destek olurken sonrasında ise Katar'da üs kurarak Körfez'in müdahale planlarına karşı kalkan olma görevini üstlenmiştir (Taştekin, 2018). Türkiye'nin Katar ile diplomatik ilişkilerini sıkılaştırarak bölgesel politikayı riske sokması hükümeti böyle davranmaya zorlayan bazı gizli yönlendirmelerin olabileceği ihtimalini gündeme getirtirken bu yaşanan olaylar Türkiye'nin bölgedeki hedef olma konumunu netleştirmiştir.

Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın 2 Ekim 2018 tarihinde İstanbul'daki Suudi Konsoloslugu'na girdikten sonra ortadan kaybolması sonrası Türk hükümetinin cinayeti azmettiren kişi olduğuna dair net olmayan söylemlerle Taç Prens Muhammed bin Salmanı hedef alması ilişkilerin gerilmesini en üst seviyeye çıkaran en son gelişme olmuştur. Ortadoğu'nun diğer ülkelere göre daha istikrarlı görünümüne sahip ülkeleri olarak kabul edilen Türkiye ve Suudi Arabistan bölgesel güç dengelerinin oluşumu konusunda ortaya çıkan fikir ayrılıkları sonucu karşı karşıya gelmişlerdir. Ortadoğu'da büyük güç olma yolunda ülkeler arasında yaşanan siyasal sorunlar bölgesel bütünleşme imkanını daha da zorlaştırmış ve sorunların derinliğini artırmıştır. Bugün BAE-Türkiye, Suudi Arabistan-Türkiye arasında yaşanan sorunların ya da KİK'in bölgesel bütünleşmeyi kendi arasında sağlayamamasının temelinde bu vardır. Bölgede hakim güç olmak ve Körfez finansmanına erişmek gibi sonucu öngörülmemiş bir hedefe yönelik AKP hükümeti kendisini KİK-İran rekabetinin ortasında tehlikeli bir duruma düşürmüştür. Bölgede vekalet savaşlarının oluşturduğu iki kutuplu bir yapı var iken Türkiye'nin bölgeye yönelik izlediği politika ve rekabette üçüncü taraf olma çabası KİK'in kendi içindeki çatlakların derecesini de artırarak toplu kayıplara neden olmuştur. Türkiye'nin bu isteği Arap dünyası ile ilişkilerini durma noktasına getirmiştir ve bölgedeki en büyük iki ihracat ortağı BAE ve Suudi Arabistan ile ekonomik bağlarını büyük ölçüde kaybetmiştir. 1979 İslam Devrimi sonrası İran'ın müttefiklik konumunun sona ermesi ile bölgedeki köklü geçmişe sahip diğer ittifakları olan Türkiye ve Suudi

Arabistan ile ilişkilerini artıran ABD gelinen nokta itibariyle bölgenin iki kutbu haline gelen taraflar arasında çok sıkıntılı bir konumda yer almıştır. Tüm bu yaşanan olaylar bir yandan KİK'in bölgesel varlığını zayıflatırken diğer taraftan İran'ın bölgedeki yayılmacılığını güçlendirmesine katkı sağlamıştır. İran'a karşı bir tehdit algısı olarak görülen ve Arap NATO'sunun kurulması yönündeki planın ilk adımı olarak kabul edilen KİK oluşumunun bölgesel gücünü yitirmesi ABD'nin Ortadoğu'nun geleceğine yönelik planlarına zarar vermiş ve politikalarını şekillendirmekle görevli her iki ülke ile ilişkilerini sürdürmesini zorlaştırmıştır.

Kaşıkçı cinayeti ise Erdoğan'ın bölgesel politikada güç kazanmasına yardımcı olmuş ve hükümet olayları Salman'ın Suudi siyasetteki rolünü sınırlandırmak ve liderlik konusunda Salman'a rakip tarafları teşvik etmek için kullanarak sakin bir politika izlemiştir. Türkiye Kaşıkçı vakasını hem batının desteğini almak hem de Salman'ın liderlik yolundaki gücünü azaltmak için kullanırken bir yandan da Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye yönelik net olumsuz tutumunu yumuşatmayı planlamıştır. Türkiye hem Avrupa ve ABD ile bozulan ilişkileri düzeltmeyi planlarken diğer taraftan Ortadoğu'da da kaybeden taraf olmamak ve ekonomide yaşanan darboğazın devamlılığını engelleyerek yatırımcı kaçırmamak için arabulucu konuşmalar yapmıştır. Ancak dünyanın önde gelen düşünce kuruluşları Türkiye'nin duruşunu kısa vadeli ekonomik çıkarlar ve Türkiye'nin 2018 döviz krizi ile aşılması güç hale gelen ekonomik sıkıntılarla ilişkilendirerek istismar edildiğini ileri sürerek Türkiye'yi samimiyetsizlik ile suçlamışlardır. Suudi Arabistan ise büyük bir insani krize yol açan Yemen savaşı ve Kaşıkçı cinayeti gibi birçok uluslararası hukuka aykırı davranışı ile tüm Dünya'nın tepkilerini çekmiş, gerekli tepkiyi göstermediği için uluslararası hakim gücü zayıflama tehlikesi altına giren ABD üzerindeki baskı ise artmıştır.

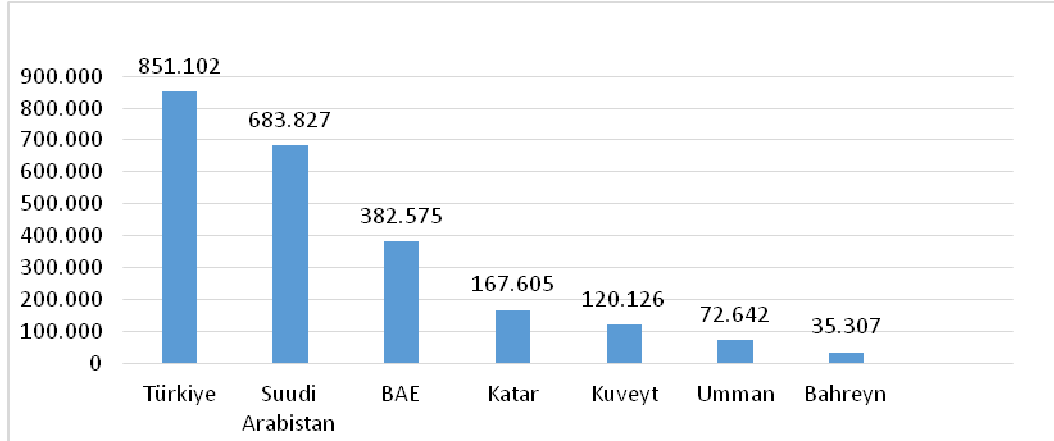
ABD'nin iki müttefiki ve bölgedeki varlığının geleceğini belirlemek için güçlü bir plana ihtiyacı vardır ancak bu pek kolay gözükmemektedir. Siyasi olarak Ortadoğu'da pek çok yeni görevi devralan ABD, Suriye'den askeri olarak tamamen veya kısmen çekilme kararı yarattığı boşluğu doldurma yönündeki adımları ile bu plana yön verecektir. ABD'nin bu görev için Türkiye'yi uygun bulması durumunda Türkiye ile uzun zamandır bölgede birlikte hareket ettiği YPG'yi karşı karşıya getirmemesi

gerekmektedir. ABD'nin bunu sağlayamaması durumunda Türkiye Suriye'de hem DAESH ile hem de güçlü Amerikan teçhizatına ve bir tehdit unsuru olarak gördükleri Türkiye'yi askeri ve ekonomik açıdan yormak isteyen Suudi Arabistan ve BAE'nin cömert finansman desteğine sahip YPG ile mücadele etmek zorunda kalacaktır. ABD Suudi Arabistan'ın KİK'teki üstün konumunu askeri üst kurmasına izin veren Katar ve 10 Ekimde savunma işbirliği planını imzalayarak Kuveyt'in de yanında durduğu Türkiye'yi desteklemek yolu ile zayıflatarak güç dengesini sağlayıp KİK'i yeniden bölgesel bir güç olarak eski konumuna ulaştırmayı hedefliyor olabilir (KUNA, 2018). Türkiye böylesi bir durumun gerçekleşmesi halinde bir yandan KİK tarafından kendisine verilen stratejik ortaklık görevini yerine getirmiş olurken diğer taraftan Suriye'de devralacağı görevin yükünü taşıyacaktır. Riyad'ın Katar'a gönderdiği yazılı davetin arkasında da ABD ile sıkı ittifak içerisinde bulunduğu 60-70 yıllık süreçte ilk defa böylesine uzlaşmazlık yaşamasının ve ABD'nin bu yeni planı uygulayacak olmasının etkisi olma ihtimali muhtemeldir.

Şuan Türkiye ekonomisinin bu kadar hassas ve kırılgan olmasının en büyük nedeni Ortadoğu'ya yönelik uyguladığı stratejilerdeki yanlışlıkların uluslararası diplomatik ilişkilerini ciddi oranda zayıflatmış olmasıdır. Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler ülkelerde ve uluslararası arenada yaşanan siyasi gelişmeler ışığında dönemsel olarak farklılıklar göstermektedir. Türkiye'nin Körfez ile olan ekonomik ilişkilerinin arkasında temelde askeri ve diplomatik meselelerin sonuçları vardır ve bu sorunların arttığı dönemlerde ticari ve ekonomik ilişkiler sekteye uğramaktadır. Ekonomik ilişkilere diplomatik ilişkilerin kaynaklık etmesinin en önemli nedeni ise KİK ülkelerinin hükümetlerinin ekonomik faaliyetlerle ilgili tüm alanlarda tam hakim konumda olmalarıdır. Buna en iyi örnek siyasi ve diplomatik sorunlar yaşadığımız BAE ile dış ticaretimizde gerçekleşen gerileme ya da Katarla diplomatik ilişkilerde yaşanan gelişmelerin ticarete ki yansımaları gösterilebilir. BAE ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler 2017 yılında siyasi olaylar tepkisiz kalırken 2018 yılında durum böyle olmamış ve dış ticaret verilerindeki ciddi düşüş siyasi krizin beraberinde ekonomik bir kriz yarattığının kanıtı olmuştur.

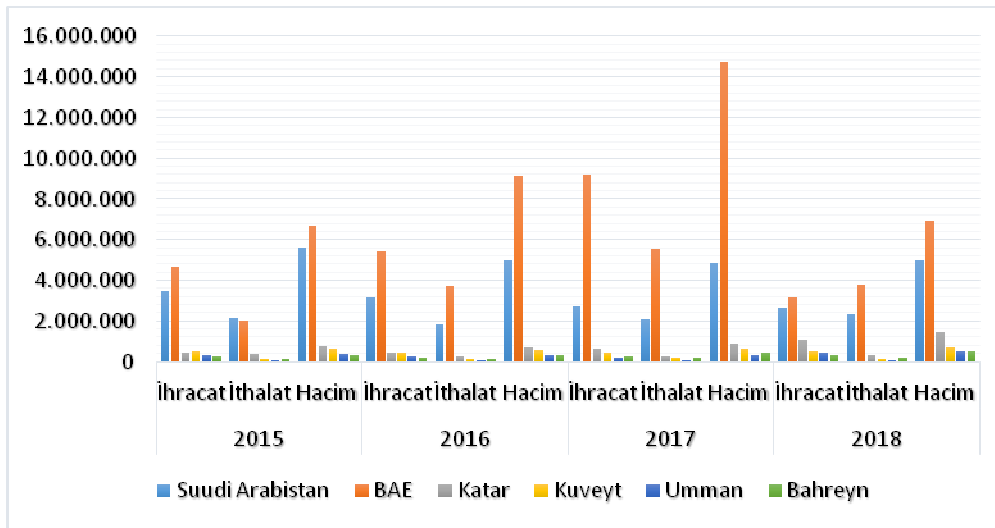
2.2. KİK Üyesi Ülkeler İle Yürütülen Dış Ticaret Faaliyetleri

Kapitalist sistemin gelişimi ile birlikte birçok gelişmiş ülke ortaya çıkmış ve bu ülkeler elde ettiği birikim ve üretimdeki yoğunlaşma ile diğer ülkelere ezici üstünlükler sağlamaya başlamışlardır. Rekabetin giderek arttığı sistem içerisinde diğer ülkelere karşı tek başına üstün olabilmek ve fiyat avantajı sağlamak imkansız hale gelmiştir. Bu ülkeler rekabet ortamını kendi lehlerine çevirebilmek veya mevcut pazarlarını koruma altına alabilmek için ticari anlaşmalar ve belirli kurallar ile uluslararası organizasyonlar haline dönüşmüşlerdir. Körfez İşbirliği Konseyi'nin de oluşumunda ekonomik olarak bölgesel bir güç olabilme amacı en belirleyici unsur olmuştur. Bölgesel bütünleşmeyi sağlayan ülkelerin kendi içlerinde sundukları ticari avantajlar nedeniyle dış ticareti olumsuz yönde etkilenen Türkiye ise uzun yıllar verdiği Avrupa Birliğine dahil olma girişimlerinin başarısızlığı ile yeni alternatifler arama yoluna gitmiştir. Özellikle 2002 yılında iktidara gelen AKP hükümetiyle birlikte bölge ile ilişkilerde yeni bir diyalog mekanizması oluşturulmuş buna bağlı olarak iktisadi ilişkilerde de ciddi gelişmeler yaşanmış ve bölge ile ilişkilerde kurumsallaşmayı artırmak adına birçok anlaşma imzalanmış. Bunlardan en önemlileri 2005 yılında imzalanan Ekonomik İşbirliği Çerçeve Anlaşması ve 2008'den itibaren her yıl düzenli olarak gerçekleştirilmesi hedeflenen Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog toplantıları ile enerji, yatırımlar, sağlık gibi farklı sektörlerde ekonomik işbirliğini artırmayı amaçlayan program olmuştur. Bölgede her alanda olduğu gibi ekonomi ile ilgili alanlarda da monarşi gereği faaliyetlerin tek elden yürütülmesi bölge ile ticari ilişkilerin diplomatik gelişmeler ışığında ilerlemesine neden olmuş ve yapılan anlaşmalar diplomatik ilişkilerin iyi olduğu dönemlerde uygulanma imkanı bulurken ilişkiler kötü olduğu dönemlerde etkinliğini yitirmiştir. Genel olarak AKP hükümetinin iktidara geldiği yıllardan itibaren bölge ile diplomatik ilişkilerin artmasının beraberinde ticarete gözle görülür bir artış yaşanmış ancak bu rakamlar AB'ye alternatif olacak düzeyde olmamakla birlikte bölge ile ticari ilişkiler kuran diğer ülkelere göre üstünlük sağlanacak düzeyde de olmamıştır.

Şekil 2.1: Türkiye ve KİK Ülkeleri GSYİH'ları (ABD Doları Cinsinden) (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Ülke Profilleri 2018)

Türkiye ve Körfez İşbirliği Konseyi üyesi ülkeler toplamda 2 buçuk trilyona yaklaşan GSYİH'ya sahip büyük bir ticaret potansiyelini elinde bulundurmalarına ek olarak ülkelerin dış ticaret gelirlerinde büyük yer tutan kalemlerin birbirine rakip olmaktan ziyade birbirlerinin eksiklerini tamamlayıcı nitelikte olması bu potansiyeli daha da artırıcı bir avantaj sunmaktadır. Ancak bu potansiyelin kullanımı konusunda başarısız olunmakta ve ihracata konu olan ürünler ya taşınması maliyetli ya da uluslararası rekabet edilebilirliği düşük ürünlerden oluşmaktadır. Bölgenin yüksek potansiyeline rağmen ticaret hacminin düşük seviyelerde kalmasının en önemli nedenlerden birisi kurumsallaşmanın tam olarak sağlanamaması iken diğeri ise bu ülkelerin yoğun talep gösterdiği ürünleri üretme konusunda Türkiye'nin gereken başarıyı gösterememiş olmasıdır. Türkiye'nin Müslüman bir ülke olarak bölge için helal gıda üreticisi olma potansiyeli varken elindeki imkanları kullanmadaki başarısızlığı büyük bir fırsat kaybı oluşturmuştur. Bölge ile ticarete istenilen düzeye ulaşamamasının diğeri bir nedeni ise hükümetin bölgeye yönelik yürüttüğü siyasi politikaların olumsuz yansımalarıdır. 2002 yılında başlayan bölge ile ilişkileri artırma çabası içerisinde olan hükümet Arap Baharı sürecinde Mursi'ye destek vermesi sonrası 2014 yılında ilk olumsuz tepkilerini almış ve sonrasında bölge ile ilişkiler daha hassas bir hal alarak dalgalı bir seyir izlemiştir.

Şekil 2.2: KİK Üyesi Ülkelerin Türkiye ile Dış Ticareti(2015-2018) (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Ülke Profilleri, 2018)

Türkiye ile KİK ülkeleri arasında 2000’de 1.5 milyar dolar olan ticaret hacmi 2011’de on kat artarak 12.5 milyar dolara yükselmiş, 2016 yılında 16 milyar dolara ulaşmış ve 2017 yılında rekor seviyelere ulaşarak 21.828.748 milyar dolar seviyelerini görmüştür. 2018 yılı itibari ile ise bölge ile ticaret 14.959.091 milyar düzeylerinde gerçekleşmiştir. 2000 yılında Türkiye’nin dış ticaretinde KİK ülkelerinin payı %2,46 iken 2017 yılında bu pay %5,62’ye yükselmiştir. Her ne kadar 2018 yılına kadar rakamlarda sürekli bir artış eğilimi olsa da bölgenin mevcut ekonomik potansiyeli göz önünde tutulduğunda bu rakamlar istenilen sonucun gerçekleşmediğinin açık kanıtı olmuştur. Genel olarak Türkiye’nin en çok ithalat ya da ihracat yaptığı ilk 20 ülke arasına girebilen iki KİK ülkesi BAE ve Suudi Arabistan’dır. Bunlardan ilki olan BAE, Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında %5,9’luk pay ile üçüncü sırada Suudi Arabistan ise 2017 yılında Türkiye’nin ihracatında sahip olduğu %1,7 payla 18. sırada yer almıştır. 2018 yılında ise BAE Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında %1.8’lik pay alarak 17. sıraya gerilerken Suudi Arabistan ise %1.5’lik pay ile 18. sırada yer almıştır. 2017 yılından 2018 yılına kadarki kısa sürede yaşanan bu net düşüşe ise en büyük neden olarak Katar krizi gösterilmiştir.

2017 yılında meydana gelen ve hala devam eden Katar krizi çoğu ekonomistin gündeminde yer almış ve bu krizin KİK ülkeleri ile genel olarak ticarete bir azalmaya

neden olup olmayacağına yönelik birçok yorum yapılmıştır. Grafikten anlaşılacağı üzere kısa dönemli olarak bakıldığında 2017 yılında bu krizin bölge ile ticarete olumsuz etkisi pek gözle görülür düzeyde olmamış ve hatta krizin olduğu yıl bölge ile toplam ticarete rekor kırılmıştır. Ancak krizin uzun süreli etkileri 2018 yılında hissedilmeye başlanmış ve bölge ile ticarete çok ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Haziran 2017’de başlayan Katar krizi bir yandan Türkiye ile Katar arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimi için önemli bir dönüm noktası olurken diğer yandan özellikle ihracatımızda büyük paylara sahip BAE ve Suudi Arabistan ile de ticareti azaltan büyük bir unsur olmuştur. Suudi liderliğindeki ambargoyu takriben Türk kargo uçakları ve gemileri Katar’a binlerce ton kuru gıda, meyve ve sebze ve süt ürünleri gibi birçok gıda ürünü tedarik etmiş ve 2015 yılında 423.088 milyon dolar olan ihracat 2018 yılında 2.5 katına çıkarak 1.096.579 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Diğer KİK ülkelerine ihracatta yaşanan azalma göz ardı edildiğinde ve kısa dönem göz önünde bulundurulduğunda bu rakam ciddi bir artış olarak nitelendirilebilir. Katar krizi sonrası diplomasi ve ekonomi alanında yapılan anlaşmalar sıklaşmış, Katar ile Türkiye arasında üst düzey işbirliği ve diyalog sağlayabilmek için oluşturulan Yüksek Stratejik Komite’nin 4. toplantısı Kasım 2018 yılında gerçekleşmiştir. Ekonomi alanında gıda güvenliğinden savunma sanayisine kadar birçok farklı alanda işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bunlardan birisi Katar Sivil Havacılık Otoritesi ile Türkiye Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü arasında imzalanan işbirliği anlaşmasıdır (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2018). Bir diğeri ise 2019-2020 yıllarının Türkiye- Katar Kültür yılı olarak seçilmesi ve iki ülke arasında kültürel etkileşimi artırmayı amaçlayan protokolün imzalanmasıdır. 2018 yılında iki ülke arasında askeri alanda işbirliği ve silahlı kuvvetlerin üyelerinin eğitilmesi, Mal ve hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi, elektronik ticarete işbirliğinin sağlanması ve iki taraf arasında yatırımın çeşitlendirilmesi ve artırılması gibi birçok farklı alanı kapsayan bir ticaret ve ekonomik ortaklık anlaşması imzalanmıştır (Gulf Times, 2018). Ticareti artırıcı yönde yapılan bu anlaşmalara rağmen KİK toplamında 2017 yılında 21.828 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat 2018 yılında 14.959 milyar dolara gerilemiş ve arada oluşan 7 milyar dolarlık kaybın 165.605 milyar dolarlık bir GSYİH’ya sahip Katar tarafından karşılanamayacağına analizini yapmak mümkün hale gelmiştir. Bu nedenle Katar Türkiye için küçük bir ticari ortak olmaya devam edecek ve Katar krizi sonrasında

Türkiye'nin bölgeye yönelik tutumu bölge ile dış ticarete olumsuz yönde etkiler yaratmaya ve ticaret hacmini azaltmaya devam edecek ve Katar krizinin Türkiye'nin dış ticaretine yansması eksi yönde bir fatura olarak geri dönecektir. KİK üyesi ülkeler ile mevcut dış ticaret verileri üzerinden analiz yapıldığında bu pazar içerisinde Türkiye'nin ne derecede bir etkinlik seviyesine sahip olduğunu görmek daha kolay olacaktır.

Suudi Arabistan: KİK üyesi ülkeler arasında en köklü ticari geçmişe sahip olduğumuz Suudi Arabistan ile ticaret dengesinde fazla verdiğimiz ilk yıl 1985'tir. Bu dönemden itibaren Suudi Arabistan Türkiye için önemli bir ticari ortak olmuştur. Türkiye'nin toplam ihracatında önemli yere sahip Suudi Arabistan toplam ithalatında da büyük bir paya sahiptir. 2017 yılı verilerine göre Suudi Arabistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 4.8 milyar dolardır ve 2.7 milyar dolarlık ihracata karşılık 2.1 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2018a). Suudi Arabistan pazarına ihracatımızda önemli ürünler arasında dokunmuş halılar ve yer kaplamaları; mobilyalar ile aksam ve parçaları; yontulmaya ve inşaata elverişli taşlar; elektrik transformatörleri gibi inşaat ve gayrimenkul sektörü ile ilişkili ürünler önemli yere sahiptir. Diğer önemli ihraç ürünleri ise petrol yağları, unlu gıda mamulleri, kadın takım elbiseleri, turunçgiller, çikolata ve kakao içeren gıdalar ve tütün ürünleridir. Türkiye genel olarak bu ülkeden başta propilen olmak üzere etilen polimerleri, petrol yağları gibi hidrokarbon temelli ürünler ithal etmektedir.

Katar: 2018-2019 döneminde ticaret bakanlığınca hedef ülkelerden birisi olarak belirlenmiş ve iki ülke arasındaki ticareti artırmaya yönelik birçok anlaşma imzalanmıştır. 2017 yılında 630 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilen Katar'a 2018 yılında %62'lik artışlarla 1 milyar 18 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilerek Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler arasında 37. sıraya yükseltilmiş ve ticaret hacmi ilk defa 2018 yılında 1 milyar doların üzerine çıkmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2018b). Katar krizi sonrası kuru gıda yüklü uçaklarla yardım için seferber olduğumuz Katar ile ticaret hacmi 914 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve bu rakam Türkiye'nin 2017 yılında gerçekleştirdiği toplam ihracatta %0,3 paya, en fazla ihracat yaptığımız ülkeler sıralamasında ise 48. sıraya denk gelmiştir. Katar'a ihraç edilen ürünlerin de temelinde kimyevi maddeler 117 milyon dolarlık tutarla ilk sırada

yer alırken, Türk müteahhitlerin bölgede yürüttükleri inşaat faaliyetleri ile yakından ilişkili olan inşaat malzemeleri içerisinde önemli yer tutan çimento 100 milyon dolarlık payla ikinci, elektrik dağıtım panoları, kablolar ve ilişkili diğer ürünler üçüncü, demir ve çelikten inşaat malzemeleri ve teller ise dördüncü sırada yer almıştır. Bu sırayı mobilyalar, unlu gıda ürünleri, süt ürünleri, tütün ürünleri ve benzeri birçok gıda ürünü takip etmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinde önemli gelir yaratan ürünler açısından düşünüldüğünde düşük nüfuslu ve yüksek gelirli bir profile sahip Katar'ın ithalat kalıbı Türkiye ile uyuşmadığından dolayı bu ülke ile ticaret hiçbir zaman devasa gelir getirici bir düzeyde gerçekleşemeyecektir.

Kuveyt: Kuveyt ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler geçmiş yıllardan itibaren sürekli değişkenlik gösteren bir yapıya sahip olmuş ve bu özelliği ile bölge ile yaşanan siyasi ilişkilerdeki dalgalanmaların ve petrol fiyatlarındaki değişimin yansımalarını en fazla hissettiren ülke olma görevini üstlenmiştir. 2005-2017 yılları arasında ihracatımızın 210 milyon \$'dan 440 milyon \$'a yükselmesi net bir artış gibi gözükse bu yıllar arasında ihracat ve ithalat rakamında sürekli artış ve azalışlar meydana gelmiştir. Bunun en önemli nedeni, ithalata konu ürünlerin önemli bir kısmının petrole dayalı oluşu ve bu ürünlerin fiyatlarının petrol fiyatları ile doğrudan ilişkisidir. 2017 yılında Kuveyt'e ihracatımız %10.6 oranında düşerken, Kuveyt'ten ithalatımızdaki azalış %22 olmuştur. Ancak 2018 yılında Kuveyt ile diplomatik ilişkilerdeki gelişmelerin bir yansıması olarak 2017 yılında 439 milyon dolar olan ihracat 2018 yılında 534 milyon dolara yükselmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2018c).

Bölgede Türk hükümetinin yürüttüğü diplomatik ilişkilerdeki sorunlar bu ülke ile ekonomik ilişkilerin olumsuz yönde etkilenip, pek çok inşaat projenin yavaşlamasına neden olurken, ilişkilerdeki artış ise projelerin hızlanmasına ve yeni projeler eklenmesine imkan vermektedir. Bu sektörle bağlantılı olan ve Kuveyt'e ihraç edilen ürünlerin başında yer alan halılar ve yer kaplamaları, demir çelik ürünleri, mobilyalar ve benzeri birçok sektörde de aynı yönde artış ve azalış yaşanmaktadır. 2017 yılı verileri içerisinde en çok dikkat çeken nokta ise demir ve çelik ihracatında yaşanan ciddi düşüştür. 2015 yılında 81 milyon dolar değerinde ihracat geliri elde edilen bu alandan 2017 yılında sadece 4 milyon dolarlık gelir elde edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret

Bakanlığı, 2018c). Bu rakamlardaki ciddi azalışın temel sebepleri ise bölge ile ilişkilerde daha karmaşık bir sürece girilmesi sonrası azalan müteahhitlik faaliyetleri ve beraberinde Türk müteahhitlerinin Türkiye’den inşaat malzemesi tedarikinin azalmasıdır. Diğer bir sebebi ise giderek artan enflasyon ve beraberinde ülkenin ihraç ürünlerinin uluslararası rekabet gücünün azalması sonucu oluşan talep azalmasıdır.

Birleşik Arap Emirlikleri: BAE uzun yıllardan beri Türkiye’nin KİK üyesi ülkeler arasında en fazla ticaret yaptığı ülke konumundadır. BAE genç nüfus potansiyeli ve turizm ülkesi olması dolayısıyla aşırı bir tüketim potansiyeline sahiptir. Türkiye bu potansiyeli değerlendirmeye çalışsa da genel olarak diğer ülkelerle olduğu gibi BAE de ticarete önceliği daha yakın ülkelere ya da gelişmiş ülkelere vermektedir. Büyük bir artış trendi içinde olan ikili ticaretimiz Katar krizinin yaşandığı 2017 yılında 14.7 milyar dolarla rekor düzeye çıkmış ve bu rakam üzerinden krizin diğer KİK ülkeleri ile ekonomik ilişkileri etkilenmediğine dair çıkarımlar yapılmıştır. Ancak 2018 yılına gelindiğinde krize en fazla tepkiyi BAE’nin verdiği dış ticaret verilerindeki düşüştan açık bir şekilde görülmüştür. 2017 yılında 14 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 2018 yılında 7 milyar dolar civarında gerçekleşmiş ve yarı yarıya bir düşüş gerçekleşmiştir. 2017 yılında en fazla ihracat yapılan ülkeler arasında 3. sırada yer alan BAE 2018 yılında 14. sıraya gerilemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2018d). ABD ve İsrail tarafından desteklenen bölgesel bir güç olan KİK’e karşı ezilen tarafı destekleme görevinin Türkiye’ye hangi çıkarlar doğrultusunda verildiği ya da Türkiye’nin bu görevi üstlenerek hangi kazanımları elde edeceği tam olarak bilinmese de bizler BAE ile olan dış ticaretteki bu azalıştan bu görevin şimdilik olumsuz yönde getirileri olduğu çıkarımını yapabiliriz.

Türkiye’nin BAE ile olan ikili ticaretinde ihracatta; kıymetli taşlar/metaller hava taşıtları aksam ve parçaları, petrol ürünleri ile makinalar ve elektrikli cihazlar ve demir çelik ilk sıralarda yer almaktadır. Ancak tüm bu ihracat verileri arasında en fazla dikkat çeken kalem altın ihracatı olmuştur. BAE’ye yapılan 2017 yılı ihracatının ürün bazında ilk iki sırasını %73’ünü işlenmemiş altın ve mücevherat oluşturmuştur. Bu kalem sadece ihracattaki bu yüksek oranla değil ithalatta da bu orana yakın bir değer olması ile aşırı dikkat çekmiştir. Türkiye’nin BAE’den yaptığı 2017 yılı ithalatında işlenmemiş

(külçe) altın ilk sırada olup %89'luk pay almıştır. 2017 yılında 5.398.816 milyar dolarlık işlenmemiş altın ihraç edilirken bu orana çok yakın bir miktarda aynı kalemdeki altın ithal edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2018d). Ticaret tek taraflı bir yoğunlaşmanın olmaması ve işlenip geri satılma gibi kalemlerde farklılaşmanın yaşanmaması şüpheleri daha da artırmıştır. Diğer yandan Birleşik Arap Emirlikleri'ne 2017 yılında gramı ortalama 40.20 dolardan altın ihraç edilmiş bu ülkeden ise aynı kalemde yer alan işlenmemiş(külçe) altın gram fiyatı ortalama 37.95 dolardan ithal edilmiştir. İhracat ve ithalattaki gram fiyatı arasında oluşan 2.25 dolarlık bir fark Türkiye açısından büyük bir kar gibi gözükmektedir diğer çözülemeyen bir ödeme yöntemi mi olduğu sorularını akıllara getirmiştir. Bu şüphelerin ortaya çıkmasının en önemli nedeni ise BAE'ye Türkiye'nin ihraç ettiği altının gram fiyatı 40.20 iken diğer ülkelerde altının ihracattaki gram fiyatının 39.13 olmasıdır. Birleşik Arap Emirliklerinin Türkiye ile altın ticaretinde dezavantajlı konumda olmasına ve normalden fazla ödeme yapmak zorunda kalmasına rağmen böylesine yüksek oranda ihracat yapması şüpheleri artırmıştır (Aktaş 2017). Türkiye'nin altın rezervlerine sahip bir ülke olmayarak külçe altın ihraç etmesinin anormalliğini göz ardı edilse ve bir dönem ithal ettiğimiz altını daha sonra üstüne biraz kâr koyarak ihraç etme yoluna gidildiğini düşünülse bu defa da külçe altınların aynı ay içinde aynı ülkeye satılması yeni sorular ve şüpheler oluşturmaktadır. Yüksek düzeyli altın ticareti, İran'la altın için petrol ticaretinin yaşandığı 2013 yılını çağrıştırmış, 2013 yılında büyük rüşvet skandalları sonrası keskin bir düşüş yaşanan altın ticaretinin 2017 yılında tekrar aynı düzeylere ulaşılması İran bu ticaretin neresindedir, altın-petrol ticareti var mıdır, yok mudur? gibi cevap bulması çok güç olan soruları akıllara getirmiştir.

2018 yılına gelindiğinde altın ticareti sayesinde ihracatımızda önemli bir yere sahip olan Birleşik Arap Emirlikleri ile 2017 yılının sonuna doğru diplomatik gerilimler artmıştır. Arap Emirlikleri Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayed'ın, sosyal medya hesabından "1916 yılında Türk Fahreddin Paşa'nın Medinetü'l Münevvere halkının hakkına girdiğini ve onların mallarını çaldığını, onları kaçırdığını, Şam'dan İstanbul'a 'Seferberlik' ilan ederek, Medine'deki el yazması eserleri çaldığını biliyor muydunuz? İşte Erdoğan'ın dedelerinin Müslüman Araplarla ilişkisi buydu" mesajını paylaşmış ve bu mesaj iki ülke arasında üst düzeyli diplomatik sorunların net kanıtı olmuştur

(Albawaba 2018). Katar Krizinin yansımalarına ek olarak, farklı boyutlarda direk Türkiye'yi hedef alan diplomatik ilişkileri bozucu adımların atılması sonrası ülke ile dış ticarete yani altın ticaretinde önemli bir gerileme yaşanmıştır. Bu azalışın sebebinin BAE'nin 2018 yılında uygulamaya koyduğu KDV sonrası fiyatlardaki göreceli yükselmeye bağlı olduğu söylene de bu ülkeden altın ihracattaki azalmanın diğer ülkelerle ihracatta aynı oranda bir artışa neden olmaması dikkat çekmektedir. Ülke ile ticarete politik gerilimlerin ne kadar büyük bir rol oynadığını gösterecek nitelikte bir örnek durum ise Türk denizcilik şirketlerinin Orta Doğu ve Asya ile olan ticaretlerinde BAE'nin sularını kullanırken sayısız sorunla karşılaşmalarıdır. BAE'ye çok sayıda gemi gönderen Transal Maritime yetkilileri ve benzer birçok denizcilik şirketi 24 Kasım'dan beri mürettebat vizesiyle ilgili sorunlar yaşadıklarını bildirmişlerdirler (Sanli, 2016). Bu ve birçok örnek durum BAE'nin Türkiye'yi de doğrudan hedef aldığının ve yakın dönemde ticari ilişkilerin daha da gerileme eğiliminde olacağını göstergesi olmaktadır.

Umman: 2017 yılında Türkiye'nin Umman'a gerçekleştirdiği ihracatta ilk sıraya demir-çelik inşaat aksamı ihracatımız yerleşmiştir. Söz konusu ihracat 13 milyon dolar olmuştur. Umman'a 12 milyon dolarla ikinci sırada mobilya, üçüncü sırada 11 milyon dolarla halı ihracatımız yer almaktadır. 2017 yılında 13 milyon dolar civarında olan askeri silah ve türevlerinin satışı ise 2018 yılında 153 milyon dolar civarlarında gerçekleşmiş ve ticaret hacmini artıran büyük bir adım olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı 2018e)

Bahreyn: 2017 yılında Bahreyn'e olan ihracatımız 227.3 milyon dolar, Bahreyn'den ithalatımız 186.8 milyon dolar, toplam ticaret hacmimiz 414.1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir(Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2018f). Türkiye Bahreyn ile giderek artan oranda bir ticaret hacmine sahip olsa da Bahreyn piyasasının küçüklüğünü göz önüne alındığında bu ülkenin ilerleyen yıllarda da Türkiye'nin dış ticaretinde küçük bir paya sahip olacağını öngörebiliriz. Türkiye'nin bu ülke ile dış ticareti bazı yıllarda negatif olarak gerçekleşmiştir. İhracatımızda ilk sırada tütün ve tütün ürünleri yer alırken bu kalemi elektrikli transformatörler, dokunmuş mensucat, demir çelikten çubuklar, mobilyalar gibi diğer kalemler takip etmiş, ithalatımızda ise

petrol yağları, işlenmemiş alüminyum, alüminyum teller gibi kalemler öncelikli yer tutmuştur.

Her ne kadar askeri ve diplomatik sorunlar ekonominin diğer alanlarında olumsuz yönde etkiler yaratmış olsa da bir istisna olarak savunma sanayisi ile ilgili ticaret bu anlaşmazlıklardan etkilenmemiştir. Savunma sanayi Türkiye ve KİK ülkelerine arasında ticaretin artışına katkıda bulunan ve gelecek yıllar için önemli bir dış ticaret potansiyeli arz eden bir sektör olmuştur. Bölgesel kargaşanın devam ettiği Ortadoğu coğrafyasında güvenlik önlemlerini artırma çabası içerisine giren Körfez monarşileri son yıllarda dünya genelinde önemli silah müşterileri olarak ortaya çıkmışlar ve bölgeye yüksek oranda askeri mühimmat talebinde bulunmuşlardır. Türkiye’de bölgede bu alanda yapılan harcamalardan olumlu yönde paylar almış ve KİK ülkelerine savunma sanayi ihracatı askeri uçaklar ve helikopterler, tanklar, füze sistemleri gibi geniş bir ürün yelpazesinden oluşmuştur. Savunma sanayii ticaretinde KİK içerisinde en çok dikkat çeken ülke Umman olmuş ve 2017’de 13 milyon 378 bin dolarla sınırlı olan ihracat 2018 yılında % 1046 artışla 153 milyon 373 bin dolara ulaşmıştır. Zırhlı araçlar başta olmak üzere bir dizi Türk savunma sanayisi ürünü tedarik eden Katar’a yapılan ihracat da %241 gibi yüksek bir artışla 83.455 milyon doları bulmuş, BAE’nin savunma sanayi ihracatı ise 2017 yılında 7.406 milyon dolar iken 2018 yılında %376’lık artış ile 35.279 milyon dolara yükselmiştir (Habertürk, 2019). 2018 yılında Türkiye’nin savunma ve havacılık sanayii ürünleri ihracatında Umman 3. Katar 4. BAE ise 11. sırada yer almıştır. BAE’nin savunma sanayi ticaretindeki yükselişte Türkiye ile BAE arasında imzalanan Savunma Sanayi İşbirliği Mutabakat Muhtırası öncü etken olurken savunma sanayii ve havacılık alanında faaliyet gösteren firmaların bölgede yürüttükleri tanıtım faaliyetleri de ticaretteki artışa büyük katkı sağlamıştır. 2017 yılında ATAK helikopterleri Dubai’de ilk kez gösteri uçuşları yaparken Türkiye’nin bu alanda gelişmiş sekiz firması Dubai Airshow’da TAI ANKA-S Hür-Kuş ve T625’in de tanıtıldığı etkileyici sergiler düzenlemişlerdir. Dubai Airshow’a katılan Türk şirketleri arasında TCI Turkish Cabin Interior, Turkish Cargo, Turkish Seat Industry Turkish Technic ROKETSAN, TUSAŞ, Havacılık ve Türk Havacılık ve Uzay Sanayileri (TAI) gibi firmalar yer almıştır (TradeArabia, 2017). Makine ve Kimya Endüstrisi yetkilileri iki yılda bir düzenlenen “IDEX 2017

Uluslararası Savunma Konferansı ve Fuarı'' ile BAE ile Türkiye arasında birçok ihracat anlaşmasının zeminini hazırlamıştır. BAE Hava Kuvvetleri ile 20 milyon dolar tutarında mühimmatın 2018 yılında teslim edilmesini öngören bir anlaşmanın imzalaması IDEX 2017'nin önemli bir sonucudur (Habertürk, 2017). Savunma sanayi ticaretindeki bu artışlar birçok yeni yatırımı da teşvik etmiş ve Türk askeri araç üreticisi Otokar ve BAE firması Tawazun arasında Şubat 2017'de imzalanan 661 milyon dolarlık ortak girişim, 8x8 tekerlekli amfibi zırhlı araç markası Al Jasoor'u yaratmıştır. Aselsan ve Suudi kamu kuruluşu Taqnia DST, radar, EW ve EO-IR ekipmanı tasarlamak ve üretmek için güçlerini birleştirirken, Aselsan ve TAI Bahreyn'in kobra helikopterlerini modernize etmişlerdir (TradeArabia 2017).

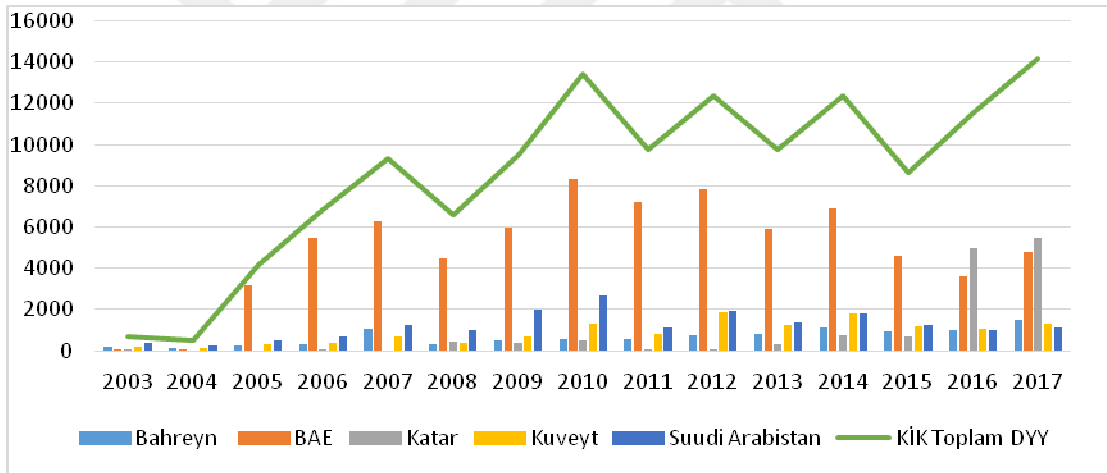
2018 yılı Ağustos ayında yaşanan döviz krizi ile birlikte Türk Lirasının dolar karşısında aşırı şekilde değer kaybetmiş olması sonucu Türkiye'nin toplam ithalatında azalma meydana gelmiştir. Bu durumun bir uzantısı olarak KİK ülkelerinin de Türkiye'ye petrol dışı ihracatında önemli düşüşler yaşanmış ve ilerleyen süreçte de yaşanması muhtemeldir. Petrol ihracatının bu düşüşün dışında tutulmasının nedeni ise İran'a uygulanan yaptırımlar sonrası Türkiye'nin her ne kadar yaptırımlara dahil edilmese de ABD'yi karşısına almak istememesi ve İran'dan petrol ithalatını azaltmak zorunda kalacak olmasıdır. İlerleyen süreçte bölge ile ticari ilişkilerin ne düzeyde artacağını ya da en fazla artışın yaşandığı dönemin geçmişte mi kaldığının yorumunu yapmak büyük ölçüde Türkiye'nin bölge ile yürüttüğü diplomatik ilişkilerin yaratacağı tepkiye bağlı olacaktır.

2.3. KİK Üyesi Ülkeler İle Yürütülen Doğrudan Yatırım Ve Bankacılık Sektörü Faaliyetleri

Ekonomik çeşitlilik hem KİK ülkeleri açısından hem de Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır ve taraflar arasındaki ikili ilişkilerin artmasında itici unsur oluşturmaktadır. Türkiye Avrupa ve ABD ekonomilerine olan bağımlılığı nedeni ile ekonomisini çeşitlendirmek için Körfez bölgesine yönelirken, KİK ülkeleri ise petrole olan bağımlılıklarını en aza indirmek için çeşitlendirme yoluna gitmiş ve Türkiye'de bu

çeşitlendirmeye yönelik planlarda yerini almıştır. Bu doğrultuda Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri ile Türkiye arasında çeşitlendirme amaçlı gelişen ilişkiler içerisinde bankacılık sektörü adına atılan adımlar büyük bir yere sahiptir. KİK ülkeleri Türk iş dünyası için önemli bir yatırım imkanı sunmuş ve Türkiye'deki firmalara mevcut altyapılarını geliştirmeyi planladıkları vizyon programları kapsamında büyük sözleşme payı vermişlerdir. 2002 yılında AKP hükümetinin ilk kez iktidara gelmesinden itibaren, Ortadoğu ve özellikle KİK ülkeleri ile olan ekonomik ilişkileri artırma konusunda büyük çaba harcanmış ve bu bölgeden gelebilecek yatırımlara karşı aşırı ilgili olunmuştur. 2003'te ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Körfez'in jeopolitik konumunun önemi artmış ve bunun yanında yükselen petrol fiyatları ile zenginleşen körfezde biriken petro-dolarlara yönelik büyük bir ilgi oluşmuştur. Bu ilginin beklenen bir sonucu olarak diğer ülkeler gibi Türkiye'de petro-dolarların yatırım olarak ülkeye çekilebilmesi çabası içerisine girmiş, bu doğrultuda 2005 yılından itibaren bölge olan her türlü ekonomik ilişkilerde artışlar yaşanmıştır. İnşaat ve altyapı yatırımlarında devlete bağlı kurumlar faaliyet gösterdiği için bu alanda yapılan sözleşmeler doğrultusunda büyük sermaye hareketleri yaşanabilmiş ancak diplomatik ilişkilerde yaşanan sorunların yansımaları sektörü dalgalı bir yapıya sokmuştur. KİK ülkeleri vatandaşlarının Türkiye'ye yaptığı özel yatırımlar ise genelde bankacılık ve finans alanında yoğunlaşmıştır. 2008-2009 yılları arasında yaşanan küresel finansal krizin ardından gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere karşı koyabilmek adına bölgesel birlikteliği güçlendirme yoluna gitmişler ve yatırımlarının çoğunu ABD finansal kuruluşlarında değerlendiren KİK ülkeleri sermayelerini gelişmekte olan ülkelere kaydırmışlardır. Türkiye'de bu paydan nasibini büyük oranda almış ve ülkeye giren KİK sermayesi 2008 krizinin Türkiye'ye etkisini azaltıcı bir rol oynamıştır. 2008 krizi sonrası birbirini koruma yönünde gelişen finansal ilişkiler Arap Baharı sonrası KİK ülkelerinin kendi aralarında başlayan fikir ayrılıklarından olumsuz olarak etkilenmiş ve finansal ilişkilere de direkt ya da dolaylı olarak yansımaları olmuş ve taraflar arasındaki finansal hareketlilik yavaşlamıştır. Arap baharının olumsuz yansımalarının bir uzantısı olarak dalgalı bir trendde olan yatırım akışları ve bankacılık sektörü faaliyetleri petrol fiyatlarının yüksek seyrettiği 2014 yılına kadar mevcut yapısını sürdürmüştür. 2014 yılının ortalarında ise petrol fiyatlarının düşmeye başlaması sonucu keskin cari açıklar veren KİK ülkeleri kamu maliyesinde yeniden yapılanma çabası içerisine girmişler ve

her ülke kendi vizyon hedeflerini oluşturmuş, kamu hizmetleri, havaalanları, limanlar ve büyük altyapıların kamu-özel ortaklığına yapılan özelleştirme veya ortak yatırımlara olan ilginin artması ile Türkiye'deki bazı firmalara da önemli paylar düşmüştür. Ancak bu paylar istenilen düzeyde olmamış ve sermaye akışı 2015'ten itibaren azalış seyri göstermeye başlamış ve KİK üyesi ülkelerin kendi içlerinde yaşadıkları politik sorunlar ve Mursi'ye destek ile başlayan Türkiye-Katar bloklaşması trendlere de yansımış ve Katar'dan gelen DYY'ler de ciddi oranda bir artış yaşanırken BAE ve Suudi Arabistan'dan gelen DYY'lerde ciddi oranda azalma eğilimi söz konusu olmuştur. KİK ülkelerinden gelen toplam DYY oranına bakıldığında ise Haziran 2017'de gerçekleşen Katar Krizi sonrası BAE ve Suudi Arabistan'a ait kaybedilen yatırım potansiyelini Katar telafi etmiş, 2016'da 11.563 milyar dolar olan toplam KİK üyesi ülke yatırımları 14.164 milyar dolara yükselerek olumlu yönde bir artış yaşanmıştır.

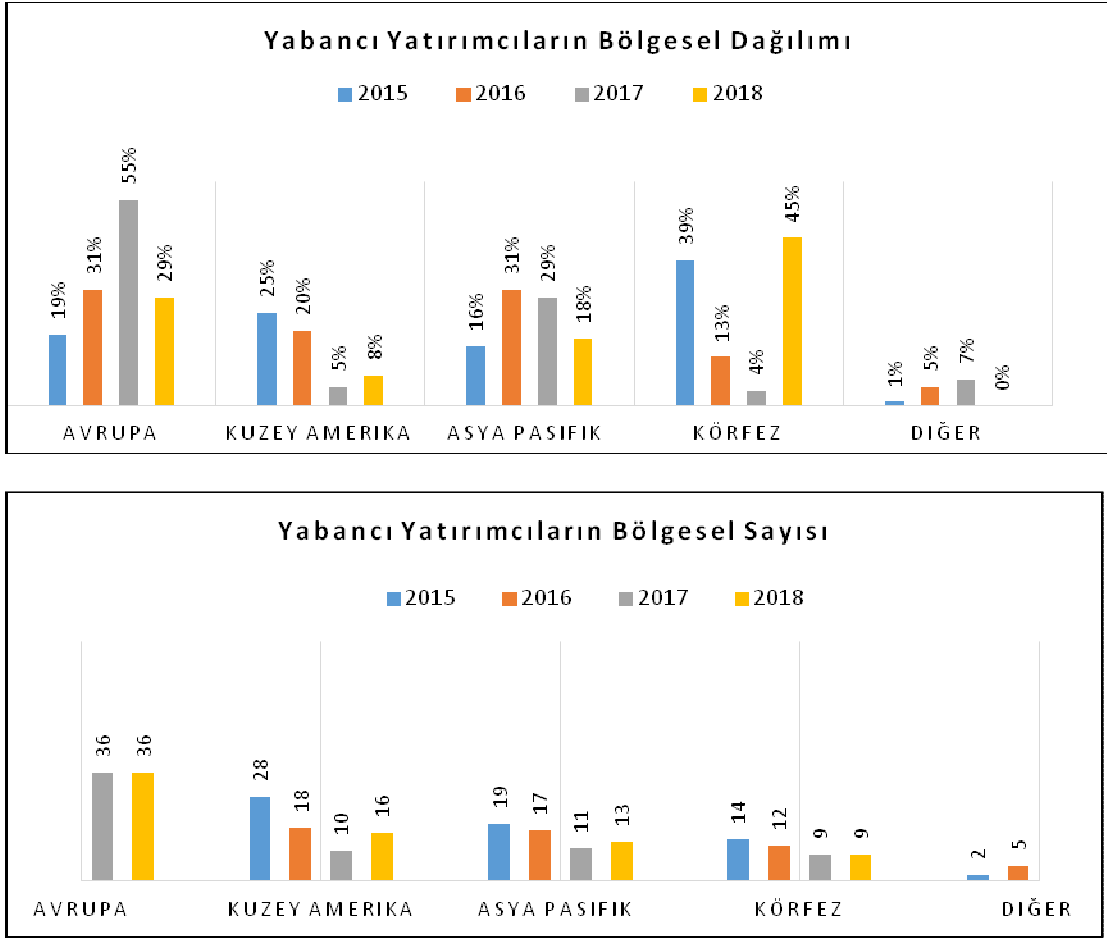

Şekil 2.3: KİK Üyesi Ülkelerin Türkiye'de DYY yatırımları (2003-2017) (TCMB 2018)

AKP hükümetinin iktidara geldiği 2002 yılından bu güne kadar KİK ülkeleri ile Türkiye arasındaki DYY hareketleri daima dalgalı bir seyir izlemiş ve hiçbir zaman uzun süreli yükselen bir trend gösterememiştir. Suudi Arabistan'dan gelen DYY'ler, 2010 yılındaki ani yükseliş dışında genel olarak daha düşük bir seyir izlemiştir. BAE'den gelen DYY'ler ise 2005-2015 yılları arasında körfezden gelen en yüksek yatırımlar olma özelliğini korurken 2016 yılından itibaren bu üstünlüğünü kaybetmiş ve konumunu Katar'a kaptırmıştır. Katar'ın yaptığı DYY yatırımlar ise 2013 yılına kadar sabit ve düşük bir trendde kalırken 2013'ten itibaren bir artış trendi yakalamıştır.

Diğerlerine göre daha küçük bir ekonomiye sahip Bahreyn sermayesi de dönem-dönem Türkiye’de yatırım fırsatları bulmuştur. Suudi Arabistan ve BAE deki düşüş trendinin aksine Katar’daki artış trendi bizlere bölgeden gelen DYY yatırımlarının devletin siyasi tutumu ile ne oranda bir doğru orantı olduğunu göstermektedir. Türkiye’nin 2018 yılı Ağustos ayında yaşanan döviz krizine destek amacı ile açıkladığı 15 milyar dolarlık yatırım sözünün gerçeklik payı ve ilerleyen dönemde trendlerde değişim yaratıp yaratmayacağıdır. Ağustos ayında yapılan açıklamadan 2018 yılının sonuna kadar 15 milyar dolarlık yatırımı işaret edebilecek ciddi bir yatırım sinyali görülmemiştir. İlerleyen süreç bu yardım teklifinin yalnızca medya algısı yaratmak için ortaya atılan asılsız yatırım haberlerinden farklı olup olmadığını ayırt etmemizi sağlayacaktır.

Körfez ülkelerin doğrudan yatırımları genelde sanayi yerine ağırlıklı olarak katılım bankacılığı alanına yani finans sektörüne doğru bir eğilim içerisinde olmuştur. KİK ülkelerinin finans alanındaki bu yatırım potansiyelini çekme isteği sadece Türkiye’yi değil İngiltere gibi birçok gelişmiş ülkenin hedefleri arasında olmuş ve Katılım bankacılığı gibi alanlarda yeniliklere giderek Körfez sermayesini ülkelere çekmeye çalışmışlardır. Fakat diğer ülkelerden farklı olarak Türkiye’nin yurtdışına bugüne kadar yaptıkları yatırımlar içerisinde payı beklenilenin ya da söylentilerin çok daha altında kalmıştır. Körfez Türkiye ekonomisinin sürekli gündeminde kalmış aslı olmayan yatırım haberleri ile ekonomiye yatırım çekmeye çalışılmış fakat bu tam tersi bir etki yaratmıştır. 2016 yılı verilerinden hareketle Körfez ülkeleri içerisinde yurtdışı yatırımı en yüksek olan ülke 94 milyar dolar ile BAE ve 73 milyar dolar ile Kuveyt’tir. Ancak BAE’nin Türkiye’ye de doğrudan yatırım tutarı 4 milyar dolar iken Kuveyt’in ise 1.5 milyar dolardır. Suudi Arabistan yurt dışına yaptığı 43 milyar dolarlık yatırımdan sadece 2 milyar dolarını Katar ise 54 milyar dolarlık yatırımının sadece 1.2 milyar dolarını Türkiye için ayırmıştır (Sönmez, 2017).

Şekil 2.4: KİK yatırımlarının sayısının ve değerinin tüm yabancı yatırımlar içerisindeki payı (Deloitte 2018)

Deloitte'nin 2018 yılı Birleşme ve Satın alma Raporundan anlaşılacağı üzere Türkiye'nin Körfez ülkelerinden gelebilecek birleşme ve devralma ya da anlaşma sayısı açısından 2018 yılı zor bir yıl olmasına rağmen 2017 yılına göre nispeten verimli bir yıl olmuştur. 2016 yılında genel olarak KİK ülkelerinin neredeyse tamamı çok düşük büyüme oranları yakalamış ve altı ülke de mali açık vermiştir. 2017 yılı da 2016 yılının devamı niteliğinde olup mali durgunluk devam etmiştir. 2018 yılına gelindiğinde ekonomilerini çeşitlendirme yolunda attıkları başarılı adımlar ve İran'a uygulanan yaptırımların petrol gelirlerine yansması ile ekonomilerinde nispi bir toparlanma yaşanmıştır. 2018 yılında yaşanan döviz krizi sonrası Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırım çekmenin zorluk derecesinin artması ve yatırımda geri çekilme endişesi gibi krizin yarattığı birçok ekonomik etkene rağmen Körfez ülkelerinden gelen yatırımlarda özellikle bankacılık alanında ve hatta diğer alanlarda beklenen düşüş trendinin aksine

artış yaşanmıştır. 2018'de işlem rakamları Avrupa, Kuzey Amerika ve hatta Doğu Asya'dan çok daha düşükken, Türkiye'deki Körfez anlaşmalarının hacmi diğer bölgelere göre daha yüksek olmuştur. Türkiye'ye Körfez bölgesinden gelen yatırımcı sayısı geçen sene ile aynı sayıda gerçekleşip 9 olarak kalırken, toplam değer içerisindeki payı %45 gibi büyük bir orana tekabül etmektedir. Ancak bu yüksek oranın nedeni Türkiye'nin 25 milyar dolarlık yatırım sözü aldığı Katar değil Deniz Bank'ın %100'lük hissesini 3.185 milyar dolara satın alan ve finans, bilişim ve telekomünikasyon alanında beş farklı anlaşma yapan BAE'ye aittir. Katar'ın en büyük yatırımı ise Katarlı şirket Mayhoola'nın 2017 yılında %42.68'sine sahip olduğu Boyner Perakende hisselerindeki payını hisselerin %11.27'lik kısmını daha 22 milyon dolara satın alarak %53.95'e çıkartmış olmasıdır. 2018'deki diğer bir anlaşma, KİK üyesi iki ülkenin Bahreyn merkezli Venture Capital Bank ve Katar'da bulunan Al Sraiya Holding'in bir yatırımda buluşması ve Türkiye'nin dondurma ve pastane şirketi olan Mado'da %40'luk (tahmini 150 milyon dolar civarı) bir pay almış olmasıdır. Diğer bir birleşme ise Bahreyn merkezli iki bankanın ortak olarak gıda şirketi olan OBA Makarna'nın %50'lik hissesini almalarıdır. 2017 yılında ise Brezilyalı tavuk üreticisi BRF'nin %60 pay sahibi, Katar ulusal varlık fonuna ait Qatar Holding'in %40 paya sahip olduğu TBQ Foods Banvit'in %75'lik hissesini 315 milyon dolara satın alırken, BAE Dubai merkezli The Abraaj Group şirketinin KFC Turkey ve Netlog lojistik hisselerini satın almıştır. Türkiye'nin tanınmış giyim firmalarından olan Modanisa ve Modacruz ise BAE şirketlerince devralınmıştır. 2017 yılında Suudi Arabistan ve Mısır ortaklı Al Aboud Holding 7.6 Milyar dolar yatırım değerine sahip Burdur GES'i satın almıştır fakat devrin bedeli ile ilgili net bir bilgi edinilememektedir (Dünya, 2017).

KİK ülkelerinde özelleştirme serbestisi ile oluşan özel sermaye akışlarından, özellikle aktif yatırımcıların yaptığı birleşme ve satın alımlar yoluyla, Türkiye büyük paylar almaktadır. KİK'in neredeyse tüm üyeleri Türkiye'de önemli bankacılık faaliyetleri yürütmektedirler. Körfez yatırımcılarının 2018 yılı itibariyle Türkiye'de 9 bankada sahipliği ya da ortaklığı bulunmaktadır. A&T Bank, Abank(Alternatif Bank), Albaraka Türk, Burgan Bank, Kuveyt Türk, QNB Finansbank, Turkish Bank ve Türkiye Finans, Körfez sermayeli olarak faaliyetlerini sürdürüyor. Bunlara en son eklenen banka ise Denizbank'tır. Dubai'nin en büyük bankası ve yaklaşık 128 milyar

dolar toplam varlık büyüklüğüne sahip Emirates NBD Denizbank'ı Rusya merkezli Sberbank'tan %99.85'lik payını 3.2 milyar dolara satın almıştır (Habertürk, 2018). KİK ülkeleri bankacılık sektöründe birçok birleşme ve devralma işlemi gerçekleştirebilir. Bu faaliyetlerin diğer en bilinenleri şöyledir.

Tablo 2.1: KİK üyesi ülkelerin Türkiye'de bankacılık faaliyetleri (CNN Türk 2018)

Ülke	Banka/Şirket	Türkiye'deki Yatırım	Hisse
Kuveyt	Kuwait Investment Company	A&T Bank	1,62%
Kuveyt	National Bank of Kuwait	Turkish Bank	34,29%
Kuveyt	Kuwait Finance House	Kuveyt Türk	62,24%
Kuveyt	Burgan Bank Grubu	Burgan Bank	99.26%
Katar	Qatar National Bank S.A.Q (QNB)	QNB Finansbank	67,03%
Katar	Commercial Bank of Qatar	A Bank	75.0%
Bahreyn	Albaraka Bankacılık Grubu	Albaraka Türk	54,06%
S. Arabistan	The National Commercial Bank	Türkiye Finans	67,03%
BAE	Emirates NBD	Denizbank	99.85%

- Kuveyt KİK ülkeleri arasında Türkiye'ye yönelik bankacılık sektörü faaliyetleri açısından öncü konumdadır. Şuanda Türkiye'de dört ayrı bankada faaliyet göstermektedir. Türkiye'de 1977 yılında Körfez sermayeli olarak kurulan ilk banka özelliği taşıyan A&T Bank'ın (Arap Türk Bankası) sermayesinin %1,62'sini Kuwait Investment Company elinde bulunduruyor. İlk olarak 1989'da piyasaya giren ve Türkiye'de önemli bir katılım bankacılığı faaliyeti gösteren Kuwait Finance House, Kuveyt Türk hisselerinin %62,24'üne sahiptir. Kuveyt'in en büyük bankası konumundaki National Bank of Kuwait de (NBK) 2008'de Turkish Bank'ın %34,29 hissesini satın alarak bankaya ortak olmuştur. Burgan Bank Grubu ise Aralık 2012'de Eurobank Tekfen'in %99,26 payını satın alarak Türkiye'de bankacılık alanında yatırım yapan 4'üncü Kuveytli yatırımcı olmuştur. Bankanın unvanı, gerekli yasal izinlerin alınmasıyla 2013 başından itibaren "Burgan Bank AŞ" olarak kullanılmaya başlanmıştır.
- Faizsiz bankacılığın Türkiye'deki önemli öncülerinden Albaraka Türk Katılım Bankası 1984'te kurulmuştur. Orta Doğu'nun güçlü sermaye gruplarından, merkezi Bahreyn'de olan Al Baraka Banking Group (ABG) bankanın %54,06'lık payına sahiptir.
- Körfez'in 3. büyük ve Suudi Arabistan'ın ilk ve en büyük bankası olan The National Commercial Bank (NCB), 2008'de Türkiye Finans'ın çoğunluk

hisselerini satın alarak Türkiye'deki katılım bankacılığı sektörünün önemli oyuncularından biri haline gelmiştir. NCB, 2017 sonu itibarıyla Türkiye Finans'ın sermayesinin %67,03'üne sahip bulunuyor.

- Katarlı şirket The Commercial Bank 2013 yılında hisselerinin %75'ini aldığı eskiden A Bank olarak bilinen Alternatif Bank'ın, Aralık 2016 da yılın en büyük DYY teklifini vererek geri kalan hisselerini de satın almış ve bankanın tek hissedarı konumuna gelmiştir (Bloomberght, 2018). Finansbank, Haziran 2016'da Körfez ülkelerinin ve Katar'ın en büyük bankası Qatar National Bank S.A.Q'ya (QNB Group) satıldı ve yeni adı "QNB Finansbank" oldu.

Bu bilgilere ek olarak KİK ülkeleri Türkiye'de bulunan birçok küçük İslami finans bankasının tek sahipleri konumundadırlar. Türkiye'de gerçekleştirilen birçok İslami finans faaliyeti büyük oranda KİK yatırımcıları ve bankacılık grupları tarafından yürütülmektedir. KİK ülkelerinden özellikle Katar ve Kuveyt ve Bahreyn bankaları Türkiye'deki İslami finans piyasasında kendilerine yer bulma ve İslami finansı geliştirme konusunda büyük çaba harcamaktadırlar. Mevcut durumda KİK ülkeleri ile Türkiye arasında İslami bankacılık adına yatırımların gelebilmesi için gerekli tüm finansal sistemin temeli oluşturulmuş durumdadır. Bu noktada Türkiye'nin Finans sektöründe neden istenilen noktaya ulaşamadığının cevabını bankacılık sisteminde aramak yerine ekonominin genelinde yaratılan güvensizlik ortamında ya da Körfez ülkeleri ile olan diplomatik ilişkilerde ve bu ilişkilerde ki karşılıklı güven sorununda aramak gerekebilir.

Tablo 2.2: Küresel İslami Finansal varlıkların Ülkelere Göre Dağılımı (Milyar Dolar)
(Özdemir ve Aslan 2018)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İran	406	413	416	480	530	544	560
Suudi Arabistan	177	205	215	270	339	371	401
Malezya	120	131	155	200	249	254	335
BAE	116	118	120	123	144	157	197
Kuveyt	94	95	103	105	107	115	121
Bahreyn	18	20	21	25	27	32	43
Katar	38	47	68	70	111	122	130
Türkiye	25	35	41	43	69	80	81
İngiltere	27	33	37	40	43	55	61
Endonezya	5	9	22	25	49	51	66

Küresel İslami finansal varlıklar, yıllar içinde %15,3 artış ile 2016 yılı itibariyle yaklaşık 2,3 trilyon ABD Dolarına ulaşmış, Türkiye ise Dünya genelinde ki İslami Finans alanında 8. sıra ile dünya ortalamasının üzerinde yer almıştır (Özdemir ve Aslan, 2018). Türkiye’de İslami finansa yönelişin arkasındaki en önemli etken Körfez sermayesini Türkiye’ye çekebilme çabası olurken, gelişmesinin arkasında yatan en önemli etken ise bu çabaların sonucu olarak Türkiye’de faaliyette bulunan KİK sermayeli bankalar olmuştur. Hükümet tarafından katılım bankaları kurma hedefi ilk olarak 2013 yılında dile getirilmiş 2015 yılında ise Ziraat Katılım faaliyete geçmiştir. Vakıf Katılım Bankası ise 2016 yılında faaliyete geçmiştir. Katılım bankalarının Türk bankacılık sektörü içerisindeki payının 2025 yılında %15’i geçmesi beklenmektedir. İslami finans merkezi olma hedefi sadece Türkiye’nin değil Katar, Malezya, Endonezya ve hatta İngiltere gibi batılı ülkelerin de hedefidir. Türkiye’de 2007- 2016 yılları arasında İslami Finansal varlıkların miktarında %20 civarında bir artış yaşanmıştır (Özdemir ve Aslan, 2018). JP Morgan’ın araştırmasına göre, Türkiye’nin İslami finansmanındaki varlıkların %90’ına KİK üyesi ülkeler olan Bahreyn merkezli Albaraka Türk, Suudi Arabistan merkezli Türkiye Finans ve Kuveyt merkezli Kuveyt Türk’ten oluşan üç finansal kurumu sahiptir (OXFORD-GAPS, 2017). Türkiye’nin önde gelen bankalarına ev sahipliği yapma konusunda ise Bahreyn, Denizbank, Finansbank, ING Bank, İş Bankası, Kuveyt, Türk, Halkbank, Vakıfbank ve Yapı Kredi Bankası şubeleri ile başı çekmektedir (Alameddine 2016). Verilerden de anlaşılacağı üzere Arap sermayesi ilk olarak 1970’li yıllarda yatırım için yönelmiş ve ilk ekonomik faaliyetler bankacılık alanında olmuştur. Uzun yıllardan beri Türkiye’de bulunan ve dünya çapında faaliyet gösteren böylesine güçlü bankalar Türk bankacılık sektörünün kırılğan yapısını bir nebze de olsa azaltmakta ve Türk bankacılık sektörüne olan güveni artırmaya yardımcı olmaktadır. Buna verilebilecek en iyi örnek 2018 yılı gibi zorlu bir süreç içerisinde BAE’nin köklü finans merkezinin Deniz Bank’ı almasıdır.

KİK üyesi ülkelerin yatırımcıları Türkiye’nin toplam uluslararası yatırımcı sayısının %9.4’ünü oluşturmaktadır. Uzun yıllardır Türkiye’de yatırım faaliyetlerinde bulunan Suudi Arabistan ve BAE 2017 yılı verileri itibari ile Türkiye’de faaliyet gösteren KİK şirketlerinin yaklaşık 3/4’ünü oluşturmaktadır. 2018 yılı itibari ile KİK ülkelerinin faaliyet gösterdiği şirket sayısının 2000’i aşması muhtemeldir. 2000’li

yıllardan itibaren Türkiye'ye geliş amacı finans sektörü olan KİK yatırımları son yıllarda yenilenebilir enerji, emlak sektörü, turizm, teknoloji, gıda sektörü ve giyim sektörü gibi çok geniş bir alana yayılmıştır. KİK ülkelerinin gıda ve giyim alanında yaptıkları yatırımlar perakende satış ve marka genişleme gibi alanlara olan ilgilerini göstermektedir.

Tablo 2.3: KİK üyesi ülkelerinin Türkiye'de Faaliyet Gösteren şirketlerinin sayısı
(Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Ülke Profilleri 2018)

Ülkeler	Şirket sayısı (2017)
Suudi Arabistan	1.036
BAE	445
Kuveyt	291
Katar	117
Bahreyn	63
Umman	21
Toplam	1.973

Son yıllarda Katar Türkiye'nin önemli bir siyasi partneri olmasına ve gelişen ekonomik ilişkilere rağmen Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt'te KİK'in Türkiye'deki en önemli finansal yatırımcıları konumundadır. Suudi Arabistan'ın ve BAE'nin finans alanı dışında da çok farklı alanlarda yatırımları vardır. KİK'in anlaşmazlığı sürdükçe ve Türkiye'de Katar aracılığı ile anlaşmazlığa dahil olduğu sürece bu sürecin sonucu olarak ticaret ve finansman kaynaklı ekonomik sorunlar yaşayacak ve biriken yatırımların geri çekilmesi yoluyla sürekli güç kaybedecektir. Suudi Arabistan ve BAE'nin yatırımlarını çekmelerine neden olacak diğer bir unsur ise ekonomilerini çeşitlendirmek için yeni kalkınma politikaları başlatan bu iki ülkenin vatandaşlarının ve diğer KİK üyesi vatandaşlarının Türkiye'deki mevcut yatırımlarını ülkelerinde ki yatırım faaliyetlerine yönlendirebilme ihtimalleridir. Örneğin ARAMCO'nun halka açılması ihtimali ve birçok özelleştirme faaliyeti gibi birçok öz sermayeyi bölgede tutma girişimi Türkiye'ye gelen yatırımları azaltırken mevcut yatırımları da geri çekecektir. Katar'ın KİK içerisinde maruz kaldığı dışlanma ve Türkiye'nin KİK krizine yönelik tutumunun devam etmesi de özellikle KİK sermayesinin yoğun olduğu bankacılık sektöründe ve benzeri birçok hassas sektörlerde güvensizlik ortamı oluşturup ekonomiye zarar vermekte ve diğer bölgelerden gelebilecek iç yatırımlar için de büyük risk algısı yaratmaktadır. Katar krizinin diğer bir yansıması ise Türkiye'nin KİK ülkeleri içinde devam ettikleri projelerde ya da almayı düşündükleri büyük müteahhitlik

sözleşmelerinde özellikle Suudi Arabistan ve BAE’de alınabilecek müteahhitlik projelerinde büyük azalmalar meydana gelme ihtimalidir.

Katar ve Türkiye arasında artan diplomatik ilişkilerin olumlu bir yansıması ise Türkiye’de Ağustos 2018’de yaşanan döviz krizi sonucu beklentilerde meydana gelen çöküşü yok edebilmek adına yaptığı yardım duyurusudur. 15 Ağustos’ta Katar Emiri Şeyh Tamim Bin Hamad Al Thani Türkiye ekonomisine 15 Milyar dolarlık yatırım yapacağı taahhüdünde bulunmasıdır. Katar’ın yapacağı 15 milyar dolarlık yatırımın neredeyse Türkiye’ye son sekiz yılda yapılan toplam yatırımların yıllık ortalamasına denk olduğu dikkate alındığında bu rakam önemli bir yatırıma işaret etmektedir (BBC, 2018). Katar’dan Türkiye’ye şüana kadar yapılan DYY’lerin toplamının 20 milyar civarında olduğunu göz önünde bulundurursak 15 milyar dolarlık yatırımın kısa vadeli düşünüldüğünde önemi daha da artıyor. Ancak Türkiye’nin döviz cinsinden borç miktarını liradaki devalüasyon ile yabancı yatırımlardaki çekilme ile birlikte düşünersek ve yabancı yatırımlarla karşılanması gereken yıllık fon ihtiyacının 140 milyar dolar civarında olduğunu göz önünde bulundurursak 15 milyar dolarlık kurtarma yardımı Türkiye’nin ekonomik sorunlarına uzun vadeli bir çözüm olamayacaktır (Mogielnicki, 2018). Bu destek yatırımları çoğunlukla inşaat projeleri veya altyapı yatırımları için kullanılıp istenilen katma değer yaratılmazsa ekonominin çalkantılı yapısı bu yatırımı yutacaktır ve olumlu yönde bir etki yaratmayacaktır.

2022 Dünya futbol şampiyonası kupası organizasyonu için sürdürülen metro, otel, havaalanı benzeri projeler için 170 milyar dolarlık yatırım bütçesi ayıran Katar’ın ticaretinden daha fazla pay almak isteyen Türk şirketleri için Expo Turkey By Qatar fuarı önemli bir oluşumdur.2018 yılında düzenlenen 2.Expo Turkey by Qatar iş fuarı 100 milyon dolarlık ihracat anlaşmasına sahne olurken, başta gayrimenkul sektörü olmak üzere 150 milyon TL değerindeki sıcak satış ve yeni anlaşma yapılmıştır (Expo Turkey by Qatar 2018, http://www.expoturkeybyqatar.com/en_US/catalog.pdf,29 Kasım 2018’de erişildi.). Buna ek olarak Türk firmaları tanıtılarak ilerleyen süreçte gelebilecek yatırımlar için zemin hazırlanmıştır. Katar Ticaret Odası’na göre, Katar’da bulunan ve içlerinde Doğuş, Tekfen ve TAV gibi tanınmış şirketlerinde bulunduğu 205 Türk firması çoğu 2022 Dünya Kupası ile ilişkili olmak üzere yaklaşık 14.5 milyar

dolar değerinde proje yürütmektedirler (Alagöz, 2018). Yürütülen bu müteahhitlik faaliyetlerine ek olarak bu projelerde istihdam edilen iş gücü bakımından da işsizlik oranlarının çok yüksek olduğu 2018 yılı için önemli katkılar sunmaktadırlar. Katar'dan gelen yatırımların özellikle yenilenebilir enerji ve telekomünikasyon gibi modern sektörlerde ve gıda ve giyim gibi pazarlama ve marka geliştirme ile alakalı sektörlerinde artarak devam etmesi ihtimali yüksektir. Finansbank-A Bank (Finans), Boyner (Giyim-Moda), DİĞİTRK (Telekomünikasyon), Banvit (Gıda) gibi farklı alanlarda faaliyet gösteren birçok Őirketten büyük paylar alan Katar ile farklı alanlarda ekonomik ilişkileri artırıcı anlaşmalara örneklerdir. Katar ordusuna ait olan bir firmanın BMC (Savunma Sanayii)'nin %49,9'luk hissesini alması ve 25 yıllığına kullanım hakkını elinde bulundurması beraberinde birçok Őaibeli durum oluşturmuş ve bu yatırımın Katar'dan gelen yatırımlar arasında en tepki çeken yatırım olmasına neden olmuştur. Son dönemde farklı alanlarda yapılan en büyük yatırımlardan biri ise Türkiye merkezli Metcap Energy Investments ile Katar merkezli Fusion Dynamics, Türkiye'de toplam 5.2 milyar dolarlık doğalgaz ve petrokimya yatırımı için protokol imzalaması olmuştur. Trakya Havzası'nda hayata geçirilecek 4 milyar dolarlık tam entegre doğal gaza dayalı kimya tesisine ek olarak Kırklareli ve Karaman'da yapımına başlanan 1.2 milyar dolarlık yatırımla hayata geçecek doğal gaz kombine çevrim santralleri 2018 yılında gelen yatırımlarda büyük paya sahiptir (Milliyet, 2014). Eylül 2018'de mal ve hizmet ticaretinde kapsamlı serbestleşmeyi amaçlayan Ticaret Ve Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalanmış ve hem Türkiye'nin cari açığın daraltılmaya hem de Katar'ın ekonomideki payı artırılmaya çalışılmıştır. Anlaşma ile petrol ve doğalgaz gibi ürünlerin ucuza teminini sağlayarak üretimde girdi maliyetlerini düşürmek hedeflenmiştir.

Medyada ise yapılan anlaşmaların ve gelen yatırımların iki katı oranında asılsız, yapılmayan yatırım anlaşmalarının haberleri yer almaktadır. Bu haberler sadece Katar'dan gelen yatırımlarla ilgili olmayıp genel olarak sürekli körfez sermayesinin Türkiye'ye aktığını dile getiren haberlerdir. Bunlardan bir tanesi Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın Ağustos ayında liranın değer kaybını düşürmek adına 1.8 milyar dolarlık destek bulabilmek için Kuveyt'e ani bir ziyaret gerçekleştirmesi ve gelmeyen desteğe rağmen 1.6 milyar dolarlık yatırımın geldiği haberleri yapılarak

dolardaki yükseliş baskılanmaya çalışılması olmuştur. Basın ek olarak Kuveyt'in desteğine rağmen Katar'ın krize destek gelmediği vurgusunu yaparak Katar'ın yapacağı yatırımlar için baskı aracı olmuş ve akabinde Katar emiri Cumhurbaşkanı arayarak 15 milyar dolarlık doğrudan yatırım yapacağını garantisini vermiştir (Gulf New 2018). Medya bölgeden gelen yatırımları baskı yoluyla çekme görevinin yanında başka görevlerde üstlenmiş durumdadır. Körfez'den Türkiye'ye gelen yatırımlar çoğunlukla imar izni olmayan yayla gibi araziler, doğal sit alanları gibi konut yapımına uygun olmayan alanlar ya da son BMC yatırımı gibi ülkenin milli güvenliğini tehdit edici stratejik alanlarda olup, tepki çeken alanlar olduğu için yatırımların kim tarafından yapıldığı, ne zaman geldiği, kime aktarıldığı ve hangi kaleme dahil olduğu tam olarak bilinemez ve çoğunlukla gizli tutulur. Bu noktada medya gelen yatırımın kamuoyuna olumlu yansıtılması yoluyla ekonomik beklentileri yükseltme görevini üstlenmiş ve yatırımlar genelde yardım adında kamuoyuna lanse edilmiştir. Bu duruma ek olarak birde 2014 yılında Katar sermayeli enerji şirketinin Afşin Elbistan Termik Santrali Projesi'ne 14 milyar dolarlık yatırım sözü verip gelmemesi gibi söze dayalı gelmeyen yatırımlar vardır. Hükümet iktidara geldiği 2002 yılından bu güne kadar sürekli olarak Arap sermayesini Batının yavaşlayan sermaye akışına bir alternatif olarak görmüştür. Fakat hükümetin takındığı bu tutum ve medyadaki yansımaları hem batı sermayesinin çekilmesini hızlandırıcı bir etken olmuş hem de Arapların gelmek bilmeyen sermayesine yönelik beklentileri zayıflatarak umut verici politik söylemlerin ekonomiye olan etkisini zayıflatan bir unsur olmuştur.

2.4. KİK Üyesi Ülkelerle Yürütülen İnşaat Ve Emlak Sektörü Faaliyetleri

İnşaat sektörü AKP hükümeti iktidara geldiği yıllardan itibaren, özellikle 2009 yılı itibari ile Türkiye ekonomisinin büyüebilmesinin itici gücü olmuş ve bu sektör sayesinde uzun süre pozitif yönlü büyüme seyri yaşanmıştır. Ancak son birkaç yıldır bu sektörde meydana gelen aşırı arz fazlası ve Batı ülkelerinin taleplerindeki azalmaya bağlı olarak aşırı üretim fazlası ve konutta yığılmalar olmuştur. Türkiye ekonomisinin gayrimenkul sektörü, son on yıl toplamında GSYİH'nin ortalama olarak yaklaşık %8,4'ünü oluşturmaktadır (Invest in Turkey, 2017). Türkiye ekonomisinin 851,5 milyar dolar olan 2017 GSYH'nin %15,7'sini oluşturan inşaat sektörü kendisi ile birlikte

lojistikten, danışmanlık hizmetlerine kadar birçok sektörü büyüten bir piyasa iken son dönemde ekonominin kırılganlığını artıran ve beraberinde ki sektörleri arkasına alarak ekonomiyi çıkmaza sürükleyen bir sektör haline gelmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında inşaat malzemesi fiyatlarındaki artış sırasıyla %13 ve %27 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca bir önceki yılın aynı ayına göre malzeme endeksi Ağustos 2018’de %49,10, işçilik endeksi %17,23 artmıştır. Emlak sektöründeki bu maliyet artışları sadece gelecek yatırımları engellemekle kalmayıp devam etmekte olan projelerinde yarım kalmasına neden olmuş ve emlak sektöründe büyük bir durgunluk yaratmıştır. Yarım kalan projeler emlak sektörünün yanında büyük yabancı krediler ile finanse edilen DYY’a bağlı altyapı faaliyetleride bu süreçten nasibini almış ve ileriye yönelik yatırımların gelebilme ihtimalini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu süreçte birçok inşaat firmasının iflas kararı gündemde yer almış ve bu durumdan sadece yerli yatırımcılar değil yabancı yatırımcılarda mağdur olmuşlardır. Ülkeye döviz girişi sağlama ve cari açığı kapatma açısından uzun yıllardır önemli bir görev üstlenici konumunda olan gayrimenkul sektörünün 2018 yılında girdiği bu bunalım sürecinin 2019 yılında da devam edip etmeyeceğini kestirmek ve bu sektörün döviz krizini çözme konusunda ne kadar etkin olabileceğini kestirmek çok güç hale gelmiştir. 2018 yılında dışarıdan gelen konut satışı talebindeki artışın devamlılık kapasitesi ve ülkedeki konut stokunu eritebilme gücü 2019 yılında emlak sektörünün Türkiye ekonomisinin kurtarıcı sektörü olma görevinin devamlılığını belirlemede öncü faktör olacaktır. Dışarıdan döviz girişi sağlamak ve ülke içerisinde biriken konut stoğunu eritmek adına uzun yıllardan beri hükümet tarafından yabancıların konut alımını teşvik etmek adına önemli düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 2016 yılına kadar Türkiye’nin yabancılara sattığı konutların büyük çoğunluğunu Avrupalı ülkeler oluştururken yakın dönemde yaşanan terör olayları sonucu Avrupa ülkelerinin konut yatırımlarında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Ortadoğu’ya göre nispeten güvenli bir bölge olarak kabul edilen ve muhafazakar yatırımcıya cazip gelebilecek bir çok avantaja sahip Türkiye konut piyasası döviz kurunun da artışıyla birlikte özellikle Körfez ülkeleri için çekici bir konuma gelmiş ve Avrupa’nın oluşturduğu boşluk bu ülkeler ile kapatılmaya çalışılmıştır. Emlak sektöründe uluslararası rekabet gücünü artırmak, döviz girişini sağlamak için yabancıların Türkiye’de konut alımını kolaylaştırmak ve alıma teşvik etmek adına yapılan düzenlemelere 2016 yılında Avrupalı yatırımcının gitmesi ile daha da ağırlık verilmiş ve

özellikle Körfez'den gelen yatırımcıyı çekebilmek adına ciddi teşvik programları hazırlanmıştır. Bunları sıralamak gerekirse;

Taşınmaz Edinebilme Hakkı Kolaylığı: Yabancıların mülk edinebilmesine ilişkin engelleyici hükümlerin kaldırılması adına 14 Mart 2005 tarihli 2003/70 esas ve 2005/14 sayılı karar ile ilgili Kanun'un temel bazı fıkra ve cümleleri iptal edilmiş ve yabancı uyruklu gerçek kişilerin ülkemizde taşınmaz edinmesinde "karşılıklılık" şartı 183 ülkeden 53 ülkeye düşürülmüştür. 18 Mayıs 2012 tarih ve 6302 sayılı Kanun ile değiştirilen 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 35. Maddesindeki düzenleme ile ise tamamen kaldırılmıştır (Tuncer, 2017). Bu sayede yabancıların vatandaşı olduğu ülkede Türk vatandaşlarının taşınmaz edinebilmesi imkanı olmasa da yabancı gerçek kişiye Türkiye topraklarında taşınmaz edinebilme hakkı tanınmıştır.

Oturma İzni Kolaylığı: Gayrimenkul alımına izin verilen yabancı gerçek kişi yatırımcılar için herhangi bir yatırım miktarı sınırlaması olmaksızın oturma izni kolaylıkla verilmektedir.

KDV İstisnası: 1 Nisan 2017 tarihini itibari ile Türkiye'de yerleşik sayılmayanlara ve yabancı gerçek kişilere; bedeli yurt dışından döviz olarak getirilmek, ilk defa satışa konu olmak ve satın alınma tarihinden sonra bir yıl içinde satılmamak koşulu ile satın alacakları konut ve iş yerleri için %1, %8 ya da %18 oranlarındaki KDV istisnasından yararlanabilme imkanı sunulmuştur (Bayraktaroğlu, 2018).

Vatandaşlık Hakkı Düzenlemesi: Gayrimenkul alımı yapacak yabancı yatırımcılara sunulan vatandaşlık hakkı için gerekli taşınmaz bedelinin Eylül 2018'de gerçekleşen Vatandaşlık Hakkı Düzenlemesi ile 1 milyondan 250 bin dolar'a düşürülmesi ile 2018 yılında iç piyasada yaşanan durgunluk dış yatırımlar ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Almanya'nın Türkiye'nin çifte vatandaşlığını kaldırması sonrası Alman vatandaşı olanlar ve Körfez ülkelerinden çifte vatandaşlık için bu yolu seçenlerin sayısında ciddi artış olmuştur.

Uluslararası piyasada giderek değer kaybeden zayıf Türk lirası, özellikle Körfez Arap ülkeleri için daha cazip hale gelmekte ve Türkiye'deki lüks konut sektörü içerisinde önemli paylar almaktadırlar. KİK ülkesi yatırımcıları özellikle İstanbul'un konut yapımına yeni başlanan ve rant geliri elde etme olasılığının çok yüksek olduğu, normal yatırımcıya göre daha riskli yatırım olabilecek ve daha fazla tepki çekebilecek alanlarda çoğunlukla '3. Hava limanı ve 3. Köprü güzergahındaki konut projelerini desteklemekte ve takip etmektedirler. Diğer yandan KİK üyesi ülkeler özellikle de Suudi Arabistan uzun yıllardan beri İstanbul'da iş merkezi alımı konusunda önemli yatırımcı konumundadır. 2018 yılı itibari ile 2017 yılında rekor düzeye çıkan ve toplam yabancı satışları içerisindeki payı %20'lere varan KİK ülkelerinin konut alımı 2018 yılında gerileme göstermiş ve toplam satışlardaki payı %15 civarlarında kalmıştır.

Tablo 2.4: KİK üyesi ülkelere yapılan konut satışı (2015-2018) (TÜİK 2019)

Ülke	2015	2016	2017	2018
Suudi Arabistan	2.704	1.886	3 345	2.718
Kuveyt	2.130	1.744	1 691	2.199
Katar	332	192	305	764
BAE	277	256	401	336

Suudi Arabistan ve Kuveyt uzun bir dönemdir Türkiye'nin yabancılara satılan emlak sektörünün ilk 5'i içerisinde yer alan KİK ülkeleridir. Genel olarak KİK ülkeleri ise 2017 yılında yabancılara satılan tüm mülklerin dörtte birini alarak Türkiye emlak sektörü için önemli bir bölge potansiyeli oluşturmuştur. KİK ülkelerinden gelen yatırımların genel olarak lüks konut alanında olması yatırımların değerini daha da artırmaktadır. Suudi Arabistan 2017 yılında ciddi bir konut alımı gerçekleştirmiş ve bölgeden gelen rekor düzeyde konut alımının öncüsü olmuştur. Ancak 2018 yılında döviz krizi ve konut fiyatlarında yabancı para cinsinden değer kaybı sonucu diğer ülkelerden gelen konut talebi artışına rağmen bu ülkenin talebinde ciddi oranda düşüş yaşanmıştır. Bunun en önemli nedeni Türkiye ekonomisinin yatırım ortamının daha da kötüye gitmesi ile riskli yatırım ihtimalinin artmış olması olurken bir özel nedeni ise Türkiye'nin Katar Krizi'ndeki tavrı sonrası bölgedeki diğer ülkeler bu tutuma tepki olarak özellikle medya üzerinden propaganda faaliyetleri başlatmış olmalarıdır. Bu ülke vatandaşlarının Türkiye'deki gayrimenkullerini satıp piyasadan çekilmeleri yönünde yapılan propagandalar Suudi Arabistan vatandaşlarının ilgisinin azalmasında öncü

nedenlerden olmuştur (Şeker, 2017). İnşaat sektöründeki yeni projelerin çoğu Arap yatırımcıyı çekmeye yönelik projelerdir. Bu nedenle propagandalar devam edip sonuç verdiği takdirde emlak sektöründe çoğu proje yarım kalmaya devam edecek ve fiyatlardaki düşüşten büyük bir pay alacaklardır. Bu propagandalara ek olarak Türkiye'nin yabancı konut satışı içerisindeki payı azalan ve Müslüman ülkelerin emlak sektörleri arasında yükselen bir pazar olarak Türkiye'ye potansiyel bir rakip konumunda olan BAE Körfez bölgesinden gelebilecek konut yatırımlarını için bir alternatif olarak Türkiye'de döviz krizi ile yaşanan durgunluğu fırsata çevirerek yatırımları kendisine çekmektedir.

KİK üyesi ülkelere özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve Katar Türkiye'nin birçok farklı bölgesinde konut yatırımı yapmakta ancak en çok İstanbul, Antalya, Bursa, Yalova, Ankara, Sakarya, Trabzon, Samsun, Ordu illerini tercih etmektedirler. İstanbul'un lüks mekanları KİK ülkelerince büyük talep görmektedir. Boğaz'a hakim olan Sevda Tepesinin 400 milyona Suudi Arabistan Prensi Abdullah bin Abdülaziz'e satılması ve Türkiye'nin birinci, dünyanın ise dördüncü pahalı yalısı olarak bilinen Yeniköy'deki Erbilginler Yalısı da tam 100 milyon Euro'ya Katarlı iş adamı Abdulhadi Mana A SH Al-Hajri'ye satılması KİK ülkelerinin konut piyasasında ne derecede bir ağırlığa sahip olduğunun birincil örnekleridir (NTV, 2015). Hükümetin KİK üyesi ülkelerin emlak ve arsa alımının yolunu açtığı 2012 yılında çıkarılan Büyükşehir yasası ile Büyükşehir Yasası'ndan önce köy statüsünde olan ve yasa sonrası mahalleye dönüşen Kartepe'de ve Sapanca'da ilçeye bağlı göl manzaralı orman içi köylerdeki tüm arsa ve evler satın alınarak tamamı müteahhit firmalar tarafından lüks 'Villaköy'lere dönüştürülmüştür. Sapanca Dibektaş mahallesinde orman içerisinde bulunan ve fiyatları 400 bin ile 1.5 milyon arasında değişen Suudi Arabistan ortaklı 'Dibektaş Hills' adlı lüks villalar bu durumun en bariz örneğidir (Cumhuriyet, 2018). Son bir kaç yılda yoğun olarak Doğu Karadeniz'in yaylalarını ziyaret eden KİK ülkelerinin turistleri bu bölgelerdeki konut projelerine de ilgi göstermekte ve yatırım faaliyetlerini artırmaktadırlar. Doğu Karadeniz bölgesinde KİK ülkelerinin konut yatırımcısı geçmişte sadece Trabzon'u tercih ederken son dönemde Samsun ve Ordu illerindeki konut projelerine de yönelmiş durumdadırlar. Çoğunluğunu Körfez yatırımcısının oluşturduğu yabancılar Doğu Karadeniz de 2016 yılında 1.112 konutun 2017 yılında ise toplam 2

bin 842 konutun sahibi olmuşlardır. Trabzon Tapu Kadastro Müdürlüğü'nün 2017 verilerine göre Doğu Karadeniz'de en çok konut alan yabancılar sırası ile 1.770 konut ile Suudi Arabistan, 515 konut ile Kuveyt, 86 konut ile Birleşik Arap Emirlikleri ve 59 konut ile Katar olmuştur. Trabzon'da ise 2016'da konut alan yabancı sayısı 976 olurken, 2017'de bu rakam 1.492'ye ulaşmıştır (Zingat, 2018). Türk emlak sektörü Körfez ülkelerinin piyasaya girişi ile birlikte sadece İstanbul Ankara, Antalya gibi belirli merkez illerden çıkıp birçok farklı alana yayılmış ve sektörün genişlemesinde itici güç olmuştur. Körfez ülkelerinin bu bölgelerdeki konut yatırımına yönelişini besleyen unsur ise bu ülkeler için yürütülen turizm faaliyetleri olmuştur. Doğu Karadeniz bölgesinde Giresun, Ordu, Rize, Trabzon bölgesinde Ocak 2013 ile Ocak 2018 arasındaki %38,36 reel fiyat artışı yaşanmış buna ek olarak Bursa, Yalova, Sakarya gibi illerde de konut fiyatlarında "Körfez Etkisi" denilen fiyat artışları yaşanmıştır. Özellikle Körfez ülkelerinin yoğun talep gösterdiği ancak diğer bölgelerden ve yerelden yatırım çekme potansiyeli düşük olan illerde aşırı talep fazlası oluşmuştur. Körfez yatırımcısının yoğun ilgi gösterdiği Doğu Karadeniz Bölgesinde yerli alıcıya 600 bin liraya satılan daire KİK vatandaşı alıcıya 750 bin liraya satılırken, fiyatı 300 bin lira olan bir daire 415 bin liraya satılabilmektedir (Hürriyet Emlak, 2017). Türkiye emlak piyasası için Körfez etkisi birçok olumsuz sonuç doğurmuş, piyasaya yabancı KİK ülkesi vatandaşlarına ilk dönemlerde yüksek fiyata konut satışının gerçekleşmesi yerli inşaat sektörü yatırımcısını bu bölgenin talepleri doğrultusunda konut yapmaya yönlendirmiş ve bu beraberinde birçok yanlış yatırımı ve iflası getirmiştir. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek Bolu'nun Mudurnu ilçesinde yapımı devam etmekte olan, çoğunluğunu Kuveyt, Suudi Arabistan oluşturmak üzere Bahreyn ve BAE vatandaşların da yer aldığı ve sadece KİK üyesi ülkelerin talep ettiği, Sarot Group tarafından yürütülen Burj Al Babas projesidir. Bu proje yapım aşamasındayken 350 konutun satışı yapılmış ve devamında Saros Group İflas kararını açıklamış ancak Ocak 2019'da konut alan KİK vatandaşlarının madur olmaması adına İstanbul Ticaret Mahkemesi İflas Müdürlüğü'nden alınan izinle inşaat ve satış faaliyetlerinin denetimli olarak yeniden başlanılmıştır (Habertürk, 2019). KİK ülkelerince beklenen ilgiyi göremeyen bu projenin yarattığı zarar Körfez'in bölgeye yönelik yatırım talebini düşürmek gibi ekonomik etkisinden ziyade, 2015 Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer alan ve kültürel ve mimari dokusu ile yüksek turist çekme potansiyeline sahip bölgenin

doğal dokusunda çok ciddi tahribatlar yaratmış olmasıdır. Bu nedenledir ki KİK ülkelerinin Türkiye'deki emlak sektörü faaliyetlerinin en olumsuz sonuçlarından birisi bu ülkelerin genel olarak konut ve inşaat projeleri için seçtikleri alanların doğal sit alanları gibi imar izni olmayan ve büyük çevre tahribatı yaratma potansiyeli yüksek ormanlık arazilerden oluşmasıdır. Hükümet tarafından 2018 yılında uygulanan imar barışı kararı ile konut yapımına uygun olmayan alanlarda yapılmış konutlara tapu verilmesinin yolunun açılması ile Karadeniz yaylaları gibi alanlarda konut alım satımını daha güvenilir ve kolay hale getirmiş ve bu bölgelerinde emlak sektörünün içerisine dahil edilmesine imkan sağlanmıştır. Bu yolla Karadeniz yaylaları ileriye yönelik KİK ülkelerinden gelebilecek yatırımlar için elde edilebilecek büyük bir rant pazarı haline dönüştürülmüştür. Emlak piyasasındaki Körfez'in diğer bir olumsuz etkisi ise bu ülkelerin yoğun talep gösterdiği illerdeki fiyat artışları yerli yatırımcının konut alım talebini azaltması ve yerli yatırımlarda azalmaya neden olmasıdır. Üçüncü olarak KİK üyesi ülkelerin Türkiye'de yapmayı vaat ettikleri otelcilik gibi yatırım faaliyetlerine bağlı olarak arazi ve arsa fiyatlarının değerlenmesinin beraberinde inşaat maliyetlerini artırıcı etki yaratması ve konut fiyatlarının yükselmesinde itici güç oluşturmasıdır. Son olarak KİK ülkesi vatandaşlarına yüksek fiyat ile konut satışı yapmak için artan sahtecilik ve bölge ülkeleri aleyhine uygulanan çifte fiyat KİK ülkelerinden gelen yatırımcıları mağdur etmiş ve ilerleyen süreçte gelebilecek yatırım potansiyelini olumsuz yönde etkilemiştir.

KİK ülkelerinin Türkiye'de yaptıkları konut alımlarının olumlu etkilerinden biri ise bu ülkelerin vatandaşlarının yüksek lüks tüketim potansiyeline sahip olmaları ve ortalama olarak 850 bin lira değerinde alınan bir konutun dekorasyonu için 150 bin lira civarında harcama yaparak mobilya ve beyaz eşya gibi birçok yan sektörde de canlanmaya katkı sağlamalarıdır (Bloomberght, 2018). Diğer bir dolaylı olumlu etkisi ise 2018 yılında dolar karşısında sürekli değer kaybeden TL ve konut piyasasında biriken stokların sektörde yarattığı durgunluk sonucu bölge vatandaşlarının kısa dönemde yaptıkları yatırımlardan büyük zararlar elde etmelerine rağmen konut yatırımcılarının hızlı çekilememeleridir. Emlak sektörünün Finans sektörüne göre çıkışı nispeten biraz daha zor bir piyasa olması özellikle Ağustos gibi piyasanın en hareketli

olduğu zamanlarda yatırımların çıkışını engellemiş ve yatırımların bir süre daha ülkede kalışını sağlamıştır (TMB, 2017).

2.4.1 KİK Üyesi Ülkelerde Yürütülen Müteahhitlik Faaliyetleri

KİK ülkeleri 2000'li yıllardan sonra petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların ülke ekonomilerinde yarattığı güçlü dalgalanma ile baş edebilmek için bir takım vizyon hedefleri oluşturmuşlar ve bu hedefler doğrultusunda yapısal dönüşüm için gerekli altyapılarını geliştirme ve yeni şehirler inşa etme gibi girişimlerde bulunmuşlardır. Bütün KİK ülkeleri proje yarışına girmiş olsalar da BAE vizyon 2021 ile ve özellikle Dubai yapılan projelerin büyüklüğü bakımından lider konumdadır. Ülkeler devasa kuleler ve yeni metro hatları ve demiryolları, stadyumlar ve birçok farklı mimari ile yeni şehirler inşa etmekte ya da mevcut şehirlerin görüntüsünü tamamen değiştirmektedirler. BAE 2018 yılı itibari ile 272.7 milyar dolar değerinde 11.334 proje yürütmektedir. Dubai'nin 123.9 milyar dolar değerinde yapım aşamasında toplam 4.792 projesi, Abu Dabi'nin 114 milyar dolar değerinde 1.653 projesi varken, diğer tüm emirliklerin 34.8 milyar \$ değerinde 4.888 adet yapım aşamasında projesi bulunmaktadır (Albawaba, 2018). Projelerin finansmanını sağlama ve piyasada gerekli güveni oluşturma konusunda BAE'yi sırasıyla Katar, Suudi Arabistan ve Kuveyt takip etmektedir. Bu projelere örnek olarak Suudi Arabistan'ın Madinah Metrosu ve Katar'ın Doha Metro Ağı verilebilir. Diğer bir örnek ise Suudi Arabistan'ın Ekim 2017'de, 500 milyar dolarlık bir yatırım gerektirdiği tahmin edilen mega şehir projesi NEOM'dur. Diğer taraftan bölgede düzenlenen etkinliklerin sayısındaki artış da yeni yatırımları zorunlu kılmaktadır. Bu etkinliklere verilebilecek en iyi örnekler Katar'daki FİFA 2022 Dünya Kupasıdır.

KİK proje pazarlarının, 2019'a kadar olan projeleri kapsayacak şekilde 600 milyar ABD doları tutarında finansman gerektirdiğini tahmin edilmektedir (OXFORD-GAPS 2017). Ancak 2017 yılı itibariyle ülkeler petrol fiyatlarının düşük seyretmesi ve ekonomilerindeki negatif büyümeyi göz önüne alarak vizyon hedefleri için ayırdıkları bütçeleri azaltma yoluna gitmişler ve bazı projeleri bekletmek ya da iptal etmek zorunda kalmışlardır. KİK ülkeleri bu projelerin finansmanı için özelleştirme, doğrudan yabancı

yatırım çekme ve vergi uygulamaları koyma gibi petrol dışında yeni kaynak bulma yöntemlerini kullanmaya başlamışlar ve vergi, özelleştirme ve DYY'ler gibi alternatif petrol dışı gelir yaratma alanlarına yönelmişlerdir. Bu nedenle bölgede faaliyete geçen çoğu projelerin yürütme işlemini yabancı müteahhitler devir almış ve Türk müteahhitlik firmaları içinde geniş bir pazar imkanı yaratılmıştır. KİK ülkelerinin ekonomilerini çeşitlendirme konusundaki başarıları ve seçtikleri yöntemler Türk şirketlerinin bu piyasalardaki faaliyet alanlarını ve katılım düzeylerini belirleyecektir. Türkiye genel olarak Körfez piyasalarının vizyon hedeflerinden alt yapı için gerekli müteahhitlik hizmetleri alanında pay alabilmekte ve özellikle terminal, yol, stadyum gibi inşaat alanındaki sözleşmeleri alım konusunda başarı sağlamaktadırlar. Türkiye KİK inşaat sektörü piyasasında yürüttüğü müteahhitlik ve taşeronluk faaliyetleri ile ikinci sırada yer almaktadır. Çin Türkiye'nin inşaat alanında bölgedeki en büyük rakibidir. Orta Doğu'nun en büyük yapı fuarı The BIG 5 Show Dubai organizasyona 2 bin 500 firma katılmış Türkiye ise 250 firma ile en yüksek katılımı sağlayan ülke olmuştur. Bu katılımın en önemli sebebi ise müteahhitlerin iç piyasada karşılaştıkları zorluklar nedeniyle dışarıya açılma yönündeki hedefleridir (Dünya İnşaat, 2008)

Tablo 2.5: Türk müteahhitlerinin aldığı müteahhitlik projelerinin ülkelere göre dağılımı (1972-2017), (Milyar Dolar), (TMB 2018).

Ülke	Proje Sayısı	Toplam Proje Değeri	Oran
Suudi Arabistan	326	20.236.672.539	5,70%
Katar	132	14.337.132.267	4,00%
BAE	123	10.862.797.711	3,10%
Kuveyt	34	6.572.590.072	1,80%
Umman	49	5.505.758.322	1,50%
Toplam KİK	664	57.514.950.911	16,10%
Toplam Türkiye	9272	355.660.532.740	100,00%

2015 yılında Kuveyt 4.5 Milyar dolarlık proje değeri ile Türk müteahhitlerinin toplam yurtdışı faaliyetleri içerisinde ikinci sırada yer alırken 1.3 Milyar dolarlık değer ile Suudi Arabistan beşinci sırada yer almıştır. 2016 yılında ise Katar 2.4 Milyar dolarlık proje değeri ile toplam içerisinde ilk sırada yer alırken Suudi Arabistan 1.3 ile ikinci, Bahreyn 789 Milyon dolar ile beşinci, 634 Milyon dolarla BAE altıncı ve 626 Milyon dolar ile Kuveyt yedinci sırada yer almıştır. 2017 yılında ise 2.1 Milyar dolarlık yatırım ile Suudi Arabistan ikinci, 1.4 Milyar dolarlık yatırım ile BAE dördüncü, 438 Milyar dolarlık yatırım ile Katar dokuzuncu sırada yer almıştır. Bu verilerden de

anlaşılacağı üzere KİK ülkeleri genel olarak Türkiye'nin yurtdışı müteahhitlik faaliyetleri içerisinde ilk on içerisinde önemli bir paya sahip olmuşlardır. Genel olarak bakıldığında ise bölgede yürütülen projelerin büyük bir bölümünü Suudi Arabistan oluşturmakta ve KİK ülkeleri arasında hem proje sayısı hem de değeri bakımından ilk sırada yer almaktadır. Suudi Arabistan Türkiye'nin toplam müteahhitlik faaliyetlerinin değerleri sıralamasında ise altıncı sırada yer almaktadır. Dünya Kupası da dahil Katar'ın 170 milyar dolarlık yatırım portföyü içinde Türk müteahhitleri Katar'da bugüne kadar 14.3 milyar dolar değerinde 132 proje üstlenirken Katar proje bedeli sıralamasında sekizinci sırada yer almıştır. BAE onuncu Kuveyt on birinci Umman ise on dördüncü sırada yer almaktadır. Türkiye'nin önde gelen firmalarından TAV ve Tekfen bölgede faaliyet gösteren inşaat firmaları arasında önemli bir yere sahiptir. Bölgede diğer önde gelen Türk inşaat firmaları ise Limak, MNG, STFA, Yüksel ve Gülermak'tır.

- Haziran 2017 tarihli sözleşme ile TAV Havalimanları, Suudi Arabistan'da üç havalimanının geliştirilmesi ve işletmesi için Suudi Arabistan Sivil Havacılık İdaresi'yle (GACA) anlaşma imzalamıştır (Airporthaber, 2017). TAV ve ortağı Al Rajhi Grubu, toplam 400 milyon dolarlık yatırımda bulunmak koşulu ile Yanbu, Qassim ve Hail havalimanlarını 30 yıl süreyle işletecektir. 2016'da yaklaşık 3.6 milyon yolcuya hizmet veren havalimanlarının, öngörülen 400 milyon dolarlık yatırımla yılda yaklaşık 11,5 milyon yolcuya hizmet vermesi beklenmektedir (TAV Havalimanları, 2018) TAV böylelikle Medine Hava limanına 3 yeni hava limanı daha ekleyerek Suudi Arabistan'da 4 havalimanı projesi yürütür konuma gelmiştir. TAV İnşaat Bahreyn Uluslararası Havaalanında 1.1 milyar dolar değerine yeni yolcu terminali inşa etmiştir. TAV Grubu CEO'su Sani Şener, inşaat sektörünün saygın yayınlarından Construction Week dergisi tarafından hazırlanan ve Körfez Bölgesi'nin en etkili 100 iş insanının açıklandığı listede beşinci sırada yer almış ve bölgedeki en etkin Türk firması olduğunu kanıtlamıştır (Haberler.com 2018)
- Tekfen İnşaat ise Katar Al Khor Otoyolu 2 milyar ABD Doları'nın biraz üzerinde bir değere kazanmıştır. Bu proje, müteahhitin Al Shamal Yolu'nun iyileştirilmesi için önceden var olan sözleşmesine ek olarak gelmektedir.

Tekfen 2018 yılında da Suudi Arabistan'ın Haradh Gaz Artırma Programına yönelik uydu gaz sıkıştırma tesisi boru hatlarının yapımı için 590 milyon dolarlık bir anlaşma imzalamıştır (TEKFEN İnşaat 2019).

- Limak 2016 yılında Kuveyt Uluslararası Havalimanı terminalini 4.4 milyar doların biraz altına çıkarmak için bir sözleşme imzalamıştır. Bu anlaşma yurt dışında tek kalemde alınan en büyük ihale olma özelliğine sahiptir. Buna ek olarak Limak Holding, yerel bir hükümet otoritesi için 153 milyon dolarlık Abdullah Al-Mübarek konut projesi almıştır (Dünya 2017).
- Bölgede önde gelen diğer firmalardan STFA Katar'ın Doha Metro Gold Hattı'nın yapımı için 4.4 milyar ABD doları tutarında sözleşme imzalamıştır (Habertürk, 2014). Gülermak ise Dubai Metro hattının genişletilerek Expo 2020 sitesine girişini sağlamak ve mevcut hattı yükseltmek için 4.6 milyar Dolar değerinde sözleşme imzalamıştır. Yüksel inşaat ise Mayıs 2017'de Riyad'da Otobüs Hızlı Geçiş projesini geliştirmek için 507 milyon \$ değerinde sözleşme imzalamıştır (Gülermak 2019).

Yukarda sayılan ve bunlara ek olarak faaliyeti devam eden projeler hesaba katıldığında Türk müteahhitlerin son 5 yıl içinde Körfez ülkelerinde üstlendiği işlerin toplam tutarı 51.3 milyar dolara denk gelmektedir (Emlakwebtv <https://www.emlakwebtv.com/turk-muteahhitlerden-korfeze-513-milyar-dolarlik-proje/66694>, 09 Ekim 2018'de erişildi). Bu 51 milyar dolarlık direk katkının yanında Körfez'de yürütülen müteahhitlik faaliyetlerinin dolaylı katkıları da bulunmaktadır. Müteahhitlik firmalarının faaliyetler boyunca kullandıkları inşaat malzemelerini ve dekorasyon ürünlerini Türkiye'den tedarik etmeleri bölge ile dış ticaretimizde inşaat malzemelerinin ve mobilya dekorasyon kalemlerinin önemli bir yer tutmasına neden olmaktadır. Bu duruma verilebilecek örneklerden biri Türkiye'nin önemli yapı market ve dekorasyon şirketlerinden Tekzen'in 2018 yılında Katar'ın en büyük perakendecisi Al Meera Holding arasında imzalanan stratejik iş birliği anlaşması çerçevesinde Katarlı şirketin ilk yıl 100 milyon dolara varan alım yapmayı garantilemiş olmasıdır (Sputnik 2018). Diğer taraftan bölgede yürütülen ve yoğun emeğe dayalı olan inşaat faaliyetlerinde işgücünün Türkiye'den sağlanması Türkiye'nin işsizlik oranlarında yarattığı katkıya ek olarak ülkeye ciddi döviz girişleri sağlamaktadır. Sadece TAV şirketi Körfez bölgesinde

1200'ü mühendis olmak üzere 28 binden fazla çalışana hizmet vermekte ve büyük bir iş olanağı sunmaktadır (Haberler.com, 2018).

Ancak bölgede alınan yüksek bedelli projelerin ilerleyen dönemde azalış seyri göstermesi çok muhtemeldir. Türk müteahhitlerin aldığı büyük projelerin genelde devlet tarafından yönetiliyor olması diplomatik ilişkilerle alınabilecek sözleşmelerin sayısının çok yakın bir ilişki içerisinde olmasına neden olmuştur. Bu nedenle ki Katar krizi ve beraberinde Türkiye'nin Katar'a olan desteği büyük projeler aldığımız Suudi Arabistan ve BAE ile diplomatik sorunlar yaşamamıza neden olmuştur. İlişkilerde meydana gelen bu azalmanın doğal bir sonucu olarak ilerleyen süreçte proje sayısının da azalması muhtemeldir. Bu sorunların Türkiye için gerek inşaat malzemeleri sektörü gerekse hizmet ihracı açısından büyük kayıpları beraberinde getirmesi olasılığı çok yüksektir. Suudi Arabistan ve BAE'den kaynaklı oluşacak açığı kapatmak ise Katar'ın 2022 Dünya Kupası Faaliyetlerinde daha etkin görev almamızdaki başarı ile yakından bağlantılı olacaktır. Fakat Suudi Arabistan ve BAE'nin Katar'a ihracatı engelleme amaçlı girişimlerde bulunmaları inşaat girdilerine ilişkin endüstriler demir, çelik, çimento gibi ürünlerin ihracatını olumsuz yönde etkilemekte ve taşıma maliyetlerini artırarak Katar'da yürütülebilecek müteahhitlik faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemekte ve karlılık oranlarını azaltmaktadır.

2.5. KİK Üyesi Ülkeler ile Yürütülen Enerji Sektörü Faaliyetleri

Kapitalist sistem içerisinde ülkelerin enerji tüketim oranı ekonomik gelişmişlik düzeylerinin ölçümü için önemli bir belirleyicilik görevini üstlenirken kapitalist üretimi gerçekleştirebilecek düzeyde enerji üretimi kapasitesine sahip olmak ise ülkelerin ileriye yönelik kalkınma düzeyini ölçme konusunda büyük bir belirleyici olmuştur. ABD ve Çin gibi enerji tüketimi yüksek ülkeler kapitalist üretim düzeyi fazla ve buna bağlı olarak gelişmiş ülkeler olarak kabul edilirken, Körfez ülkeleri gibi enerji üretimi yüksek ülkeler ise daima bütçe fazlası veren ve enerjiye bağımlı ülkelerin üretim düzeylerini enerji fiyatları ile etkileme gücüne sahip ülkeler olarak kabul edilir. Ekonomik büyümede hedefinde olan kapitalist ülkeler, bu doğrultuda enerji arz

güvenliğini ilk sıralarda tutmak zorunda kalmışlar ve bu nedenle de büyük enerji üreticisi konumunda olan Körfez ülkeleri ile ilişkilerini yüksek tutma çabası içerisine girmişlerdir. Bu duruma ABD'nin 2018 yılında İran'a yönelik ekonomik yaptırımlarını yenilemesi sonrası Güney Pars Doğalgaz Sahası'ndaki dünyanın en büyük doğalgaz rezervini barındıran 5 milyar dolarlık projede %50 pay sahibi olan Fransız petrol ve doğalgaz şirketi Total'in çekilmesi ve Çin Devlet Petrol Şirketi CNPC'nin bu hisseleri satın alarak %80'lik paya sahip olması örnek gösterilebilir. Bu olay ve benzeri birçok durum ilerleyen dönemde Çin'in enerji piyasasında ne kadar güçlü bir yere sahip olacağını ve ortaya çıkabilecek çok kutuplu enerji mücadelelerinin göstergesi olmaktadır. Kapitalist süreç içerisinde üretimin hızla arttığı her geçen gün enerji sektörünün ekonomik çıkarların temel belirleyicisi olarak diplomatik ilişkilere yön verip beraberinde savaşları yönetecek bir unsur olma görevini üstlendiğini görmek durumunda kalmamız muhtemeldir. Enerji sektörünün diplomatik ilişkilerdeki belirleyicilik rolüne verilebilecek bir örnek ise 2017 yılında KİK üyesi ülkeler ve bölgedeki Mısır, Lübnan gibi diğer bazı ülkelerin Katar'a karşı ambargo uyguladıkları Körfez Krizi'dir. Enerji güvenliği Katar krizinin ortaya çıkmasını tetikleyen en önemli faktör konumundadır. Katar'ın İran ile yakın diplomatik ilişkiler kurması özellikle OPEC'in lideri konumundaki Suudi Arabistan ve BAE için bölgedeki enerji piyasasındaki hakim konumlarını tehdit edici bir unsur olarak algılanmıştır. Katar ve İran'ın kıyı bölgesinde yer alan Güney Pars doğalgaz sahasının gaz üretim hacmini kontrol etmek için ortak bir komite kurma kararı birçok ülkede tepkiyle karşılanmıştır. Dünya'nın en büyük LNG üreticisi konumundaki Katar ve Dünya'nın dördüncü büyük petrol rezervlerine sahip İran arasında bu büyük rezervleri paylaşma konusundaki anlaşma Suudi Arabistan'ın dev enerji şirketi ARAMCO'nun enerji Pazar payını azaltma ve Körfez'deki güç dengesini bozma endişesi yaratmıştır. Diğer taraftan bu projenin sonuçlanması durumunda petrol gelirlerinde ciddi artışlar olacak İran'ın askeri olarak güçlenmesi ihtimali de krizin derinliğini artırmıştır. İran'ın ekonomik olarak güçlenmesi tehlikesi sadece Körfez ülkeleri için değil dünya genelinde tüm ülkelerde endişe yaratan bir durumdur. Bu nedendir ki ABD hükümeti İran'ı zayıflatmak adına 5 Kasım 2018 tarihinde petrol ihracını da kapsayan yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu yaptırımlar dahilinde 2017 yılı itibari ile petrol ithalatının neredeyse yarısını İran'dan gerçekleştiren ve 2018 yılında ABD tarafından uygulamaya konulan

yaptırımlardan muaf tutulan Türkiye petrolü diğer ülkelere kıyasla daha ucuza ithal etmek için bir avantaj yakalamış gibi gözüküyordu. Fakat Türkiye'nin İran'dan yüksek oranlı ithalatı gerçekleştirmeye devam etme durumu ABD gibi etkin bir gücü karşısına alma ihtimali yaratacağı için ilerleyen süreçte Türkiye'nin ithalatında İran'ın payı sürekli olarak düşme eğilimi gösterdi. 2017 yılında Türkiye'nin toplam petrol ithalatında %45'lik paya sahip İran'ın 2018 yılında payının %34'e gerilemesi bu durumun en bariz kanıtıdır. Ancak bu azalış ABD için yeterli olmadı ve 2 Mayıs 2019 tarihi itibari ile Türkiye'nin de yaptırımlara dahil olacağı açıklandı. Bu nedendir ki 2018 yılı itibari ile toplam petrol ithalatında neredeyse %15'lik paya sahip Suudi Arabistan ve Kuveyt'in ilerleyen süreçte Türkiye ekonomisinin enerji güvenliği ve tedariki için daha önemli bir konuma gelmesi muhtemeldir. Kısa vadede bu ülkelerin petrol ihracatı içerisinde çok düşük bir paya sahip olması ve petrol fiyatları düşük seyrediyor olması bu ülkelerle ilişkilerin ekonomiye etkisi minimuma düşürürken, uzun vadede enerji güvenliğini tam olarak sağlayamamış ve fiyatlardaki dalgalanmalara aşırı tepkiler veren ekonomisi ile Türkiye bu ülkelerle yürütülen diplomatik ilişkilerin petrol fiyatlarını belirlemedeki gücünü göz önüne alarak ilişkilerini sıkı tutma zorunluluğu içerisinde olmuştur. Birincil enerji kaynaklarından olan petrole bağımlılığın her geçen gün arttığı 1990-2016 yılları arasında petrolün toplam enerji tedariki içerisindeki payının %52'den %74'e yükselmesi ile dışa bağımlılığı her geçen gün artan Türkiye ekonomisinin cari açığını da bu yönde artarak ekonomiyi daha riskli bir görünüme kavuşturmuştur (TMMOB 2018). Toplam birincil enerji tüketiminde 2016 yılında doğal gazın %28, ham petrolün ise %31 paya sahip olduğu düşünüldüğünde ve Doğal gazda yaklaşık %99, petrolde ise yaklaşık %92 oranında dışa bağımlı olan Türkiye'nin fosil yakıtlar bakımından enerjiye dönüştürülmesi kolay zengin rezervlere sahip olmaması da göz önünde tutulduğunda ilerleyen süreçte enerjiye bağımlılığının daha da artması muhtemeldir (TMMOB 2018). Türkiye'nin enerji bağımlılığına verilebilecek en iyi örneklerden birisi Türkiye'nin 2015-2016 yılları arasında Rusya ile yaşadığı uçak krizi sonrası enerji fiyatlarındaki yükseliş ve ekonomide yarattığı etkidir. Rusya krizi sonrasında enerji bağımlılığı konusunda alınamayan dersler ile ise 2018 yılında yaşanan döviz krizi ile tekrar karşı karşıya gelinmiş ve Türk lirasının zayıflaması ile artan enerji maliyetleri cari açığın artışını hızlandırırken, enerjide dışa bağımlılığın ülke ekonomisi için ne derecede büyük sorunlara yol açabileceğini hükümet tarafından tekrar

hatırlanmıştır. Bu nedenle ki Hükümet, ülkenin kurulu gücündeki yenilenebilir enerjinin payını 2023 yılına kadar %30'a çıkarılmayı ve mevcut yasalarda bireysel ve kurumsal olarak enerji tasarrufuna yönlendirici değişiklikler yapmak amacı ile 2023 yılı vizyon hedeflerine eklemeler yapmışlardır. İlk adım olarak Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2015-2019 yılları arasındaki beş yıllık stratejik planında, doğal gaz depolama kapasitesini 5 milyar m³'ün üzerine çıkarılması ve doğal gaz ithalatı için tek bir ülkeye bağımlılığı 2019 yılına kadar %50 ile sınırlaması hedeflenmiştir (TC.ETKB 2017). Hükümet enerji verimliliğini artırıcı yatırımları teşvik etmek doğrultusunda Türkiye'nin enerji talebini karşılamak için gerekli toplam yatırım miktarının, son on yılda gerçekleştirilen toplam yatırım miktarının iki katını aşarak yaklaşık 110 milyar ABD doları olmasını hedeflerine eklemiştir (Invest in Turkey 2017). Enerji arz güvenliğinin sağlanması, ithalatçı ülkelerin çeşitlendirilmesi ve yeni rotaların oluşturulması amacı ile atılan adımlardan birisi ise dünyanın en büyük LNG üreticisi Katar'a ait Qatargas ile BOTAŞ arasında Eylül 2017'de 3 yıl boyunca yılda 1.5 milyon ton LNG tedarik etme konusunda bir alternatif kaynak anlaşmanın imzalanmasıdır (NTV 2017). Hükümet dış kaynak sorununu en aza indirmek için sektör içinde yaptığı çeşitlendirme anlaşmalarına ilaveten alternatif sektör olan yenilenebilir enerji sektöründe de kaynaklarının kullanımını sağlayacak altyapısını oluşturarak bu alanda gelebilecek potansiyel yatırımları çekme çabası içerisine girmiştir. Türkiye'nin alternatif enerji kaynakları olan güneş, su ve rüzgâr bakımından zengin bir çeşitliliğe sahip olması yenilenebilir enerji sektörü için gelebilecek doğrudan yatırımlar konusunda ülkeyi çekici hale getirmektedir.

Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olan enerji bağımlılığı körfez ülkeleri için de bir sorun olmakta fakat ekonomileri büyük oranda enerji sektörüne bağlı bu ülkelerde sorun fiyat artışı ile değil fiyat düşüşü ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle KİK ülkelerinin oluşturdukları vizyon hedeflerinin temelini enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve keskin düşüşler sonucunda devlet gelirlerinde meydana gelen azalışın ve bunun sonucunda bütçelerinin kamu harcamalarını karşılamakta yaşadığı güçlük nedeniyle enerji ihracatına olan bağımlılıklarını en aza indirme çabası oluşturmaktadır. Enerji ihracı karışımlarını çeşitlendirmeye başlamışlar ve hidrokarbon gelirlerine bağımlılıklarını azaltmak için diğer ülkelerde alternatif enerji yatırımları yapmaya

yönelmişlerdir. Son dönemde dünya genelinde enerji tüketimi fazla olan büyük ekonomilerin, enerji bileşenlerindeki petrol paylarını düşürmeye ve bu alanı yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılama fikrine yönelmeleri ile Körfez ülkeleri firmaları da enerji piyasasındaki mevcut değişim doğrultusunda yatırım yapma ve sektördeki uzmanlıklarını artırma çabası içerisine girmişlerdir. Bu nedenle yüksek bir enerji tüketim potansiyeline sahip ve yenilenebilir enerji alanında cazip bir pazar olan Türkiye'nin son yıllarda Hollanda, ABD, İngiltere, Danimarka ve Almanya gibi birçok yabancı ülkeden bu alanda doğrudan yabancı yatırım çekmesi Körfez ülkelerinin Türkiye'de bu alandaki çalışmaları yakından takip etmesine neden olmuştur. Ayrıca KİK ülkeleri ve Türkiye'nin enerji alanındaki ortak istekleri olan petrole karşı hassasiyetini en aza indirme çabası bu ülkeler arasında yatırımların ve bu alanda yürütülen ortak çalışmaların artmasına yardımcı olmuştur. Vizyon hedeflerinin temeline enerjiyi yerleştiren ve bu doğrultuda Türkiye'ye yatırım yapmak isteyen KİK ülkeleri arasında Suudi Arabistan ve Katar başı çekmektedir. KİK ülkelerinden enerji alanında direk gelen doğrudan yatırımlar arasında Eylül 2012'de, Kuveytli Aswar Grubu ve Güney Koreli firmaların (CX Concentrix Solar Korea, KEPCO ve Kincoa) liderliğindeki bir konsorsiyum, Türkiye'de güneş enerjisi geliştirmek için 450 milyon ABD doları yatırım yapması ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasının finansal desteği ile Suudi Arabistan'ın ACWA enerji şirketinin, Kırklareli ve Karaman'da inşası devam eden ve toplam 1.2 milyar dolar dolarlık yatırımla hayata geçecek doğal gaz kombine çevrim santralleri için anlaşması önemli bir paya sahiptir. 1.550 MW'lık bir kurulu güce sahip olacak tesisin Türkiye'nin toplam elektrik üretim ihtiyacının yaklaşık %5'ini karşılaması planlanmaktadır (Hürriyet 2018). KİK ülkelerinin karbon gelirlerini çeşitlendirme çabalarının bir sonucu olarak Türkiye'ye gelen yatırımlara verilebilecek en iyi örnek ise 2018 yılında Katar'ın Fusion Dynamics şirketi ile Türkiye merkezli Metcap Energy Investments şirketinin toplam 5.2 milyar dolarlık doğal gaz ve petrokimya yatırımı için protokol imzalaması olmuştur. Anlaşmanın birinci kısmını oluşturan Trakya Havzası'nda hayata geçirilecek 4 milyar dolarlık tam entegre doğal gaza dayalı kimya tesisi projesi ile Türkiye'nin polipropilen ve polietilen ithalatının %30'una karşılık gelen bir miktarının Türkiye'de üretilmesi hedeflenmektedir. Yılda 2.1 milyon tonluk; diğer bir deyişle yaklaşık 3 milyar dolarlık polietilen tüketimi gerçekleştiren ve bunun 1.8 milyon tonluk bölümü ise ithalat aracılığıyla temin eden

Türkiye'nin toplam polietilen ithalatını yaklaşık 1.4 milyar dolar azaltması beklenmektedir (Hürriyet 2018).

Türkiye'nin enerji kaynaklarında çeşitliliğini artırabilecek ve enerji bağıllığındaki riski en aza indirebilecek en önemli çözüm yollarından birisi mevcut jeopolitik konumundan ve enerji geçiş güzergahı üzerinde bulunmasının yarattığı fırsattan en iyi şekilde istifade etmektir. Türkiye'nin Rusya ve KİK ülkeleri kapsamında, dünyanın bilinen petrol ve gaz rezervlerinin %70'inden fazlasını oluşturan bölge ile komşu iken diğer yandan büyük bir tüketim potansiyeline sahip Avrupa'daki büyük tüketici pazarları ile de komşu olmasının verdiği avantaj enerji çeşitliliği yaratarak enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların ekonomiye etkisini azaltma fırsatı sunmaktadır. Bu durum Türkiye'yi enerji alanında doğal olarak stratejik bir konuma getirmekte ve ülkeye bu alanda gelebilecek yatırımlar için olumlu bir katkı sunmaktadır. Türkiye enerji geçiş ülkesi olmasının avantajı ile lojistik ve enerji altyapısına dahil boru hattı yapımı gibi farklı alanlarda elde ettiği imkanlar ile de ülkeye yatırım çekme potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin bölgesel bir enerji merkezi olma hedefi ise tedarik sözleşmelerini çeşitlendirmedeki kabiliyetine ve alternatif tedariklerin geçişini sağlayabilecek transit gaz platformu oluşturabilmedeki başarısına bağlı olacaktır. KİK ülkeleri Türkiye'de yürütülen petrol ve doğal gaz boru hatları faaliyetlerini yakından takip etmektedir. Türkiye ve KİK ülkeleri enerji güvenliğini iyileştirme konusunda ekonomik çıkarları doğrultusunda güçlü bir strateji geliştirme yolunda atılan önemli adımlardan biri dünyanın en büyük LNG üreticisi olan Katar'ın Türkiye'nin Saros Körfezi'ndeki dolgu olarak yapımı devam eden LNG terminalin oluşum sürecini finansal açıdan desteklemesidir. Türkiye bu proje ile Katar'ın Avrupa ülkelerine LNG ihraç etmesi konusunda jeopolitik konumunun verdiği aracılık rolünü üstlenerek kolaylık sağlayacaktır.

Genel olarak KİK ülkelerinden gelen yatırımların içerisinde yenilenebilir enerjiye yönelik yatırımların payında artış eğilimi olsa da özellikle Katar'dan gelen yatırımlara bakıldığında geleneksel petrol ve LNG temelli yatırımlar ile çevreye büyük zararlar veren yatırımlarda daha ciddi bir artış vardır. Katar'dan gelen yatırımlardan biri Petrokimya ve plastik sanayisi için gelen ve çevreye vereceği zararlar göz ardı edilen bir

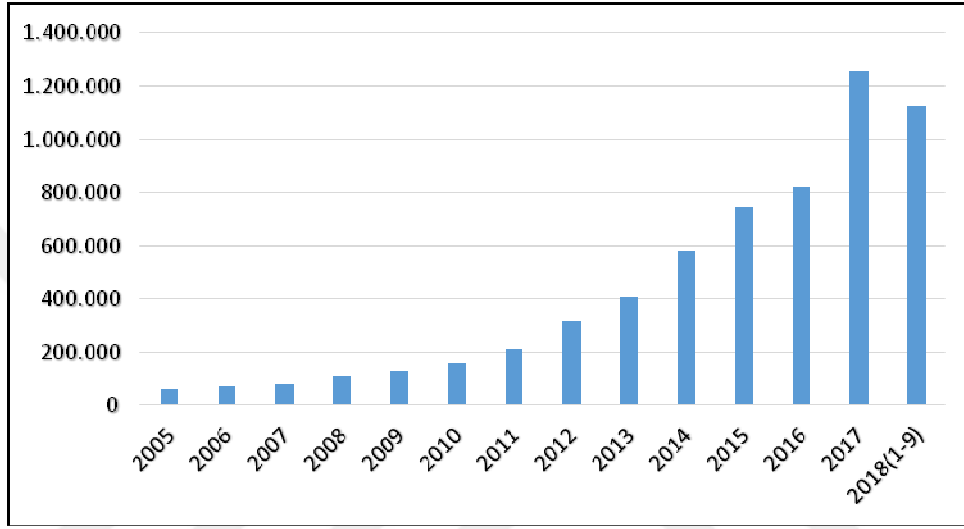
yatırım iken diğeri ise yapım aşamasında iken büyük bir çevre tahribatına neden olmuş ve çevresine ciddi zarar vermiş Saros Körfezinde kurulan LNG terminalidir. İlerleyen süreçte de ülkeye döviz girişini sağlamak adına böylesi yatırımların yaratabileceği çevresel etki göz ardı edilerek ülkeye çekilmesi ihtimali muhtemeldir. Diğer taraftan Türkiye'nin 2018 yılında yaşadığı döviz krizi sonrası ülkeye böylesine yüksek değerli yatırımların çekilmesi ile ülkeye gelebilecek DYY yatırımlarını teşvik etmeye çalışmanın vereceği sonuç, kriz sonrası çok yüksek oranda yabancı yatırımın ülkeyi terk etmesi ve bu çıkışlar içerisinde çok büyük firmalarında olmasının yarattığı etki nedeniyle pek beklenilene vermeyecektir. Bu duruma verilebilecek en temel örneklerden biri Avusturyalı enerji şirketi OMV ve Conglomerate Gama Holding gibi büyük enerji şirketlerinin borçlarını yapılandırma ya da hisse devir işlemleri gibi konularla gündeme gelmeleridir (Pamuk, 2018). OVM şirketi piyasaya girdiği dönemde Türkiye'nin elektrik sektörünün pazar serbestleşmesi vaatleri ve Çin dışındaki en yüksek büyüme tahminleri ile yabancı yatırımcıların büyük ilgi odağı olan bir ülke iken beş yıl sonrasında başlangıçta yatırdığı 600 milyon avronun ancak yarısı ile piyasadan çıkmış olmasını sektörünün büyük ölçüde devlet kontrolünde olmasına bağlamıştır. Bu ve benzeri birçok yaşanan gelişme Körfez'den ve diğer ülkelerden Türkiye enerji piyasasına gelebilecek doğrudan yatırımların azalmasında belirleyici faktör olacaktır. Bu ve benzeri gelişmeler Türkiye'nin son dönemlerde DYY çekebilme potansiyeli en yüksek sektörlerinden biri olan yenilenebilir enerji projelerinde de ciddi sorunlar yaşatacaktır. Türkiye'nin mevcut yatırım potansiyeline bakıldığında politik risk ve beklentilerdeki kötümserlik doğrudan yatırımlar için kritik öneme sahip uzun vadeli ve düşük faizli uluslararası banka kredilerinin elde edilmesini zorlaştırmakta ve gelebilecek yatırımların önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. KİK ülkeleri açısından katılım bankacılığı için önemli ve yeni bir pazar olan yenilenebilir enerji sektörünün bu ülkeler tarafından tercih edilebilmesi için öncelikle riskli bir ortam teşkil eden ve yatırımın gelmemesinin temel finansal ayağını oluşturan bankacılık sektöründe bu alanlarda yapılacak yatırımlar için sunulan finansman imkânlarının geliştirmesi gerekmektedir. Gerekli altyapı koşullarının sağlanması ya da Ar-Ge hizmetleri gibi alanlardaki düzenlemeler de bu süreci takip eden destekleyici ve ilerletici unsurlar olarak geliştirilmelidir. Sonuç olarak Türkiye'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve tedarikte yaşanan sorunların etkisini en aza indirmek için 2023 hedeflerinde büyük bir

yer ayırdığı şebekeler oluşturma ve enerji altyapısını geliştirilme, petrol ve doğal gaz boru hatlarında ilerleme kaydetme gibi enerji politikalarının gelecekte başarıya ulaşım sağlayacağını Türkiye'nin stratejik konumunu kullanabilmedeki etkinliği belirleyecektir. Türkiye Avrupa ile kurduğu sıkı ilişkiler dahilinde Ortadoğu'da konumlanırsa KİK ülkelerinin enerji desteğini de alarak kapitalist üretim için gerekli koşulları sağlayacaktır. Ancak bu sonucun gerçekleşmesi için pek kolay olmayan bir süreç gerekmektedir.

2.6. KİK Üyesi Ülkelerle Yürütülen Turizm Faaliyetleri

Dünya genelinde en hızlı büyüyen sektörlerden biri olan Turizm sektörü hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler tarafından yoğun şekilde ilgi görmektedir. Turizm sektörünün ülke ekonomilerine katkılarının bazı ülkelerde devasa boyutlara ulaşması bu sektöre ilgiyi daha da artırmıştır. Dünya Turizm Örgütü 2020 yılında dünya turizm gelirinin 2 trilyon dolar olacağını öngörmektedir. Büyük bir gelir potansiyeline sahip bu sektör için uygun bir jeopolitik konuma ve çeşitliliğe sahip Türkiye'de bu gelirden kendisine düşen payı artırmak adına son yıllarda yoğun çaba göstermektedir. Jeopolitik olarak avantajlı konumda olan Türkiye Stratejik konumunun verdiği zorluklar nedeni ile bu avantajını kullanamamakta ve çoğu zaman konumunun olumsuz sonuçları ile yüz yüze kalmaktadır. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek 2015 yılının Kasım ayında Rus jetinin düşürülmesinden sonra Türkiye ile Rusya arasında ortaya çıkan gerilimin ve yine bu dönemde Türkiye'ye yönelik saldırıların sayısının artmasının olumsuz yansımalarıdır. Ancak bu olumsuz durum her ülkeden aynı oranda yansıma bulmamış ve verilen tepkiler bölgelere göre farklılık göstermiştir. Avrupa'dan ve Rusya'dan genel turist sayısında çok ciddi bir düşüşün olduğu 2016 yılında Körfezden gelen turist sayısında bir düşüş olmamış aksine yükselmeye devam etmiş ve 2015 yılında 745.068 olan sayı 822.849'ye yükselmiştir ve bu dönemde kapanma eşiğindeki çoğu işletme KİK'ten gelen turistler sayesinde faaliyetlerini sürdürmüştür. 2017 yılına gelindiğinde ise KİK ülkelerinden gelen turist sayısı rekor düzeye ulaşmış ve 1.123.121 olmuştur. Ancak hiçbir zaman bu rakamlar hükümetin 2015 yılında geri çekilen Alman ve Rus turistlere bir alternatif oluşturmasını planladıkları sayıya

ulaşamamıştır. Bölgenin var olan mevcut sorunları hesaba katıldığında ve geçmiş dönemlerle kıyaslandığında bu rakam kayda değer bir rakam olabilir fakat KİK ülkelerinin 46 milyona ulaşmış uluslararası turist sayısı ile karşılaştırıldığında bu rakam çok düşük bir pay oluşturmaktadır (The Gulf Cooperation Council (GCC) Source Market Report 2014).

Şekil 2.5: KİK üyesi ülkelerden Türkiye'ye gelen turist sayısı (2005-2018), (TÜİK 2018)

TÜİK verilerine göre, Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısı 2014 yılında 36.8 milyon ve 2015 yılında 36.3 milyon iken rakam 2016 yılında 25.3 milyona gerilemiş, turizm sektörü için yeniden toparlanma yılı denilen 2017 yılında sayı 32.4 milyona yükselmiştir (The Peninsula Qatar 2018). 2018 yılında ise Ocak- Kasım ayı arasında Türkiye'yi ziyaret eden ziyaretçi sayısı 37.5 milyona ulaşmış ve geçen yılın aynı dönemine göre %22 artış göstermiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2018). KİK üyesi ülkelerden gelen turist sayısı ise 2017'de 1.257 milyon, 2018 yılının Ocak- Eylül ayları arasındaki dönemde ise 1 milyon 123 bin olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılının geri kalan döneminde kış oluşu nedeniyle büyük çaplı bir turist gelme olanağı yoktur. Bu nedenle 2018 yılı için Körfez ülkelerinden gelmesini bekledikleri 10 milyon turist sayısına ulaşmanın şimdiden mümkün olmadığını görebiliriz. KİK ülkelerinden gelen turist sayısı bakımından 2015 yılında 450.674, 2016 yılında 530.410, 2017 yılında ise 651.170 turist ile Suudi Arabistan başı çekmektedir. Sayı bakımından önemli diğer bir ülke ise Kuveyt'tir. 2015 yılında 174.186, 2016 yılında 179.378, 2017 yılında ise

255.644 turist ile Türkiye'ye KİK'ten gelen turist sayısı bakımından ikinci olmuştur. Katar, Bahreyn, Umman ve BAE'den gelen turist sayısı ise çok düşük kalmış, 2017 yılında Katar'dan 48 bin BAE'den ise 49 bin turist gelmiştir.

Bölgeden gelen turist sayısı az olmasına rağmen Türkiye hükümetinin turizmden sorumlu yetkilileri bu bölgenin potansiyeline büyük önem vermekte ve rakamı artırabilmek ve bölgeden turist çekebilmek için turizmin farklı alanlarında yeni faaliyetlerde bulunmaktadır. Türkiye'nin 40 milyona yaklaşan turist sayısının içerisinde çok küçük bir paya sahip bu bölgeye bu kadar önem verilmesinin arkasında yatan asıl unsur ise bölgenin turizm gelirine katkı sağlamadaki etkinliğidir. KİK ülkelerinden gelen turistlerin yüksek alım gücü potansiyeline sahip olması nedeniyle bu bölge turistlerine dünya genelinde yoğun bir ilgi vardır. Körfez İşbirliği Konseyi üyesi ülkelerin vatandaşlarının güzellik, moda ve hediyeler için ortalama harcamaları ayda 2.400 ABD Dolarıdır. Körfez tüketicilerinden özellikle BAE, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Katar İngiltere'nin en büyük müşterileri olup Almanya'da ortalama bir Avrupa ziyaretçisinden yedi kat daha fazla harcama yapmaktadırlar. Bu ülkelerin vatandaşları Fransa'yı ziyaret ettiğinde,%50'si günde 6.000 dolardan fazla harcama yapmaktadır (IFDC 2017). Yüksek tüketim potansiyeline sahip bu KİK ülkelerinin 2017 yılı lüks piyasası 32.5 Milyar ABD dolardan daha yüksek bir değere sahipti. 2018-2023 döneminde yaklaşık %8 büyüme ile yaklaşık 50.6 Milyar ABD dolarına ulaşması beklenmektedir (BusinessWire 2018). Böylesine yüksek bir tüketim potansiyeline sahip bu ülkelerinin vatandaşları gittikleri tüm ülkelerde diğer turistlere oranla daha yüksek döviz bırakmakta ve buda bu bölgeye arzu edilen birincil turist statüsünü kazandırmaktadır. Bu ülkelerinin Türkiye'de yaptıkları harcamaların oranını bırakılan makbuz sayısı üzerinden incelediğimizde KİK ülkeleri en az makbuz bırakan ülkeler arasındadır fakat buradan çıkarılacak sonuç gerçeği pek yansıtmayacaktır çünkü bu bölgenin tüketimleri çoğunlukla lüks tüketim şeklinde olduğu için makbuzla tüketimin değerini ölçmek yanlış olacaktır. Turizm alanında faaliyet gösteren SY Group'un CEO'su Yaser Haddad'a göre bir Arap aileden kişi başına ülkeye kalan döviz ortalama 4 bin dolar iken üst gelir grubu için bu rakam 10 bin dolar ile 50 bin arasında değişmektedir. Bu rakam Avrupalı turistlerin bıraktığı dövizden ortalama beş kat daha fazla bir orana tekabül etmektedir (Turizm Aktüel 2017). Türkiye'nin 2023 turizm

hedefi olan 50 milyon turist ve 50 milyar dolar turizm gelirin e ulaşılması noktasında Arap turistler gelir hedefine ulaşmadaki birincil kaynak olarak görölmektedir (Gürer ve Ergin 2018). 2017 yılında Türkiye'yi ziyaret eden turistler 716 milyon TL'lik harcama gerçekleştirmişlerdir ve bu harcamaların 319 Milyon TL'lik kısmını oluşturan Ortadoğu ölkeleri %45'lik paya sahiptirler. 2017 yılında Türkiye'ye gelen turistler arasında en fazla harcama yapan öлке 115 milyon 285 bin 157 TL ile Suudi Arabistan'dır. Suudilerin harcamalarının %72'sini hazır giyim, %23'ünü saat ve mücevherat gibi lüks tüketime tabi ürünler oluşturmuştur. Katarlılar ise kişi başına ortalama tüketim konusunda 2017 yılında 4 bin 312 TL'lik harcama ile başı çekmektedirler. Kuveyt ise Kuveytli bir turistin lüks bir mağazadan aldığı 574 bin TL'lik saat ile 2017 yılının en yüksek işlemini yapan öлке olmuştur (Turizm Aktuel 2018). Ağustos ayında Dolar ve Euro'daki yükselişe rağmen fiyatlarını güncellemeyen lüks markaların ürünleri, yurtdışına göre %30 ucuzlamış ve bu dönemde Türkiye'de tatil yapmakta olan yüksek alım gücüne sahip Körfez ölkeleri vatandaşlarının özellikle Suudi Arabistanlı vatandaşların bu fırsatı değerlendirerek ciddi oranda lüks mal alışverişi yapmalarına imkan sağlamıştir. Türkiye'deki lüks mal alışverişini artıran diğer bir faktör ise yabancıları tüketimi artırmaya teşvik etmek adına uygulamaya konulan KDV iadeleri olmuştur.

KİK ölkelerinden gelen turistler ilk zamanlar büyük ölçüde İstanbul, Bursa, Yalova, Sakarya gibi illeri tercih ederken 2015 yılı sonrası dönemde Karadeniz bölgesine yoğun ilgi göstermeye başlamışlar ve bu bölgenin daha az içkili mekanları içermesi, daha muhafazakar bir yapıda oluşu, ikliminin körfez ikliminden çok farklı olmasının yarattığı çekicilik, bu zamana kadar ranta pek açılmamış olmasının ileriye yönelik yatırım fırsatları sunma ihtimalinin yüksek oluşu gibi bir çok nedenden dolayı KİK ölkelerinin turistleri özellikle Doğu Karadeniz Bölgesinde Trabzon ve Orta Karadeniz Bölgesinde ise Ordu iline büyük ilgi duymuşlardır. Doğu Karadeniz bölgesini Ocak-Ekim ayları arasında toplam 3 milyon 870 bin turist ziyaret etmiş ve bu rakam içerisindeki en büyük payı 524 bin turistle Trabzon oluşturmuştur (Hürriyet 2018). Trabzon Ocak- Ekim arasındaki bu rakam ile 2017 yılında ki turist sayısı olan 465 bin 600 kişiyi geride bırakmıştır. En yoğun dönemini temmuz ayında yaşayan Trabzon iline gelen yabancı turistlerin neredeyse tamamını ise Körfez ölkelerinden

gelen Arap turistler oluşturmaktadır. Bölgede yüksek alım gücüne sahip bu turistlere yönelik aşırı fiyat uygulamaları yurt içinden ya da çevre ülkelerden gelen turistlerin azalmasına neden olmakla beraber KİK ülkelerinden gelen turistleri de rahatsız etmektedir. Bu yüksek fiyat uygulamalarının bir sonucu olarak son 3 yılda Trabzon'a alternatif olarak bu ülkelerin turistleri Ordu, Samsun gibi illere yönelmişler, hatta oteller yerine günü birlik konaklamalı yayla evlerini tercih etmeye başlamışlardır. Ancak bu durumda bazı olumsuz sonuçlar yaratmış ve turistlerin memnuniyet oranlarının ciddi oranda düşmesine neden olmuştur. Denetimsizlikler nedeniyle yükselen fiyatlar ve beraberinde bölgeye yönelik algıyı zedeleyebilecek olaylar hem yerli turistin hem de Körfez'den gelen turistin tercihlerini değiştirmelerine neden olmaktadır.

Hükümet'in 2023 için koyduğu 50 milyon turist ve 50 milyar dolar turizm gelirin e ulaşılma hedefine yönelik en büyük planlarından birisi Helal Turizm'dir. Helal kelimesi, Arapça'da, 'kabul edilebilir, izin verilir /verilebilir' anlamlarını karşılamaktadır. Helal kavramı yiyecek ve içeceklerle başlayıp, bankacılık, finans, kozmetik, turizm, istihdam, seyahat ve ulaşım gibi alanlarda da kendini göstermektedir (Gohary, 2016). Kavramdan da anlaşılacağı üzere Helal turizm sadede turizm ile değil birçok farklı ekonomik alanla iç içedir. Türkiye'nin Helal turizm alanında son yıllarda yaptığı yoğun çalışmaların arkasında bu bağlantı yatmaktadır. Müslüman nüfusun yüksek doğum oranları ile dünya genelinde 2 milyara yaklaşması, ekonomik olarak giderek yükselmeleri, gelir seviyelerinin artması, genç nüfustaki artışa bağlı olarak yüksek tüketim potansiyellerine sahip olmaları ve inançlarına uygun turizm talepleri, küresel turizmde helal turizm konseptinin payının artmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Dinar Standart ve Thomson Reuters işbirliğiyle hazırlanan bir rapora göre ise 2015 yılında Müslümanların ülke dışı turistik seyahatler (Hac ve Umre seyahatleri hariç) için 151 milyar dolar harcadığı tahmin edilmektedir. Bu rakam, 1,3 trilyon dolar olan uluslararası turizm harcamalarının %11,2'sine karşılık gelmektedir. Müslümanların ülke dışı turistik seyahatler için yaptığı harcama tutarının ise 2021 yılında 243 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Sezer 2017). Hükümetin ülkedeki helal turizm sektörünü destekleme çabaları son iki yılda büyük artış göstermiştir. Bu alanda yapılan en büyük çalışmalardan biri İslam İşbirliği Teşkilatı kapsamında 29 Kasım-2 Aralık tarihleri arasında düzenlenen 6. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Helal Expo 2018 fuarına ev

sahipliği yapılmış olmasıdır. Diğer taraftan Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023 Vizyonuna Helal Turizmi eklemiştir. Helal turizm sertifikası olan tatil köylerini yönetmeleri için yerli yatırımcılara devlet yardımı yapma ve mevcut turizm tesislerini helal turizm dostu otellere dönüştürmek adına ayrılmış yüzme havuzları veya kadınlar için plajlar, özel aile havuzları ve alkolsüz menüler gibi değişiklikler yapan otellere teşvik vermeye yönelik çalışmalar yapılmıştır (TRTWORLD 2018). Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması Helal turizme uygun koşulları sağlama konusunda büyük avantajlar sunmaktadır. Ancak Akdeniz bölgesi için Helal turizmi uygulamaya koyma çabası arzu edilen turisti çekme ve istenilen turizm gelirine ulaşma konusunda beklenen sonucu veremeyecektir. Bölgenin uzun yıllardır yoğun olarak Avrupa'dan ve Rusya'dan gelen turistlere hizmet etmesi nedeniyle buralarda uygulanacak helal turizm standardizasyonları bu bölgelerden gelen turistlerin taleplerini olumsuz yönde etkileyebilecek bunu en aza indirmek adına yapılacak çok yönlü talebe hizmet etme çabası ise otellerin maliyetlerinde büyük bir artışa yol açacaktır. Bu nedenle hükümetin Arap turistlerin yoğun ilgi gösterdikleri ve kendilerine hitap ettiğini düşündükleri bölgeler olan Karadeniz bölgesi gibi bölgelerde helal turizm faaliyeti yürütme çabası içerisinde olması ülkenin çok yönlü turizm geliri yaratması konusunda daha büyük avantaj sunacaktır. Ancak bu alanda yapılacak yanlış uygulamaların çok ciddi çevre sorunlarına yol açma ihtimali çok yüksektir. Çünkü bu bölgede turizm hizmeti vermeye yönelik ülke içerisinden veya özellikle Katar gibi Körfez ülkelerinden gelen yatırım talepleri için seçilen alanlar genelde doğal sit alanları içerisinde yer almakta ve bu bölgenin doğal yapısına büyük zarar vermektedir. Türkiye'nin Helal turizm konusunda rekabet gücünü artırabilmesi, Karadeniz bölgesinde yürüteceği faaliyetlerin olumlu ya da yarattığı tahribat sonucunda olumsuz sonuçlar vermesi ile yakından ilgilidir. 2018 yılında Türkiye Otelciler Birliği'ne göre, sadece Trabzon'da 14 yeni otel projesi başlatılmış; talep sadece Trabzon ile sınırlı kalmayıp Karadeniz geneline yayılmış ve Samsun'da 7, Rize'de 4, Giresun'da 3, Ordu'da 3, Artvin'de 2 otel yatırımı devreye girmiştir. KİK ülkelerinin Karadeniz bölgesine yoğun ilgisinin sadece Trabzon ile sınırlı kalmadığının ve turistik faaliyetlerin beraberinde yatırımlarda getirdiğinin en bariz örneklerinden birisi Samsunun Havza ilçesinde 25 milyon dolarlık bütçe ile inşa edilecek tesisin ortağının Katarlı bir iş adamı olmasıdır (<http://www.samsunkenthaber>).

com.tr/haber/guncel/samsunun-havza-ilcesine-katarli-isadami-sultan-ibrahim-alsheeb-yatirim-yapacak/6087.html, 04 Aralık 2018'de erişildi)

Bu otelin ve diğer otellerin özellikle Arap turistlere hizmet vermek için inşa edilmesi planlanmaktadır. Otel İnşaatlarının artması doğal görünümün bozulmasına ve zamanla boş kalan otel odalarının oluşmasına neden olabilir. Diğer taraftan mevsim etkisinden dolayı yaylacılık turizminin sezonluk oluşu otellerin diğer mevsimlerde atıl kalmasına neden olacaktır. Olumsuz sonuçlara verilebilecek diğer bir örnek ise yapımı devam eden Yeşil yol projesidir. Yeşil Yol olarak adlandırılan ve bölgesel kalkınma otoritelerince Körfez turistlerini çekmek için inşa edilen ve %60'ı tamamlanan 2.600 km'lik yeni bir otoyolun 2019 yılı itibariyle açılması beklenmektedir. Ancak bu durumun yaratacağı olumsuz sonuçlar çevrecilerden ve bölgeden gelen tepkilere rağmen göz ardı edilmektedir. Çevreciler doğrudan devlet eliyle yürütülen ve Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Planı'nın bir projesi olan Yeşil yolun faunaya büyük bir zarar vereceğini söylerken yereldeki halk ise çobanların dağlık meralara erişimini engelleyeceğini, kaynak sularını yok edeceğini ve iklimi değiştireceğini vurgulayarak tepki göstermektedirler. Diğer taraftan bölgeye bu zamana kadar gelen Arap turistlerin taleplerinden de anlaşılacağı üzere yaylalardan arsa almak isteyenlerin sayısı çok fazla olup devlet tarafından yürürlüğe konulan bazı uygulamalar ile Körfez ülkelerinin yaylalardan konut ve arsa edinimini kolaylaştırmaktadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca uygulamaya konulan "İmar Barışı" uygulaması ile 31 Aralık 2017 tarihinden önce yapılmış ruhsatsız veya ruhsat ve eklerine aykırı yapılar için Yapı Kayıt Belgesi başvuru hakkı verilmesi bölgede gizli yollardan konut sahibi olanların sayısının artmasına neden olmaktadır (Hürriyet 2018).

Hükümet'in KİK ülkelerindeki mevcut 46 milyonluk turizm potansiyelini ülkeye çekme hedeflerinden bir diğeri ise sağlık turizmidir. Türkiye 2023 vizyonu ile sağlık turizmi kapsamında Türkiye'ye gelen turist sayısını 2 milyona, sağlık turizminden elde edilen geliri de 10 milyar dolara çıkarmayı hedeflemektedirler (Sağlık Aktüel, 2018). Sağlık turizmi, kısaca, tedavi amacı ile yapılan seyahatler olarak tanımlanabilir. Sağlık turizmi çatısı altında 3 çeşit turizmden söz etmek mümkündür;

Medikal Turizm: Uluslararası hastaların tedavi ve rehabilitasyon amaçlı sağlık kurumlarından hizmet alması şeklinde yapılan sağlık turizmi çeşididir.

Termal Turizm: Kaplıca suları veya otelcilik hizmetleriyle birlikte medikal masaj, peloid gibi bazı tamamlayıcı tıp uygulamalarının yapıldığı sağlık turizmi çeşididir.

Yaşlı ve Engelli Turizmi: Yaşlı ve engellilerin bakım, rehabilitasyon ve medikal tedavilerinin bir arada olduğu sağlık turizmi çeşididir.

Türkiye’de özellikle medikal turizm ve termal turizm alanında yapılan faaliyetlerde ciddi artışlar olmuştur. Türkiye’yi sağlık ve tıbbi nedenlerle ziyaret edenlerin sayısı 2013-2017 döneminde toplam 1 milyon 852 bin 975 olurken, sağlık turizminden elde ettiği gelir ise toplam 4.4 milyar dolara ulaşmıştır (Sağlık Aktüel, 2018). Hükümet kanadından yetkililer 2008’de 75.000 ziyaretçiden 2017’de 750.000’e ulaşarak 10 yılda 10 kat büyüyen sağlık turizmi sektörünün 2018 yılı için tahmini turist sayısı 850.000 üzerinde olmasını, 2019 yılı için ise 1 milyonu aşmasını beklemektedirler (ZAWYA 2018). Türkiye’ye sağlık amaçlı gelen turistlerin içerisinde Körfez Arap ülkelerinden gelen turistler önemli bir paya sahiptir. Yaklaşık 50 ile 70 milyar dolar seviyelerinde olan Dünya sağlık turizmi pazarının 20 milyar dolarlık hacmini bu ülkeler oluşturmaktadır (DEİK 2017). Körfez ülkeleri mevcut harcama potansiyelleri ile Türkiye için büyük bir pazar görevi görmektedir. Suudi Arabistan, BAE ve Katar bölgede en fazla sağlık turizmi için harcama yapan ülkelerdir. Suudi Arabistan Türkiye’ye termal sağlık turisti gönderme açısından birinci sırada yer almaktadır. 2014 yılında Suudi Arabistan’dan gelen termal turist sayısı 5.343’tür. Bu rakam toplam termal turist sayısının %13,54’üne karşılık gelmektedir. Uçuş mesafesi, otelcilik ve konaklama hizmetlerinin gelişkinliği dışında bazı ameliyatların diğer ülkelere göre %90’a kadar daha ucuz olduğu “makul” tedavi fiyatları Türkiye’yi cazibe merkezi haline getirmektedir. Ulusal ve uluslararası pek çok raporda dini ve kültürel yakınlığın (özellikle “mahremiyet” algısı) Körfez’den gelen sağlık turistleri için çekici bir faktör olduğu belirtilmektedir (Yıldırım 2017). Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinden gelen ziyaretçilerin %30’u saç nakli, göz ve kozmetik cerrahi gibi daha basit estetik

prosedürler için gelmekte olup genel olarak tedavi ile tatillerini bir program içerisinde planlamaktadırlar. Sağlık turizmi açısından böylesine yüksek bir potansiyele sahip bu bölgeden bu alanda ülkeye gelen yatırımlar ise çok eskilere dayanmaktadır. Bu yatırımlar içerisinde 2010 yılında Kuveyt'in en büyük bankası olarak bilinen National Bank of Kuwait'e bağlı NBK Capital'in Dünya Göz Hastanesi'nin %30 hissesini alması büyük bir paya sahiptir (Dünyagöz, 2010). Sağlık alanında KİK ülkelerinden gelen yatırımlardan en yenisi ise Katarlı bir iş adamının ortak olduğu Samsun Havzada inşa edilecek termal otelin fizik tedavi hizmeti verecek olmasıdır.

Körfez ülkelerine Türkiye'deki bu bölgeye yönelik turizm faaliyetlerini tanıtmak amacıyla Arap dünyasının sosyal medya fenomenlerini Türkiye'ye getirilmiş, tarihi ve turistik mekanlarda çekimler yaptırılmıştır. Yüksek bir sosyal medya kullanım oranına sahip KİK ülke vatandaşlarının tatil planlarını büyük ölçüde sosyal medya şekillendirmektedir. Ancak son dönemde Katar ve KİK'in diğer üyeleri arasında yaşanan kriz sonrasında Türkiye'nin Katar'ın yanında yer alması özellikle BAE ve Suudi Arabistan merkezli sosyal medya hesaplarından ve internet ve televizyon kanallarından Türkiye'ye yönelik karalama kampanyaları başlatılmıştır. 2018 yılında her ne kadar bölgeden gelen turist sayısında bir düşüş olmasa da artış oranı çok düşük kalmış ve 2017 yılı sorası beklenen potansiyel yakalanamamıştır.

2.7. KİK Üyesi Ülkeler Ve Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geleceği

Küreselleşme sürecinde yeni ticaret savaşları, yaptırımlar ve diğer korumacı önlemler nedeniyle önemli ölçüde yavaşlama gerçekleşmekte ve 2008-2009 küresel mali krizinden bu yana sınır ötesi ticaret, tedarik zincirleri, yatırım ve banka kredilerinin tümünde daralma yaşanmaktadır. Küresel ekonominin içinde bulunduğu durgunluk ortamı bölgesel bloklar içerisinde daha derin ekonomik ilişkilere yol açmayı zorunlu kılmaktadır. Daha güvenli olan bölgesel bağların daha riskli küresel fırsatları yakalayabildiği bu değişen dünya ticareti modeli Haziran 2017'den bu yana Suudi Arabistan liderliğinde çevre ülkeleri de içerisine alarak ekonomik bir boykotla karşı karşıya olan Katar'a ve boykot kararı alan bu ülkelere boykotu uzatmanın sonucunda

sınırlı beklentiler sunmaktadır (AGSIW 2019). KİK içerisinde yaşanan bloklaşma ve Katar'a yönelik uygulanan ambargo kararı ilk zamanlar ABD başkanı Trump'un destekleyici söylemleri ve Katar'ın ambargo sonrası kısa süreli yaşadığı zorluklar nedeni ile Suudi Arabistan ve BAE hükümetlerini amaçlanan sonucu elde etmek konusunda ümitlendirmiştir. Fakat sonrasında ABD'nin krize yönelik tutumunun değişmesi ve Katar'ın ambargoya alternatifler üretmesi Suudi Arabistan ve BAE'nin çabalarını sonuçsuz bırakmış hatta kendi ülkeleri de bu Kriz sürecinin yarattığı risk algısından olumsuz etkilenmiştir. Ambargonun beklenen sonucu vermeyeceğinin anlaşılmasına rağmen uzatılmaya devam etmesi ülkelerin ekonomilerine ciddi zararlar vermekte ve bu ilerleyen süreçte iç sorunların aşılması yönünde atılacak adımlar için baskı yapmaktadır. Taraflar arasındaki sorunların aşılamaması ve bloklaşmanın devam etmesi Türkiye'nin hem dış ticaretine hem de bölgeden gelen yatırım akışlarına ciddi zararlar verecektir. Krizde Katar'a destek görevi üstlenen Türkiye taraflar arası anlaşmazlığın devam etmesi durumunda iki önemli ticaret ve yatırım ortağı olan Suudi Arabistan ve BAE'nin ekonomiye olan olumlu katkısını kaybetmek zorunda kalacaktır. Katar ise 2018 döviz krizinde verdiği desteği ilerleyen süreçte de devam ettirecektir ancak bu destek giderek kötüleşen Türkiye ekonomisinin toparlanması için yeterli olmayacaktır.

Krizin aşılamaması ve KİK içindeki kutuplaşmanın derinleşmesinin getireceği İran ile yakınlaşma alternatifi ise uygun koşullar sağlanmadığı takdirde hem KİK üyesi ülkelerin aşırı tepkisine hem de ABD'nin tepkilerine neden olarak daha ağır kayıplar yaratacaktır. Kutuplaşmanın ekonomilerine vereceği zararların bilincinde olan KİK ülkeleri ve Türkiye her ne kadar sorunların çözülmesine dair ciddi bir adım atmasalar da ilişkileri daha da germemek konusunda da dikkat etmektedirler. Bunların en bariz örneği Türkiye'nin İran'ın petrol ithalatı içerisindeki payını sürekli olarak azaltmasıdır. Ancak Türkiye bölgedeki gerilimi artırmamak ve ekonomisinin daha fazla zarar görmesini engellemek adına daha sakin bir siyasi tutum takınmış olsa da Katar gerilimi artırıcı bazı adımlar atmaktadır. Katar, İTT içerisinde bir serbest ticaret bölgesi kurulması yönündeki çağrıda bulunarak KİK'e alternatif oluşturma çabası güttüğünün mesajını vermektedir. Katar'ın yeni bir ticaret bloğu içinde yeniden konumlanma çabası Katar için beklediği sonucu vermeyecek ve KİK üyesi ülkelerin krizi devam ettirmesine

neden olarak ekonomisinin kayıplarını artıracaktır. Bunun en önemli nedeni Suudi Arabistan, BAE ve Mısır'a ek olarak ambargoya destek veren Maldivler, Cibuti, Senegal, Komor Adaları, Moritanya ve Ürdün'ün İslam İşbirliği Teşkilatı içerisinde önemli bir yere sahip olmalarıdır. Suudi Arabistan'ın ve BAE'nin KİK'in varlığı nedeni ile benzer bir süreç üzerinde anlaşmaya varmak konusunda pek istekli olmayacağı açıktır. Katar'ın alternatif yaratma çabaları kısa vadede ikili anlaşmalar ile olumlu sonuçlar verecek olsa da uzun dönemde bu anlaşmalar istenilen sonucun elde etmekte yetersiz kalacak ve Küresel durgunlukla birlikte kutuplaşmanın getireceği ağır zararlar KİK'in varlığına duyulan önemi artırarak Katar'ın seçeneklerini sınırlandıracaktır.

KİK ülkeleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin kısa vadede Katar krizi ve alternatif arayışları ile durgun bir yapıda gelişeceğini söylemek mümkündür. Uzun dönemde ise ekonomik ilişkilerin temelini bölgeye yönelik askeri ve siyasi politikalar şekillendirdiği için ekonomik ilişkilerin nasıl bir seyir izleyeceği ancak siyasi süreç üzerinden analiz edilebilir. Türkiye'nin KİK ile ve KİK üyesi ülkelerle ekonomik ilişkilerinin geleceğini belirleyecek en temel unsur Katar Krizinin nasıl çözüleceği ve Türkiye'nin bu süreçte nasıl bir rol oynayacağı meselesidir. Ekonomik ilişkilerin geleceğini belirleyecek diğer bir unsur ise Türkiye'nin 2018 yılında uygulamaya konulan İran petrolüne yaptırımlardan muaf tutulurken 2 Mayıs 2019'dan sonra yaptırımlara dahil olacak olmasıdır. Bu durum enerjide dışa bağımlı ve zor bir ekonomik süreç içerisinde bulunan Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarını alternatifsizleştirmekte ve KİK ülkeleri ile ilişkileri geliştirmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. KİK üyesi ülkelerin ve Türkiye'nin siyasi çıkarları doğrultusunda aldıkları kararlara ek olarak bölgedeki diğer ülkelerin aldıkları kararlarda sentezlenerek bölgenin ve ilişkilerin geleceğini şekillendirecektir. Ortadoğu genelinde yaşanan siyasi gelişmelerin geçmiş dönemlere göre farklılık göstermesi oluşacak yeni sentezin sonuçlarının da farklı olmasına neden olacaktır. Türkiye'nin İran ve KİK arasında üstlendiği arabuluculuk görevinin ekonomisine verdiği zararların ağırlığı her geçen gün arttığı açıktır. Bölgede uzun yıllardan beri süre gelen güvensizlik ortamının ekonomi üzerinde yarattığı risk algısı her ülkenin ekonomisinde kayıplara yol açmıştır. Yaşanan en son küresel bunalımlar içerisinde Türkiye'nin ve ABD'nin hatta iki taraf olan KİK ülkelerinin ve

İran'ın bölgedeki istikrarsızlık ortamının ekonomilerini derinden sarsması bu ülkelere bölgede daha ılımlı politikalar yürütmeleri yönünde baskı aracı olmuştur. Bu ülkeler risk algısını azaltmak adına kendi aralarında güvenlik, siyaset ve ekonomi alanında ikili işbirlikleri yapmışlardır. Ülkeler arasında yapılan işbirlikleri taraflara birtakım faydalar sağlamakla birlikte bazı taraflar ise bu işbirliklerini gerilim ve tehdit algısı yarattığı gerekçesi ile bu işbirliklerine aşırı tepki göstermişler ve yeni sorunlara neden olmuşlardır. Bu ülkelerin bölgenin geleceğine yönelik ortak fikir birliği edinmemesi ve yeterli iletişimi sağlamada başarısız olmaları geleceğe yönelik risk algılarının yok edilmesine engel olmaktadır. Son dönemde bütün ülkelerde hissedilen ancak bu ülkeler arasında en çok Türkiye'de hissedilen küresel bunalım ülkelerin ekonomilerini risklere karşı daha hassas ve kırılabilir bir hale getirmiştir. KİK ülkeleri ve İran enerjinin aktarımı konusunda Türkiye'ye ve birbirlerine bağımlı durumdayken Türkiye ise enerji yoğun ekonomisini güvence altına almak konusunda bu ülkelere bağlıdır. KİK ülkeleri ve İran arasında uzun yıllardır devam eden fikir ayrılıklarının en gerilimli zamanlarda bile çok şiddetli çatışmaya dönüşmemesinin arkasında enerji ihracatını olumsuz etkileyebilecek böylesi bir durumun ekonomilerine vereceği zarar yatmaktadır. Bölgenin mevcut yapısı ve bu bölgede yürütülen politikaların yansımaları sadece KİK ülkeleri ve Türkiye'ye değil merkez ülkelere özellikle bölgede yoğun askeri güvenlik politikaları yürüten ABD ekonomisine ve küresel ekonomiye de ciddi zararlar vermektedir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak merkez ve çevre ülkelerinin giderek birbirlerine eklemlenmeleri ve birbirlerine olan bağlılığın artması çevre ülkelerinde yaşanan istikrarsızlığın merkez ülkelerinde de istikrarsızlığa yol açmasına neden olmuştur. Uzun yıllardan beri bölgede yoğun bir askeri varlığı bulunan ve bölgedeki istikrarı askeri politikalar temelli yürüten ABD'nin bölgedeki asker varlığını azaltması bu bölge için geçmiş stratejilerin istenilen sonucu vermediğinin ya da yeni sonuçlar istendiğinin göstergesi niteliğindedir. ABD'nin askeri varlığını geri çekmesi yıllardır bölgeye silah satışı ile elde ettiği kazançların ekonomik kayıpları karşılamakta yetersiz olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. ABD onayında üç tarafın anlaşmaya varabileceği güvenliği temelde tutan bir işbirliği bölgede daha sakin bir siyasetin varlığına imkan vererek ekonomi üzerindeki risk algısının azalmasına en büyük katkıyı sağlayacak unsurdur. ABD'nin askeri gücünü geri çekme kararı, bölgedeki güçlü devletlerin hakim güçlerini azaltmaları ve yereldeki ülkelere daha fazla hareket alanı oluşturmaları bölgeye yönelik

tahminlerde büyük değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. ABD-Rusya-Türkiye-İran ve Suudi Arabistan'ın vereceği kararların bölgenin geleceğini nasıl şekillendireceğine yönelik tahmin yapmak giderek zor hale gelmiştir. Batı, Çin başta olmak üzere Doğu'nun yükselişinden önce kendi çıkarlarını ve İsrail'in bekasını kalıcı hale getirmek amacıyla Ortadoğu bölgesini nihai ve kalıcı olarak yeniden tasarlamak ve federasyon benzeri gevşek ama Batı'ya bağımlı bir yapı oluşturmak istiyor. Bu ortamda Türkiye, hem geleneksel ittifak ilişkilerini hem yükselen güçlerle ilişkilerini kendi çıkarları açısından en iyi şekilde kullanacağı esnek, dinamik politikasını sürdürmeli, müzakere kabiliyetini her geçen gün geliştirmelidir(Özev, 2019). ABD'nin çekilme kararının Türkiye'nin jeopolitik konumunu güçlendirmede bir fırsat yaratıp yaratmayacağı Türkiye'nin ileriye yönelik ekonomik istikrarını artırmada belirleyici unsur olacaktır. Türkiye'nin Suriye'deki konumun güçlenmesi Ortadoğu'daki gücünü artıracak ve bölge ile ekonomik ilişkilerini artırmasında büyük bir avantaj sağlayacaktır. Ancak bu durumun gerçekleşmesi çok karmaşık bir sürecin sonucunda oluşacaktır. Bir tarafta geçmiş dönemlere göre daha sakin bir politika benimseyen Türkiye'nin etkin güç oluşunu destekleme yolunda adımlar atan ABD varken diğer tarafta daha net bir tutum ile Türkiye'ye destek olan İran ve Rusya'nın oluşu süreci alışılmadık ve çelişkili bir duruma sokmaktadır. Suudi Arabistan'ın Rusya ile ve Çin ile gelişen ilişkilerine karşılık Türkiye'nin de Rusya ile S-400 füzelerinin alımı ile daha yakın ilişkiler kurması Suudi Arabistan ve Türkiye arasındaki siyasi ilişkileri anlaşılmaz hale getirmekte ve ileriye yönelik tahminleri zorlaştırmaktadır.

OPEC ve ortaklarının yaptığı anlaşma ve İran'a uygulanan ekonomik ambargonun daha da sıkılaştırılması ilerleyen süreçte petrol fiyatlarında düşüş yönündeki beklentileri yok etmekle birlikte petrol ihraç eden ülkelerin ekonomilerindeki baskının azalmasına ve ülkelerin reform hedeflerini gerçekleştirme, demokratikleşme ve kurumsallaşma çabalarının yavaşlamasına neden olacaktır. Böyle bir durum KİK ülkelerinin ekonomilerinin karşılaştığı sorunların üstesinden bollaşan petrol gelirleri ile kolaylıkla gelebilecek bu ülkeler alternatif ve ileriye yönelik en kalıcı yöntem olan uzlaşma fikrini göz ardı edecek ve sorunları öteleyeceklerdir. Petrol kaynakları olmayan ek olarak İran petrollerine erişimi de sınırlanan Türkiye ise fiyatlardaki yükselişin ve

bölgede uyguladığı arabuluculuk rolünün karşılık bulamayışının en büyük olumsuz sonuçlarını alacaktır.

III. BÖLÜM

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kapitalizmin gelişiminin ön koşulu olan enerji kaynaklarının üzerinde bulunan KİK kendine has kapitalist gelişim süreci ve rantiyeci devlet anlayışı sayesinde petrol gelirlerinden elde edilen bolluk ile genel bir gelişim seyri göstermiş ancak bu farklı bütünleşme mevcut kriz dönemlerinde daha ağır kayıpları da beraberinde getirmiştir. KİK ülkeleri kapitalizm ile eklemlendikçe krizlerden etkilenme düzeyleri de artmış ve küresel daralmalar petrol fiyatlarına yansyarak KİK içerisinde ekonomik krize dönüşmüştür. Rantiyer devlet anlayışının getirdiği avantajlar ile uzun yıllar bütçe fazlası veren KİK ülkeleri petrol fiyatlarındaki düşüş ve beraberinde gelen kaçınılmaz krizler ile bu özelliklerinden ağır kayıplar vermişler ve bütçeleri ciddi açıklar veren ülkelere dönüşmüşlerdir. Yaşanan krizler sonrası KİK ülkeleri mecburi bir dönüşüm süreci içerisine girmişler ve ekonomilerinin hidrokarbon gelirlerine olan bağılılığını azaltmak adına çeşitlendirme politikaları devreye sokmuşlardır. Rantiyeci ekonomik model temelde tutularak uygulanan politikalar genç ve eğitimli vatandaşların istihdamına yönelik gelir getirici alanlara yapılacak yatırımların önüne geçmiş ve uzun dönemde yüksek gelir getirici alanlar yerine daha pasif sektörlere yatırımlar yapılmıştır. Kısa dönemli hedefler geçmiş dönemlerde denenip başarılı olunmadığı için 2017 yılında uzun dönemli vizyon hedefleri belirlenerek çeşitlendirme politikaları bu hedefler üzerinden gerçekleştirilerek kalıcılığı ve başarısı garantilenmeye çalışılmıştır. Geçmiş dönemlerde çeşitlendirme adına yürütülen ekonomik faaliyetler arasında sadece turizm sektörü ağırlıkta olmak üzere hizmet sektörü yer alırken 2017 yılında uygulamaya konulan hedeflerde daha sanayi ve inovasyon temelli bir çeşitlendirme politikası devreye sokulmuştur. KİK üyesi ülkelere kriz dönemlerinden sonra önem kazanan çeşitlendirme politikalarının olumlu etkilerine rağmen bu dönemlerde devletin ekonomiye müdahalesinin artması rekabet edilebilirliği engelleyici bir durum yaratarak

reformlar için gelebilecek yabancı sermayenin önünde engel oluşturmuş ve kriz dönemleri kamu harcamalarının artışı ve ciddi bütçe açıklarını beraberinde getirmiştir. KİK ülkelerinin Arap baharını yakından tecrübe etmeleri ve halkı sübvansiyonlara aşırı derecede alıştırmış olmaları kamu harcamalarını düşürmenin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. KİK ülkelerinin bu sübvansiyonları azaltırken Suudi Arabistan'da kadınlar verilen bazı haklar gibi halkın desteğini sağlayıcı gelişmeler ile birlikte yürütülmelidir.

KİK ülkelerinin 2017 yılında uygulamaya koydukları vizyon hedeflerinin geçmiş dönemlerdeki uygulamalardan daha başarılı sonuçlar vereceği muhtemeldir. İran'a uygulanan ekonomik yaptırım sonrası İran'ın petrol arzının daralması, Venezüella, Nijerya ve Libya'nın da ihracatının daralması ve bu duruma OPEC anlaşması sonrası üretim kısıtı kararının da eklenmesi küresel petrol arzında ciddi bir düşüşe neden olmakta ve petrol fiyatlarının daha da yükseleceğinin sinyallerini vermektedir. Vizyon hedeflerini uygulamak konusunda geçmiş dönemlere göre daha istekli olan bu ülkelerin mali olarak da sıkıntı yaşamayacak olmaları KİK ülkelerinin ekonomilerinde olumlu bir dönüşüm süreci yaşanacaktır. KİK genelinde 2017 yılında yaşanan %0.4'lük bir daralmanı ardından petrol fiyatlarının artması ile 2018 yılında toparlanma sürecine geçilmiştir. 2019 yılında petrol fiyatlarının daha yüksek bir artış seyri gösterecek olması KİK'in genel büyüme oranında ciddi bir artış gerçekleşeceğine yönelik beklentiyi artırmaktadır. KİK içerisindeki mevcut diplomatik çatlağın devam etmesi ve Suudi Arabistan'ın Kaşıkçı cinayeti ve Yemen savaşı ile eleştirilerin odağında olması petrol fiyatlarında ki artışın ekonomiye olumlu etkisini azaltacaktır.

Devletlerarası ilişkileri açıkça düzenleyen ve yöneten somut bir sistemin olmayışı KİK ülkeleri arasında sürekli tekrar eden karşılıklı güven krizlerinin oluşmasına neden olmaktadır. KİK üyeleri arasındaki sorunların çözülmesi ya da ortak bir kararın alınması birkaç yılı bulmakta ve bu KİK'in varlığına duyulan önemin her geçen gün azalmasına neden olmaktadır. Dünya finans piyasasını güçlü bir şekilde etkileyebilecek bir büyüklüğe sahip olan KİK örgütsel bütünleşmeyi tam olarak sağlayamadığı için küresel dış faktörlere özellikle ABD politikalarına bağlı kalmaya devam edecektir. Üye devletler arasındaki ilişkileri düzenlemek, bütün üyelerin ortak

çıkarlarını gözetmek ve dış politikalarını birbirine bağlamak için güçlü ve net bir hukuki sistem ortaya konulmadığı sürece KİK tekrarlayan krizleri ile kendi yok oluşunu hazırlayacaktır.

Hem KİK üyesi ülkeler hem de Türkiye dünya ekonomisi ile bütünleşme çabası sarf eden gelişmekte olan ülkelerdir. Türkiye bir taraftan, batının siyasi ve iktisadi kuruluşlarına üye iken diğer taraftan doğunun ekonomik açıdan önemli bir bütünleşmesi olan KİK ile ilişkilerini güçlendirerek geniş bir pazar alanı yaratmaya çalışmaktadır. 1990'lı yıllardan beri benimsediği ihracata dayalı büyümesini sürdürebilmek için istikrarın ve yakın pazarlara erişimin gerekli olduğunun farkında olunması bu alanda bazı adımların atılmasında itici güç olmuştur. Gelirlerinin büyük bölümünü ranttan elde eden KİK ülkeleri hem bölgesel yakınlıkları hem kültürleri ve hem de ticarete konu olan malların ülkelerin temel ithalat kalemleri niteliğinde olması ile büyük bir ekonomik potansiyele sahip olmaları bu bölge ile ilişkileri artırma yolundaki çabayı artırmıştır. KİK üyesi ülkeler ve Türkiye geleceğe yönelik sistematik ve kararlı hedefler oluşturmak konusunda başarısız olmuşlar ve oluşturulan kısa süreli planlar beraberinde birçok yanlış yatırımı ve geri dönüşü zor ekonomik sorunları getirmiştir. Bu nedenle KİK üyesi ülkeler ve Türkiye geleceğe yönelik uzun vadeli vizyon hedefleri oluşturmuşlar ve bu hedefler doğrultusunda ilerlemeyi amaç edinmişlerdir. Ancak bu hedefleri uygulamadaki kararlılık her ülkede farklılık göstermiştir.

Türkiye'nin KİK ile ve KİK üyesi ülkeler ile olan ilişkilerinin geleceğine yönelik analizini mevcut iktisadi sonuçlar üzerinden ele olacak olursak Türkiye'nin ihracata dayalı ekonomisini çeşitlendirmek adına yeni pazar arayışlarının bir sonucu olarak büyük çaba harcadığı bu bölge ile ilişkileri artırmak konusunda uygulanan siyasi ve ekonomik politikalar yetersiz kalmıştır. KİK ile olan ekonomik ilişkilerin istenilen düzeye ulaşamamasının arkasında KİK 'in kendi içerisindeki kurumsal mekanizmasının eksik kalmasına ek olarak Türkiye'nin de ilişkileri kurumsallaştırmak konusunda başarısız olması yatmaktadır.

Yüksek alım gücüne sahip KİK bölgesinin yoğun talep gösterdiği teknoloji ürünleri konusunda gelişmiş ülkelerin teknolojik ürünlerine kıyasla Türkiye'nin ürettiği

ürünlerinin daha düşük teknoloji içeriyor olması ve bu bölgede fiyatlandırmanın talebi belirlemede ikinci planda oluşu Türkiye'nin rekabet edebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bölge ile teknolojiye dayalı ürün ticaretinde elde edilen düşük potansiyelin tersine döndürülebilmesi için Türkiye'nin yüksek teknoloji içeren ürünleri üretmek konusunda daha fazla yatırım yapması, küresel çapta rekabet üstünlüğü sağlayacak teknolojik yenilikleri yakından takip etmesi ve bu teknolojileri kendi üretim sürecine hızlı adapte etmesi gerekmektedir. Yüksek teknolojlili üretim yapısına sahip olmak konusunda Türkiye rakiplerinin gerisinde yer almaktadır. Türkiye'nin mevcut olumsuz durumu yok etmek adına eğitim sistemi gibi birçok alanı kapsayan uzun vadeli bir politikaya ihtiyacı vardır. KİK üyesi ülkeler ile mevcut ticaret potansiyeline rağmen istenilen sonucun elde edilememesinin bir diğer nedeni ise bu ülkelerin ithalatı içerisinde önemli bir yere sahip olan tarım ürünleri konusunda Türkiye'nin her geçen gün kötüleşen bir üretim seyri gösteriyor olmasıdır. Türkiye tarım ürünleri üretimi konusunda sahip olduğu iklimi ve arazi genişliğini değerlendirememekte ve yakın konumu, gıda ithalatına bağıllığı ve özellikle son dönemde popülerleşen helal gıda ürünlerine olan yoğun ilgisi ile Müslüman ülkelere sunduğu fırsatlar ile vazgeçilmez bir pazar olan bölgede rakiplerine üstünlük sağlayamamakta ve ticareti sınırlı düzeyde kalmaktadır. Türkiye'nin mevcut tarım politikalarının ileriye yönelik umut vaat etmeyişi tarımsal ürün ticaretine yönelik beklentilerin sonuç vermeyeceğinin göstergesidir. KİK üyesi ülkeler ile ticarete ileriye yönelik potansiyel arz eden bir sektör ise savunma sanayiidir. Son dönemde Türkiye'nin bölgede yürüttüğü politikaların bir yansıması olarak Katar başta olmak üzere Kuveyt ve Umman ile askeri alanda önemli anlaşmalar imzalanmış ve bunların sonucu olarak bu ülkelere olan savunma sanayii ürünleri ihracatında da ciddi artışlar yaşanmıştır. ABD'nin bölgedeki askeri varlığını azaltma kararı bu ülkelerin savunma alanında yaptığı harcamaları daha da artırmakta ve bu durum ticaret içerisinde savunma harcamalarının payının artmasına neden olmaktadır.

Bankacılık ve finans sektörü KİK üyesi ülkeler ile Türkiye arasında kurumsallaşmanın en fazla sağlandığı sektör konumundadır. KİK üyesi ülkelerin uzun yıllardan beri Türkiye'de yürüttükleri bankacılık ve finans sektörü faaliyetleri Türkiye'nin bankacılık sektörünün sağlamaştırılmasında ve daha güvenilir bir zemine

oturtulmasında büyük katkı sağlamıştır. KİK üyesi ülkelerin önde gelen firmalarının Türkiye'nin bankacılık sektörü içerisinde önemli bir paya sahip olmaları uluslararası bankacılık faaliyetlerinde Türkiye'ye olan güvenin artmasını sağlamıştır. Ancak tüm bu faaliyetler Ağustos ayında yaşanan döviz krizinin oluşumuna ve yabancı sermayenin geri çekilmesine engel olamamıştır. Her ne kadar bu firmalar güçlü bankacılık profillerine sahip olsalar da Türkiye'nin çalkantılı siyasi konjonktürü, seçim yoğunluğu, dış ilişkilerde yaşanan kararsızlıklar ve uygulanan yanlış politikaların neden olduğu politik risk bankacılık sektöründe de yansımalarını bulmuş ve KİK firmalarının büyük pay aldığı bu sektör döviz krizinin en fazla sorunluluk alan ve mağdur olan sektörü olmuştur. DYY yatırımları ise ülkedeki risk potansiyelinden çok ülke ile olan diplomatik ilişkilere bağlı olmuş ve ikili ilişkilerin arttığı Katar ile DYY yatırımları artarken BAE ve Suudi Arabistan'dan gelen DYY yatırımlarında azalma seyri gözlemlenmiştir.

Artan risk ortamı sadece bankacılık sektörünü değil emlak sektörü ve enerji sektörünü de olumsuz olarak etkilemiştir. KİK üyesi ülkeler Türkiye emlak sektörü için önemli bir pazar konumundadır. Mevcut veriler itibari ile sürekli artış eğiliminde olan konut alımı ileriye yönelik büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Ancak hem Türkiye'nin mevcut ekonomik yapısının yüksek risk arz etmesi hem de Türkiye'nin KİK içerisinde yaşanan krizde taraflı bir politika benimsemesinin bölge ile ilişkileri riskli bir konuma sokması ülkeden gelen konut yatırımlarını yavaşlatmaktadır. Krizin aşılmasının uzun sürmesi ya da KİK'in dağılması ile sonuçlanması Türkiye'nin önemli pazarlarını kaybetme tehlikesine ek olarak uzun yıllardan beri yaptıkları yatırımlarla emlak sektörü içerisinde önemli bir yere sahip bu ülkelerin yatırımlarını çekmeleri ihtimali bu kayıpların şiddetini artıracaktır. KİK üyesi ülkeler ile diplomatik ilişkilerin olumlu yönde gelişim göstermesi ise bu ülkelerin Türkiye konut piyasasına olan ilgisinde yüksek bir artış yaratacaktır. Ancak bu durumda beraberinde birçok olumsuz sonuç getirecektir. KİK üyesi ülkelerin konut için tercih ettiği alanların genelde ormanlık arazilerden oluşması bu yüksek talebin büyük bir orman tahribatına yol açmasına neden olacaktır. Ek olarak döviz krizi ve artan enflasyon ile durgunluk içerisine giren emlak sektöründe yerli yatırımcının alım gücünün düşmesine ek olarak

yüksek alım gücü olan bu ülkelerin yoğun talep göstermesi fiyatların artışında itici güç olup ve yerli yatırımcının talebindeki düşüşü artıracaktır.

KİK üyesi ülkeler ile Türkiye'nin uzun yıllardan beri enerji transferi ve tedariği konusunda birbirlerine olan bağılıklarına ek olarak enerji güvenliğini sağlamak konusunda var olan ikili anlaşmaları bu sektörün iki tarafın ekonomileri için de ne kadar önemli olduğunun kanıtıdır. KİK ülkelerinin ekonomilerini çeşitlendirmek konusunda yoğun ilgi gösterdiği yenilenebilir enerji sektörü Türkiye için enerjide dışa bağılılığı azaltmak konusunda bir çeşitlendirme fırsatı sunmaktadır. Türkiye iklim çeşitliliği ve yoğun tüketimi ile büyük bir potansiyele sahip olsa da yenilenebilir enerji sektörünün inovasyon temelli oluşu ve teknolojik yeniliklerle yakından ilişkili olması rakiplerinin gerisinde kalmasına neden olmaktadır. Bu durum KİK ülkelerinden gelebilecek enerji yatırımlarının istenilen düzeyde gerçekleşmemesinin bir nedenidir. Diğer nedeni ise Türkiye'nin enerji sektöründe önemli pazar paylarına sahip şirketlerin devletin dolaylı koruması altında bulunması ve bunun piyasaya yeni girecek yatırımcılar üzerinde caydırıcı etki yaratmasıdır. Türkiye son dönemde yenilenebilir enerji sektörüne ciddi yatırımlar yapan bu ülkelerin yatırımlarını ülkeye çekebilmek için daha yoğun teknolojiye dayalı ve kesin sonuçlar veren projeler geliştirip bu pazara sunmalıdır. KİK üyesi ülkeler ile diplomatik ilişkiler gelecekte ne kadar gergin bir şekilde gelişirse gelişsin enerji temelli ekonomik ilişkiler gelecekte artış seyri gösterecektir. Bu gelişimin arkasında ise ABD'nin İran petrolü için uyguladığı muafiyet kararını kaldırması olacaktır. Ekonomisi enerjiye derinden bağlı olan ve kötü bir ekonomik görünüm seyri çizen Türkiye'nin enerji tedariğinde alternatifsiz kalması KİK üyesi ülkeler ile ilişkileri olumlu yönde geliştirmek için baskı aracı olmaktadır. İlerleyen süreçte enerji fiyatlarının daha da artacak olması baskının şiddetini daha da artıracaktır.

KİK ülkeleri ile ilişkilerde ileriye yönelik en büyük potansiyeli turizm sektörü oluşturmaktadır. Özellikle Karadeniz bölgesinde bölgenin talepleri doğrultusunda gerçekleştirilen helal turizm faaliyetleri ülkenin ekonomik gelirlerini artırma yönünde büyük bir fırsat sunacaktır. Ancak Karadeniz bölgesinin turizm faaliyetleri konusunda gerekli alt yapıya sahip olmaması ve turizm faaliyetlerinin denetimsiz bir şekilde gelişme göstermesi ileriye yönelik bu fırsatı kaçırma riskini artırmaktadır. Bu

bölgelerdeki turizm altyapısını geliştirmek ve sunulan hizmetin kalitesini artırmak açısından denetimlerin artırılması ve bölgedeki turizm faaliyetlerinin düzenli bir yapıya oturtulması şarttır. Aksi takdirde kötü hizmet bu ülkelerin tercihlerini başka ülkelere kaydıracak ve büyük bir gelir yaratma fırsatı kaçırılacaktır. Büyük bir gelir yaratma potansiyeline sahip diğer bir ait sektör ise medikal turizmdir. KİK üyesi ülkelere gelen turistlerin hem tatil yapıp hem de tedavi görebilecekleri imkanların sağlandığı birleştirilmiş programlar son dönemde yoğun talep görmekte ve KİK ülkelerinden bu alanda yatırımların gelmesine de öncülük etmektedir. KİK ülkeleri ile turizm faaliyetlerinin gelişmesi sağlık sektörünün yanında, emlak, bankacılık ve finans gibi birçok sektörün gelişimine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak KİK üyesi ülkeler ile ekonomik ilişkilerin daha ileri bir noktaya gidebilmesi için hem KİK ülkelerinde hem de Türkiye’de siyasi ve politik söylemlerin ekonomiye olan etkisinin en aza indirgenmesi yani ekonomik kararların siyasi söylemlerden soyutlanması gerekmektedir. Bu koşulun sağlanamaması durumunda ilişkiler Ortadoğu siyasetinin mevcut çalkantılı yapısı gereği inişli çıkışlı olacaktır ve belirli bir düzeye oturtulamayacaktır. KİK üyesi ülkelere tüm ekonomik faaliyetlerin tek elden yönetilmesinin dezavantajı olarak bu bölge ile ilişkileri sadece ekonomik temeller üzerinden analiz etmek ileriki dönemlerde de zor olacaktır. KİK ülkeleri ile ekonomik ilişkilerin gelişmesi ancak bu ülkeler ile olan diplomatik ilişkilerdeki gelişmelere bağlı olacaktır. Bugün Katar, Kuveyt ve son olarak Umman’ın da katıldığı askeri ilişkilerdeki gelişmeler beraberinde daha sıkı diplomatik ilişkileri getirebilir ve bu ekonomide de yansımalarını aynı derecede bulabilir. KİK içerisindeki kutuplaşma sonucu Türkiye ekonomisi içerisinde önemli bir yere sahip Suudi Arabistan ve BAE ile olan ilişkilerdeki gerilemenin Katar, Kuveyt ve bir dereceye kadar Umman ile telafi edilebilmesi oldukça güçtür. Bölgeye yürütülen siyasi politikanın ekonomik getiriden çok kayıplara yol açtığı açıktır. Özellikle ABD’nin İran petrollerine uyguladığı yaptırım muafiyeti kararının kaldırılması enerjide dışa bağımlılığı yüksek ve alternatifi az olan Türkiye’yi daha da alternatifsiz bırakacak ve diplomatik ilişkilerin tarihin en kötü dönemlerinden geçtiği Suudi Arabistan ve BAE ile ilişkilerin aynı düzeyde kalması kötü ekonomik süreç içerisinde ekonomi kayıpların şiddetini artıracaktır. Muafiyet kararının kaldırılması ile alternatifi pek olmayan Türkiye’nin Suudi Arabistan ve

BAE'den petrol ithalatının artacak olması ekonomik ilişkilerde artışa neden olacak ancak bu durum dış ticaret dengesinde aleyhimize bir değişim yaratacaktır. Türkiye'nin bölgede yürüttüğü mevcut askeri ve siyasi politikaların nasıl sonuçlar vereceğini ya da bu politikalarda bir değişime gidilip gidilmeyeceği ilerleyen süreçte ekonomide yansımalarını bulacaktır ancak ekonomideki yansımalarının ne olacağını tahmin etmek şuan için çok güçtür.

KAYNAKLAR

AGSIW (2019). "Qatar Balances Freight Regionalism Against Uncertain Globalization"
<https://agsiw.org/qatar-balances-fraught-regionalism-against-uncertain-globalization/>, 22 Şubat 2019'da erişildi).

Airporthaber (2017). "TAV Arabistanda Üç Havalimanını Daha Aldı", (<http://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/tav-arabistanda-3-havalimani-daha-aldi.html>), 16 Kasım 2018'de erişildi).

Akkaya, Gülşah Neslihan (2013). " Körfez İşbirliği Konseyi Krallar Klübü ve Değişen Bölgesel Düzen" *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları*, 8-27.

Aktaş, Alaattin (2017). Altın Ticaretinde En Büyük Ortağımız Neden BAE.
<https://www.dunya.com/kose-yazisi/altin-ticaretinde-en-buyuk-ortagimiz-neden-bae/379846>, 04 Kasım 2018'de erişildi).

Alagöz, Gülistan (2018). Türkler Katara Çıkarma Yaptı. (<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkler-katara-cikarma-yapti-cilgin-teklif-40714727>), 12 Eylül 2018'de erişildi).

Alameddine, Walid (2016). Turkey & MENA Region: Banking Figures and Links.
<https://www.iktisadevents.com/files/media/speeches/TAF2016-s1-Walid-Alameddine.pptx>, 18 Aralık 2018'de erişildi).

Albawaba (2018). What is Wrong Gold GCC. UAE Leads GCC Countries Projects Worth 272.7 Billion Under Construction (<https://www.albawaba.com/business/whats-wrong-gold-gcc-1126930>), 13 Ekim 2018'de erişildi).

Augustine, B. Das (2018). GCC Economic Growth Seen Gaining Momentum in 2019 (<https://gulfnews.com/business/banking/gcc-economic-growth-seen-gaining-momentum-in-2019-1.2285398>,22 Ocak 2019'da erişildi).

Bayraktaroğlu, Ersun (2018). Yabancı Yatırımcılar İçin Gayrimenkul Yatırımında Avantajlar (<s://gayrimenkulturkiye.com/2018/04/24/yabanci-yatirimcilar-icin-gayrimenkul-yatiriminda-avantajlar/>,03 Aralık 2018'de erişildi).

BBC (2018). "Financial Times: Katar 3 milyar dolarlık swap anlaşmasıyla Türkiye'ye desteğini artırdı", (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45254811>,27 Ekim 2018'de erişildi).

BBC (2018). "OPEC ve Ortakları Üretimi Kısmen Kararı Aldı, Petrol Fiyatları Arttı" (HYPERLINK "<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46466887>" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46466887>, 28 Aralık 2018'de erişildi).

Bloomberght (2018). Körfezin Türk Bankalarına İlgisi Sürüyor. (<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2092065-korfez-in-turk-bankalarina-ilgisi-suruyor>,5 Kasım 2018'de erişildi).

Bloomberght(2018). Konut Alan Yabancı EŞyasına 4-5 Milyar Lira Harcadı. (<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2181712-konut-alan-yabanci-esyasina-4-5-milyar-lira-harcadi>,23 Aralık 2018'de erişildi).

Businesswire (2018). Luxury Market GCC. (<https://www.businesswire.com/news/home/20180907005466/en/Luxury-Market-GCC-2018-2023---50.6-Billion>,21 Eylül 2018'de erişildi).

CIA (2018). (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/docs/profileguide.html>, 03 Ekim 2018'de erişildi).

CNN Türk (2018) Körfez sermayesinin Türk bankacılık sektöründeki yatırımları. (<https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/korfez>,06 Kasım 2018'de erişildi).

Credendo (2018) Economic Developments Six GCC Countries.(<https://www.credendo.com/country-news/economic-developments-six-gcc-countries>,22 Ekim 2018'de erişildi).

Cumhuriyet (2018). "Sapanca betona gömüldü", (HYPERLINK "http://www.cumhuriyet.com.tr/foto/foto_galeri/992054/4/Sapanca_betona_gomuldu.html" http://www.cumhuriyet.com.tr/foto/foto_galeri/992054/4/Sapanca_betona_gomuldu.html ,14 Ekim 2018'de erişildi).

Çelikkol, Oğuz (2018). "Suudi Arabistan Katar Çatışması", (<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/suudi-arabistan-katar-catismasi-40959484>,15 Kasım 2018'de erişildi).

DEİK (2017). "Health & Health Tourism Sectoral Reports" HYPERLINK "<https://www.deik.org.tr/reports-health-health-tourism-sectoral-reports>" <https://www.deik.org.tr/reports-health-health-tourism-sectoral-reports> ,18 Aralık 2018'de erişildi).

Deloitte (2018). "Yılı Birleşme ve Satın Almalar Raporu", (<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/mergers-acquisitions/annual-turkish-market-review-january-2018.pdf>,09 Ekim 2018'de erişildi).

Doğru , Bülent,ve Kılınc Savrul, Burcu (2012)."Nominal Çapalar Ve Türkiye'deki Uygulama Sonuçları", (HYPERLINK "<https://dergipark.org.tr/download/article-file/100824>" <https://dergipark.org.tr/download/article-file/100824>, 17 Eylül 2018'de erişildi).

Dünya Gazetesi (2018). "İran Yatırımlarının Petrol Piyasalarına Olası Etkileri ", (<https://www.dunya.com/finans/haberler/iran-yatirimlarinin-petrol-piyasalarina-olasi-etkileri-haberi-431485>, 13 Kasım 2018'de erişildi).

Dünya (2017). Burdur'a 7,4 milyon dolarlık güneş santrali (HYPERLINK "https://www.dunya.com/sectorler/enerji/burdura-74-milyon-dolarlik-gunes-santrali-haberi-350274" https://www.dunya.com/sectorler/enerji/burdura-74-milyon-dolarlik-gunes-santrali-haberi-350274 ,09 Kasım 2018'de erişildi).

Dünya (2017). "Limak Kuveyt'te 45 Milyarlık Terminal Yapacak" (HYPERLINK "https://www.dunya.com/sirketler/limak-kuveytte-45-milyar-lik-terminal-yapacak-haberi-361886" https://www.dunya.com/sirketler/limak-kuveytte-45-milyar-lik-terminal-yapacak-haberi-361886 , 14 Ekim 2018'de erişildi).

Dünya İnşaat (2008). Türk İnşaat Sektörü Körfez Bölgesine The Big 5 Show Dubai İle Açıldı (http://www.dunyainsaat.com.tr/haber/turk-insaat-sektoru-korfez-bolgesine-the-big-5-show-dubai-ile-acildi/2957,17 Eylül 2018'de erişildi).

Dünyagöz (2010). Dünyagöz'e Kuveytli NBK Capital Ortak Oldu. (http://www.dunyagoz.com/tr/kurumsal/haberler/dunyagoze-kuveytli-nbk-capital-ortak-oldu,03 Kasım 2018'de erişildi).

El-Kharouf, Farouk, Al-Qudsi, Sulayman and Obeid, Shifa (2010). "The Gulf Corporation Council Sovereign Wealth Funds: Are They Instruments for Economic Diversification or Political Tools?" Asian Economic Papers

Enerji Portalı (2018). "Suudi Arabistan 200 Milyar Dolarlık Güneş Enerji Projesi İçin İmza Attı", (https://www.enerjiportali.com/suudi-arabistan-200-milyar-dolarlik-gunes-enerji-projesi-icin-imza-atti/,22 Kasım 2018'de erişildi).

Gerger, Haluk (2012) *ABD, Ortadoğu, Türkiye*. İstanbul: Yordam Yayınları.

Gohary, Hatem El (2016). "Halal tourism, is it really Halal?". Tourism Management Perspectives 19:124–130

Gulf Economic Monitor (2018). "Deepening Reforms In Focus: Pension systems in the Gulf", (<http://documents.worldbank.org/curated/en/561441521461573349/Deepening-reforms-in-focus-pension-systems-in-the-Gulf>, 17 Kasım 2018'de erişildi).

Gulf Economic Monitor (2018). "HYPERLINK "<http://documents.worldbank.org/curated/en/248661541781145130/>" \t "_blank" Gulf Economic Monitor: Staying the Course on Reforms ", (<http://documents.worldbank.org/curated/en/248661541781145130/>, 28 Aralık 2018'de erişildi).

Gulf News (2018). Qatar's \$15b pledge to Turkey shows lack of sovereignty(HYPERLINK "<https://gulfnews.com/world/gulf/qatar/qatars-15b-pledge-to-turkey-shows-lack-of-sovereignty-1.2267086>" <https://gulfnews.com/world/gulf/qatar/qatars-15b-pledge-to-turkey-shows-lack-of-sovereignty-1.2267086>, 13 Ekim 2018'de erişildi).

Gulf News (2018). Fourth Industrial Revolution is Upon Us (<https://gulfnews.com/opinion/op-eds/fourth-industrial-revolution-is-upon-us-1.2219861> , 17 Kasım 2018'de erişildi).

Gulf Times (2018). "GCC Making Good Progress in Creating Revenue Separ", (<https://www.gulf-times.com/story/611390/GCC-making-good-progress-in-creating-revenue-separ>, 04 Aralık 2018'de erişildi).

Gulf Times (2018). "Qatar Turkey Sign Pacts to Cement Ties", (<https://www.gulf-times.com/story/614290/Qatar-Turkey-sign-pacts-to-cement-ties>, 16 Aralık 2018'de erişildi).

Gulfmigration (2018). GCC Total Population and Percentage of Nationals and Non Nationals in GCC Countries National Statistics 2017-2018 with Numbers. (<https://gulfmigration.org/gcc-total-population-and-percentage-of-nationals-and-non-nationals-in-gcc-countries-national-statistics-2017-2018-with-numbers/?print=pdf>, 06 Ocak 2018'de erişildi).

Gülermak (2019). "Dubai Metro Expo 2020" (HYPERLINK "http://www.gulermak.com.tr/taahhut/EN/dubai_metro_expo_2020/14-23" "http://www.gulermak.com.tr/taahhut/EN/dubai_metro_expo_2020/14-23, 12 Ocak2019'da erişildi).

Gürer, Adem, ve Murat Ergin (2018). Türkiye'nin 2023 turizm hedefi için Körfez'de çalışmalar başladı. (HYPERLINK "<https://www.iha.com.tr/haber-turkiyenin-2023-turizm-hedefi-icin-korfezde-calismalar-basladi-708301/>" "<https://www.iha.com.tr/haber-turkiyenin-2023-turizm-hedefi-icin-korfezde-calismalar-basladi-708301/> ,17 Ekim 2018'de erişildi).

Haaretz (2018). "Qatar Crisis Turkey İnan Help Tiny Emirate Thrive One Year İnto Saudi Led Blockade",(<https://www.haaretz.com/middle-east-news/turkey/qatar-crisis-turkey-iran-help-tiny-emirate-thrive-one-year-into-saudi-led-blockade-1.6177992>, 12 Ekim 2018'de erişildi).

Haberler.com (2018), "TAV CEO'su Şener İlk Beşe Girdi",(HYPERLINK "<https://www.haberler.com/tav-ceo-su-sener-ilk-bese-girdi-11007515-haberi/>" "<https://www.haberler.com/tav-ceo-su-sener-ilk-bese-girdi-11007515-haberi/> ,13 Ekim 2018'de erişildi).

Habertürk (2014). "Dev İhaleyi Türkler Kazandı!", (<https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/945682-dev-ihaleyi-turkler-kazandi>, 13 Ekim 2018'de erişildi).

Habertürk (2017). "MKE'den 20 milyon dolarlık ihracat başarısı", (<https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1509720-mkeden-20-milyon-dolarlik-ihraat-basarisi>,16 Ekim 2018'de erişildi).

Habertürk (2018). "Son Dakika: Deniz Bank Satıldı", (HYPERLINK "<https://www.haberturk.com/son-dakika-denizbank-satildi-1978221-ekonomi>" "<https://www.haberturk.com/son-dakika-denizbank-satildi-1978221-ekonomi>, 03 Kasım 2018'de erişildi).

Habertürk (2018). "Doğu Karadeniz Bölgesi'ni 10 ayda 3 milyon 770 bin turist ziyaret etti",(HYPERLINK "<https://www.haberturk.com/dogu-karadeniz-bolgesi-ni-10-ayda-3-milyon-770-bin-turist-ziyaret-etti-2216146-ekonomi>"
<https://www.haberturk.com/dogu-karadeniz-bolgesi-ni-10-ayda-3-milyon-770-bin-turist-ziyaret-etti-2216146-ekonomi> ,21 Kasım 2018'de erişildi).

Habertürk (2019). "İşte Türkiye'nin Savunma Sanayisinde En Çok İhracat Yaptığı Ülkeler",(<https://www.haberturk.com/iste-turkiye-nin-savunma-sanayisinde-en-cok-ihracat-yaptigi-ulkeler-2282368-ekonomi>,21 Ocak 2019'da Erişildi).

Habertürk (2019). "Mudurnu Satolari Hakkında Yeni Karar Burj Al Babas Projesinde Son Durum", (<https://www.haberturk.com/mudurnu-satolari-hakkinda-yeni-karar-burj-al-babas-projesinde-son-durum-2293864-ekonomi>,23 Ocak 2019'da erişildi).

Hanieh, Adam (2012). *Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf*, Çev. B. Ahıska ve S. Doğan. Ankara: Notabene Yayınevi

Haaris, Jerry (2009). "Statist Globalization in China, Russia and the Gulf States" *Science & Society*, 6–33

Hassan, I. Khalid (2015). "GCC's 2014 Crisis: Causes, Issues and Solutions", <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2015/03/201533172623652531.html>,16 Ekim 2018'de erişildi).

Hürriyet (2018). "Aramco Petrol Ticaretini Yüzde 50 Artırmayı Hedefliyor", <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/aramco-petrol-ticaretini-yuzde-50-artirmayi-hedefliyor-40966873>, 17 Kasım 2018'de erişildi).

Hürriyet (2018). "Türkiye Katar Ticaret ve Ekonomik Ortaklık Anlaşması Paraflıyor", "<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-katar-ticaret-ve-ekonomik-ortaklik-anlasmasi-paraflaniyor-40945268>,13 Ocak 2019'da erişildi).

Hürriyet (2018). "Türk-Katar ortaklığından dev kimya tesisi ve santral yatırımı: Trakya'ya 5.2 milyar \$", (<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-katar-ortakligindan-dev-kimya-tesisi-ve-santral-yatirimi-trakyaya-5-2-milyar-40799941>,21 Kasım 2018'de erişildi).

Hürriyet (2018). HYPERLINK "<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/imar-affi-ne-zaman-bitiyor-iste-imar-barisi-basvurusu-icin-son-tarih-41008498>" "İmar Barışı için son tarih ne zaman? İmar Affi ne zaman bitiyor?", (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/imar-affi-ne-zaman-bitiyor-iste-imar-barisi-basvurusu-icin-son-tarih-41008498>,27 Kasım 2018'de erişildi).

Hürriyet Emlak (2017). "Arap Yatırımcı Küstü", (<https://www.hurriyetemlak.com/emlak-yasam/arap-yatirimci-kustu/>,27 Kasım 2018'de erişildi).

Hvidt, Martin (2013). "Economic diversification in GCC countries: Past record and future trends", (Science. HYPERLINK "http://eprints.lse.ac.uk/55252/1/Hvidt%20final%20paper%2020.11.17_v0.2.pdf" http://eprints.lse.ac.uk/55252/1/Hvidt%20final%20paper%2020.11.17_v0.2.pdf ,07 Eylül 2018'de erişildi).

IFDC (2017). "Who Are The New Middle Eastern Luxury Consumers", (<https://www.ifdcouncil.org/who-are-the-new-middle-eastern-luxury-consumers/>, 18 Ekim 2018'de erişildi).

IMF (2018). "GCC Trade And Foreign Investment", (<https://www.imf.org/~media/Files/Publications/PP/2018/pp120618gcc-trade-and-foreign-investment.ashx>,23 Aralık 2018'de erişildi).

IMF (2018). "Policy Challenges in the Gulf Cooperation Council Countries" (<https://www.imf.org/external/pubs/ft/policy/4issues.htm>,10 Aralık 2018'de erişildi).

IMF (2018). "Regional Economic Outlook Middle East and Central Asia", (<https://www.imf.org/~media/Files/Publications/REO/MCD-CCA/2018/November/En/MENAP/en-reo1118.ashx?la=en,06> Aralık2018'de erişildi).

IMF DataMapper (2018) Population <https://www.imf.org/external/datamapper/LP@WEO/OEMDC/ADVE>, 22 Aralık 2018'de erişildi)

International Energy Agency(2017). "World Energy Outlook 2017", (HYPERLINK "<https://www.iea.org/weo2017/>" <https://www.iea.org/weo2017/> , 16 Eylül 2018'de erişildi).

Invest in Turkey (2017). "Gayrimenkul", (<http://www.invest.gov.tr/tr-tr/sectors/Pages/RealEstate.aspx>,06 Eylül 2018'de erişildi).

Invest in Turkey (2017). "Energy and Renewables", (<http://www.invest.gov.tr/en-US/sectors/Pages/Energy.aspx>,15 Ekim 2018'de erişildi).

Kassem, Mahmoud (2018). "IMF Expects GCC Economic Growth to Pick Up", (<https://www.thenational.ae/business/imf-expects-gcc-economic-growth-to-pick-up-1.726476>,16 Eylül 2018'de erişildi).

Köktaş, Rümeyya (2018). "Türkiye'nin Ortadoğu'daki Bölgesel Örgütlerle İlişkileri: İİT, KİK, D-8, Arap Ligi ve ECO", (HYPERLINK "<https://dergipark.org.tr/download/article-file/564308>" <https://dergipark.org.tr/download/article-file/564308> ,23 Aralık 2018'de erişildi).

Körfez işbirliği Konseyi Ana Sayfası (2018).(<http://www.gcc-sg.org/en-us/CooperationAndAchievements/Achievements/Pages/default.aspx>, 08 Kasım 2018'de erişildi).

Kubursi,A. Atif (2015). *Oil, Industrialization & Development in the Arab Gulf States*.London: Routledge.

KUNA (2018). "Kuvait, Turkey Armies Sing 2019 Defence Plan",([HYPERLINK](https://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=2750411&language=en) "https://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=2750411&language=en" ,17 Kasım 2018'de erişildi).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2018). (<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/Resim/275496,ocak-kasim-2018-yigmpng.png?0,05> Aralık 2018'de erişildi).

Mahdavy, Hossein. "*The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran*". London: Oxford University Press, 1970.

Macrotrends.net (2019). "Crude Oil Prices - 70 Year Historical Chart" ([HYPERLINK](https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart) "https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart" ,12 Mart 2019'da erişildi).

Milliyet (2014). "Kırıkkale'ye 1 Milyar Dolarlık Güç", (<http://www.milliyet.com.tr/kirikale-ye-1-milyar-dolarlik-guc/ekonomi/detay/1977618/default.htm>,23 Eylül 2018'de erişildi).

Mishrif,Asharf (2018)"Introduction to Economic Diversification in the GCC Region" ([HYPERLINK](https://www.researchgate.net/publication/322130167_Introduction_to_Economic_Diversification_in_the_GCC_Region) "https://www.researchgate.net/publication/322130167_Introduction_to_Economic_Diversification_in_the_GCC_Region" ,09 Ocak 2018'de erişildi).

Mogielnicki, Robert (2018). "HYPERLINK "<http://education.mei.edu/content/article/politics-aid-gcc-support-bahrain>" \o "The politics of aid: GCC support for Bahrain "The politics of aid: GCC support for Bahrain", (<http://education.mei.edu/content/article/politics-aid-gcc-support-bahrain>,14 Ekim 2018'de erişildi).

Mogielnicki, Robert (2018). "The New Economics of Qatar-Turkey Relations" (<https://www.mei.edu/publications/new-economics-qatar-turkey-relations,02> Eylül 2018'de erişildi).

NTV (2015). "Erbilginler Yalısı 100 Milyon Euroya Katarlılara Satıldı", (HYPERLINK "https://www.ntv.com.tr/ekonomi/erbilginler-yalisi-100-milyon-euroya-katarlilara-satildi,M0Ejjl_2JUChKA2nk5LfdQ" https://www.ntv.com.tr/ekonomi/erbilginler-yalisi-100-milyon-euroya-katarlilara-satildi,M0Ejjl_2JUChKA2nk5LfdQ ,17 Aralık 2018'de erişildi).

NTV (2017). "Botas Katar Gaz İle LNG Anlaşması İmzaladı", (<https://www.ntv.com.tr/ekonomi/botas-katar-gaz-ile-Ing-anlasmasi-imzaladi,yhX5UWhQFUerpNITnXx1XQ,06> Ekim 2018'de erişildi).

OPEC (2017)."OPEC Annual Statistical Bulletin", (https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2017_13062017.pdf, 17 Kasım 2018'de erişildi).

OXFORD-GAPS (2017). "Turkey-GCC Trade And Business Relations", (https://www.oxgaps.org/files/turkey-gcc_tarde_and_business_relations_2017.pdf,24 Ekim 2018'de erişildi).

Oxford Business Group (2017). "Umman'da Gençlerin İhtiyaçlarını Karşılama" (HYPERLINK "<https://oxfordbusinessgroup.com/analysis/dividend-or-liability-meeting-needs-region%E2%80%99s-growing-youth-population>" <https://oxfordbusinessgroup.com/analysis/dividend-or-liability-meeting-needs-region%E2%80%99s-growing-youth-population> ,08 Ekim 2018'de erişildi).

Özdemir, Doğaç (2014). "Ortadoğu Kavramının Kısa Tarihi", (<http://www.gazetebilkent.com/2014/10/04/orta-dogu-kavraminin-kisa-tarihi/>, 13 Eylül 2018'de erişildi).

Özdemir, Mücahit, ve Aslan Hakan. "The Political Economy Of The Transformation Of Islamic Finance In Turkey" *SETA Yayınları*, 2018.

Özev, M. Hilmi (2018). "2018 Yılında Körfez Ülkeleri ",(<http://orsam.org.tr/tr/2018-yilinda-korfez-ulkeleri/>,03 Ekim 2018'de erişildi).

Özev, Hilmi (2019). "Kaşıkçı Cinayeti ve Yemen Krizinin Geleceği ",([HYPERLINK "https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/10_hilmiozev_2.pdf"](https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/10_hilmiozev_2.pdf) https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/10_hilmiozev_2.pdf ,01 Mart 2019'da erişildi).

Pamuk, Humeyra (2018). "Once Darling of Foreign Investors Turkey's Power Market Struggles", (<https://www.reuters.com/article/us-turkey-currency-energy/once-darling-of-foreign-investors-turkeys-power-market-struggles-idUSKCN1LQ1S3>, 23 Kasım 2018'de erişildi).

Qian, Xuming ve Fulton, J. David (2017). " China-Gulf Economic Relationship under the "Belt and Road" Initiative I. The Political Economy of China-GCC Relations",([HYPERLINK "https://www.researchgate.net/publication/323393133_China-Gulf_Economic_Relationship_under_the_Belt_and_Road_Initiative_I_The_Political_Economy_of_China-GCC_Relations"](https://www.researchgate.net/publication/323393133_China-Gulf_Economic_Relationship_under_the_Belt_and_Road_Initiative_I_The_Political_Economy_of_China-GCC_Relations) https://www.researchgate.net/publication/323393133_China-Gulf_Economic_Relationship_under_the_Belt_and_Road_Initiative_I_The_Political_Economy_of_China-GCC_Relations ,09 Ekim 2018'de erişildi).

Ross, L. Michael "Does Oil Hinder Democracy?" *Cambridge University Press*, 2001: 325-361.

Sağlık Aktüel (2018). Sağlık Turizminde Hedef 10 Milyar Dolara Ulaşmak", (<https://www.saglikaktuel.com/haber/saglik-turizminde-hedef-10-milyar-dolara-ulasmak-62839.htm>, 06 Ekim 2018'de erişildi).

Sağlık Aktüel (2018) "Türkiye Sağlık Turizminden 5 Yılda 44 Milyar Dolar Kazandı", (<https://www.saglikaktuel.com/haber/turkiye-saglik-turizminden-5-yilda-44-milyar-dolar-kazandi-63882.htm>, 26 Kasım 2018'de erişildi).

SANDER, Oral (1998) *Siyasi Tarih: 1918–1994*. Ankara: İmge Kitabevi.

Sanders, IV Lewis (2017). "What Is The Qatar Crisis", (<https://www.dw.com/en/what-is-the-qatar-crisis/a-39795408>, 02 Ekim 2018'de erişildi).

Sanli, Ufuk (2016). "Turkey-UAE-Erdoğan About to Lose His Partner in Gulf", (<https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/01/turkey-uae-erdogan-about-to-lose-his-partner-in-gulf.html#ixzz5ee0v1Jae>, 29 Eylül 2018'de erişildi).

Sezer, İbrahim (2017) "Helal Turizm Açısından Konaklama Tesislerinin Değerlendirilmesi: Trabzon İli Örneği" *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2017: 34-43.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (2018) "Türkiye ve Katar Arasındaki-Seferler ve Uçuş Noktaları Artırıldı", (<http://web.shgm.gov.tr/tr/mevzuat/5946-turkiye-ve-katar-arasindaki-seferler-ve-ucus-noktalar-artirildi>, 23 Aralık 2018'de erişildi).

Sönmez, Mustafa (2017). "Katar sermayesi Türkiye'ye ne katar?", (<http://mustafasonmez.net/?p=5959>, 14 Eylül 2018'de erişildi).

Sönmez, Mustafa (2017). "Türkiye'de Arap sermayesi efsanesi", (HYPERLINK "<http://mustafasonmez.net/?p=5847>" <http://mustafasonmez.net/?p=5847>, 16 Ekim 2018'de erişildi).

Sputnik (2018). "Katarlı şirket Türkiye'den 100 milyon dolarlık alım yapacak", (HYPERLINK "<https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201809271035398279-katar-turkiye-milyon/>" <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201809271035398279-katar-turkiye-milyon/> ,14 Ekim 2018'de erişildi).

Star Gazetesi (2017). "Körfez İşbirliği Konseyi Nedir? Üye Ülkeler Hangileri? Önemi Ne?",(<https://www.star.com.tr/guncel/korfez-isbirligi-konseyi-nedir-uye-ulkeler-hangileri-onemi-ne-haber-1224562/>,09 Ekim 2018'de erişildi).

Şeker, C.Talha (2017). "Katar Krizi Türkiyedeki Körfez Sermayesini Etkiler Mi", (<http://ordaf.org/katar-krizi-turkiyedeki-korfez-sermayesini-etkiler-mi/>,17 Eylül 2018'de erişildi).

Taner, A. Cangüzel (2011). "Basra Körfezi Ülkeleri Kuveyt, Bahreyn, Irak, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri Hidrokarbon Rezervleri Zenginlikleri Açmazı ve Sarmalı ", (<http://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2011/07/Basra-K%C3%B6rfezi-%C3%9Clkeleri-Kuveyt-Bahreyn-Irak-Umman-Katar-Suudi-Arabistan-Birle%C5%9Fik-Arap-Emirlikleri-Hidrokarbon-Rezervleri-Zenginlikleri-A%C3%A7maz%C4%B1-ve-Sarm.pdf>, 13 Eylül 2018'de erişildi).

Taştekin, Fehim (2018). "Cemal Kaşıkçı neden önemli, Suudi gazeteciye ne oldu?", (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45859422>,04 Aralık 2018'de erişildi).

TAV Havalimanları (2018). "TAV 17 yılda 17 havalimanına ulaştı", (<http://www.tavhavalimanlari.com.tr/tr-tr/pages/announcements.aspx?aID=379>, 13 Ocak 2018'de erişildi).

TC.ETKB (2017). "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2015-2019 Stratejik Planı", (https://sp.enerji.gov.tr/ETKB_2015_2019_Stratejik_Planı.pdf,18 Eylül 2018'de erişildi).

TCMB (2018) "Uluslararası Yatırım Pozisyonu", (<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/cb23c98d-d9a5-465f-8c9c-9f84b533aaf8/uyp.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-cb23c98d-d9a5-465f-8c9c-9f84b533aaf8-mELfHY3>,14 Aralık 2018'de erişildi).

TEKFEN İnşaat (2019). "Katar - Al Khor Otoyolu Tasarım ve Yapım İşi", (HYPERLINK "http://www.tekfeninsaat.com.tr/TR/otoyol_detay.asp?id=11" http://www.tekfeninsaat.com.tr/TR/otoyol_detay.asp?id=11, 06 Ocak 2019'da erişildi.

The Economist (2014). "GCC Trade and Investment Flows", <https://perspectives.eiu.com/sites/default/files/GCC%20Trade%20and%20investment%20flows.pdf>, 16 Ekim 2018'de erişildi).

The Economist (2010). "The GCC in 2020: Resources for the future" (http://graphics.eiu.com/upload/eb/GCC_in_2020_Resources_WEB.pdf, 17 Kasım 2018'de erişildi).

The National (2018). "IMF expects GCC economic growth to pick up" <https://www.thenational.ae/business/imf-expects-gcc-economic-growth-to-pick-up-1.726476>,11 Ekim 2018'de erişildi).

The Peninsula Qatar (2018). "Turkey expects 40 million tourists from abroad in 2018", (<https://thepeninsulaqatar.com/article/14/04/2018/Turkey-expects-40-million-tourists-from-abroad-in-2018>, 16 Eylül 2018'de erişildi).

The World Bank (2017). " Suudi Arabistan İş Ortamını İyileştirmek İçin Rekor Sayıda Reform Yaptı: İş Raporu Yaptı" HYPERLINK "<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2017/10/31/saudi-arabia-carries-out-record-number-of-reforms-to-improve-business-climate-doing-business-report>" <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2017/10/31/saudi-arabia-carries-out-record-number-of-reforms-to-improve-business-climate-doing-business-report> , 23 Ekim 2018'de erişildi)

The World Bank (2018a). "Growth in Gulf Countries To Rebound in 2018-2019", (<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/11/27/growth-in-gulf-countries-to-rebound-in-2018-2019>),11 Kasım 2018'de erişildi).

The World Bank (2018b). "Bahrain's Economic Outlook - April 2018", (<http://www.worldbank.org/en/country/gcc/publication/economic-outlook-april-2018-bahrain>),19 Ekim 2018'de erişildi).

The World Bank (2018c). "Kuwait's Economic Outlook - April 2018", (<https://www.worldbank.org/en/country/gcc/publication/economic-outlook-april-2018-kuwait>), 19 Ekim 2018'de erişildi).

The World Bank (2018d). "Oman's Economic Outlook - April 2018", (<http://www.worldbank.org/en/country/gcc/publication/economic-outlook-april-2018-oman>), 19 Ekim 2018'de erişildi).

The World Bank (2018e). "Qatar's Economic Outlook - April 2018", (<http://www.worldbank.org/en/country/gcc/publication/economic-outlook-april-2018-qatar>),19 Ekim 2018'de erişildi).

The World Bank (2018f). "Saudi Arabia's Economic Outlook - April 2018", (<http://www.worldbank.org/en/country/gcc/publication/economic-outlook-april-2018-ksa>), 19 Ekim 2018'de erişildi).

The World Bank (2018g). "United Arab Emirate's Economic Outlook - April 2018", (<http://www.worldbank.org/en/country/gcc/publication/economic-outlook-april-2018-uae>), 19 Ekim 2018'de erişildi).

The World Bank (2019). "CO2 emissions (metric tons per capita)",([HYPERLINK "https://data.worldbank.org/indicator/en.atm.co2e.pc"](https://data.worldbank.org/indicator/en.atm.co2e.pc))
<https://data.worldbank.org/indicator/en.atm.co2e.pc> ,23 Ocak 2018'de erişildi).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Ülke Profilleri (2018)."Ticaret Bakanlığı Ülke Profilleri",(<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez>, 03 Şubat 2019'da erişildi).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2018a)."Türkiye İle Ticaret", (HYPERLINK "<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suudi-arabistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>" <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suudi-arabistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, 25 Ocak 2019'da erişildi).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2018b)."Türkiye ile Ticaret",(HYPERLINK "<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/katar/genel-bilgiler>" <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/katar/genel-bilgiler> , 16 Ocak 2019'da erişildi).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2018c)."Türkiye ile Ticaret ",(HYPERLINK "<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/kuveyt/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>" <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/kuveyt/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret> , 16 Ocak 2019'da erişildi).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2018d)."Türkiye ile Ticaret", (HYPERLINK "<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bae/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>" <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bae/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, 16 Ocak 2019'da erişildi).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2018e)."Türkiye ile Ticaret", (HYPERLINK "<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/umman/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>" <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/umman/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, 27 Ocak 2019'da erişildi).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2018f)."Türkiye ile Ticaret", (HYPERLINK "<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bahreyn/ulke->

profili/turkiye-ile-ticaret" <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bahreyn/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret> , 16 Ocak 2019'da erişildi).

TMB (2018). "Turkish Contracting In The International Market", (https://www.tmb.org.tr/doc/file/Turkish_Contracting_in_the_International_Markets_March_2018.pdf,13 Aralık 2018'de erişildi).

TMB (2017). "Turkish Contracting In The International Market", (https://www.tmb.org.tr/doc/file/YDMH_march_2017.pdf,07 Eylül 2018'de erişildi).

TMMOB (2018). "Türkiye'nin Enerji Görünümü 2018", https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/EnerjiGorunumu2018_1.pdf, 24 Aralık 2018'de erişildi).

TradeArabia (2017). "UAE top export market for Turkey in GCC", (http://www.tradearabia.com/news/IND_334553.html, 13 Kasım 2018'de erişildi).

TRTWORLD (2018). "Turkey aiming to become top destination for halal tourism", (<https://www.trtworld.com/turkey/turkey-aiming-to-become-top-destination-for-halal-tourism-20350>,16 Aralık 2018'de erişildi).Tuncer, Ertuğrul(2017). "Yabancı Kurumlar Türkiye' De Konut ve İş Yerini KDV 'Den İstisna Olarak Alabilir Mi?",(<http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/ertugrultuncer/002/>,03 Eylül 2018'de erişildi).

Turizm Aktüel (2017). "Arap turist Avrupalı'dan 5 kat fazla harcıyor"(<http://www.turizmaktuel.com/haber/arap-turist-avrupali-dan-5-kat-fazla-harciyor>,18 Ekim 2018'de erişildi).

Turizm Aktuel (2018). "Yabancı turist Türkiye'de ne kadar harcadı?" (<http://www.turizmaktuel.com/haber/yabanci-turist-turkiye-de-ne-kadar-harcadi-1>,09 Aralık 2018'de erişildi).

TÜİK (2019). "Ülke Uyruklarına Göre Yabancılara Yapılan Konut Satışı" http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1056,6 Mart 2019'da erişildi).

TÜİK (2018). "Milliyetlerine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı. 2018", (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072,27 Aralık 2018'de erişildi).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018). "Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK)", (<http://www.mfa.gov.tr/korfez-arap-ulkeleri-isbirligi-konseyi.tr.mfa,25> Aralık 2018'de erişildi).

WEF Competitiveness Report (2018). "The Arab World Competitiveness Report 2018" http://www3.weforum.org/docs/Arab-World-Competitiveness-Report-2018/AWCR%202018.0724_1342.pdf, 8 Kasım 2018'de erişildi).

World Bank Group (2018). "Deepening Reforms" <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29514/124396-WP-PUBLIC-GEM-February-2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 14 Eylül 2018'de erişildi).

World Economic Forum (2018). HYPERLINK "<https://www.weforum.org/reports/arab-world-competitiveness-report-2018>" "Arab World Competitiveness Report 2018", (<https://www.weforum.org/reports/arab-world-competitiveness-report-2018>, 06 Kasım 2018'de erişildi).

Worldometers (2018). "Arab World Competitiveness Report 2018" (<http://www.worldometers.info>, 18 Ekim 2018'de erişildi).

Yıldıran, Mustafa (2011). "Küresel Finans Krizi Sürecinde Farklı Finans Uygulamalarının Analizi: Konvansiyonel ve Faizsiz Finans Sistemlerinin Karşılaştırması ". *Konvansiyonel ve Bütçe Dünyası Dergisi* 2011: 105 – 120.

Yıldırım, Kansu (2017). <http://www.hekimpostasi.org.tr/2017/04/11/saglik-turizminin-ekonomi-politigi-2-korfez-ulkeleri/>, 15 Kasım 2018'de erişildi).

ZAWYA (2018). "Sağlık Turizminin Ekonomi-Politiği (2): Körfez Ülkeleri", (https://www.zawya.com/mena/en/press-releases/story/Turkish_health_and_medical_tourism_expected_to_top_1mln_in_2019-ZAWYA20181025122223/, 17 Kasım 2018'de erişildi).

Zingat (2018). Suudi Arabistanlılar en çok Trabzon'da konut alıyor. <https://www.zingat.com/blog/suudi-arabistanlilar-en-cok-trabzonda-konut-aliyor/>, 11 Ekim 2018'de erişildi).

Zorgbibe, Charles (1992). *Körfezin Tarihi ve Jeopolitiği*. İstanbul: İletişim Yayınları.

